

Супруненко О.Б.

Кургани між сс. Дуканичі та Солонці на Нижньому Пслі

Київ-Полтава
2006

Центр пам'яткознавства Національної Академії
наук України і Українського товариства
охорони пам'яток історії та культури

Інститут археології
Національної Академії наук України

Державне підприємство "Науково-дослідний центр
"Охоронна археологічна служба України"

Центр охорони та досліджень пам'яток
археології управління культури Полтавської
облдержадміністрації

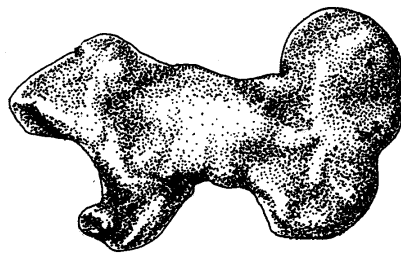
Супруненко О.Б.

Кургани між сс. Дуканичі та Солонці на Нижньому Пслі

СТАРОЖИТНОСТІ ОКОЛИЦЬ КОМСОМОЛЬСЬКА

THE ANTIQUITIES OF THE KOMSOMOLSK ENVIRONS

Частина IV

Київ-Полтава
Видавництво ПП "Гротеск"
ВЦ "Археологія"
2006

УДК 902/904 (477)
ББК 63.48 (4 УКР. — 4 Пол.)
С 89

Затверджено до друку Вченою радою Центру пам'яткознавства Національної Академії наук України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, прот. № 5 від 19 травня 2005 р.

Відповідальний редактор *Кулатова І.М.*

Рецензенти:

Гаврилюк Н.О., доктор історичних наук, голова Польового комітету Інституту археології Національної Академії наук України

Івакін Г.Ю., доктор історичних наук, професор, заступник директора Інституту археології Національної Академії наук України, член Головної Ради Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури

Супруненко О.Б.

С 89 Кургани між сс. Дуканичі та Солонці на Нижньому Пслі: Наукове видання. — Київ-Полтава: Вид-во ПП "Гротеск", ВЦ "Археологія", 2006. — 128 с.: іл., 1 с. вкл. — Серія "Старожитності околиць Комсомольська". — Частина IV. — (Центр пам'яткознавства НАН України і Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури. Інститут археології НАН України. Державне підприємство НДЦ "Охоронна археологічна служба України" Інституту археології НАН України. Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації).

У дослідженні наведено опис і культурно-хронологічну характеристику ряду поховань курганів поблизу сс. Дуканичі та Солонці, досліджених Дніпровським та Дмитрівським загонами Охоронної експедиції Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації в околицях м. Комсомольськ Полтавської області, в ході проведення розкопок і розвідок в зоні спорудження кар'єру Єриствського родовища залізистих кварцитів ВАТ "Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат" та металургійного заводу ВАТ "Ворскла-сталь".

Публікуються матеріали поховань доби енеоліту, раннього, середнього та пізнього етапів бронзового віку, золотоординського часу, гетьманської та новітньої доби, серед яких — рештки унікального дитячого пізньонеолітичного комплексу, що супроводжувався двома гранітними архаїчними стелами. Наводяться дані щодо стану здоров'я і захворювань населення вказаних епох, отримані під час проведення медико-одонтологічного вивчення кісток та зубів похованих. Публікуються матеріали археологічних досліджень житлово-господарських комплексів рубежу XIX-XX ст., виявлені в двох курганах, а також результати розвідок на території Дмитрівської сільської ради м. Комсомольськ Полтавської області.

Для археологів, істориків, пам'яткоохоронців, істориків культури і мистецтва, викладачів вищої і середньої школи, краєзнавців.

ББК 63.48 (4 УКР. — 4 Пол.)

ISBN 966-8999-01-0

© Центр охорони та досліджень пам'яток археології, 2006
© Центр пам'яткознавства НАН України і УТОШК, 2006
© Супруненко О.Б., 2006
© Додаток: Артем'єв А.В., 2006
© Рисунки: Коваленко Г.В., Менчинська Т.В., 2006

Зміст

ДОСЛІДЖЕННЯ КУРГАНІВ ПОБЛИЗУ с.ДУКАНИЧІ	5
Мікрогрупа I групи курганів I поблизу с.Дуканичі	7
Курган № 1/2005 р.	8
Курганоподібні насипи №№ 2-5/2005 р.	53
Мікрогрупа II групи курганів I поблизу с.Дуканичі	55
Курган № 1/2005 р.	56
Рештки кургану № 2/2005 р.	63
Курганоподібні підвищення №№ 3-4/2005 р.	65
Група новітніх курганоподібних насипів III поблизу Дуканичів	65
Насип № 5	69
Насип № 7	69
Насип № 14	70
Результати досліджень на території землевідводу під розширення Західних відвалів	72
КУРГАНИ МІЖ сс. СОЛОНЦІ ТА ВОЛОШИНЕ	75
Дослідження курганів поблизу сс.Солонці та Волошине	75
Група курганів IV між сс.Солонці та Волошине	75
Результати розвідок в окрузі групи	77
Дослідження курганів групи IV між сс.Солонці та Волошине	78
Курган № 1/2005 р.	78
Курган № 2/2005 р.	88
Курган № 3/2005 р.	93
Результати досліджень групи курганів IV	97
РОЗВІДКИ НА ТЕРИТОРІЇ СПОРУДЖЕННЯ МЕТАЛУРГІЙНОГО КОМБІНАТУ “ВОРСКЛА-СТАЛЬ”	98
КУРГАНИ НА ТЕРИТОРІЇ ДМИТРІВСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ РАДИ	108
Література та джерела	115
Додаток: <i>Артем'єв А.В.</i> Результати антрополого-одонтологічного аналізу кісткових матеріалів, виявлених при розкопках курганів між сс.Дуканичі та Солонці	118
Резюме	124
Список скорочень	127

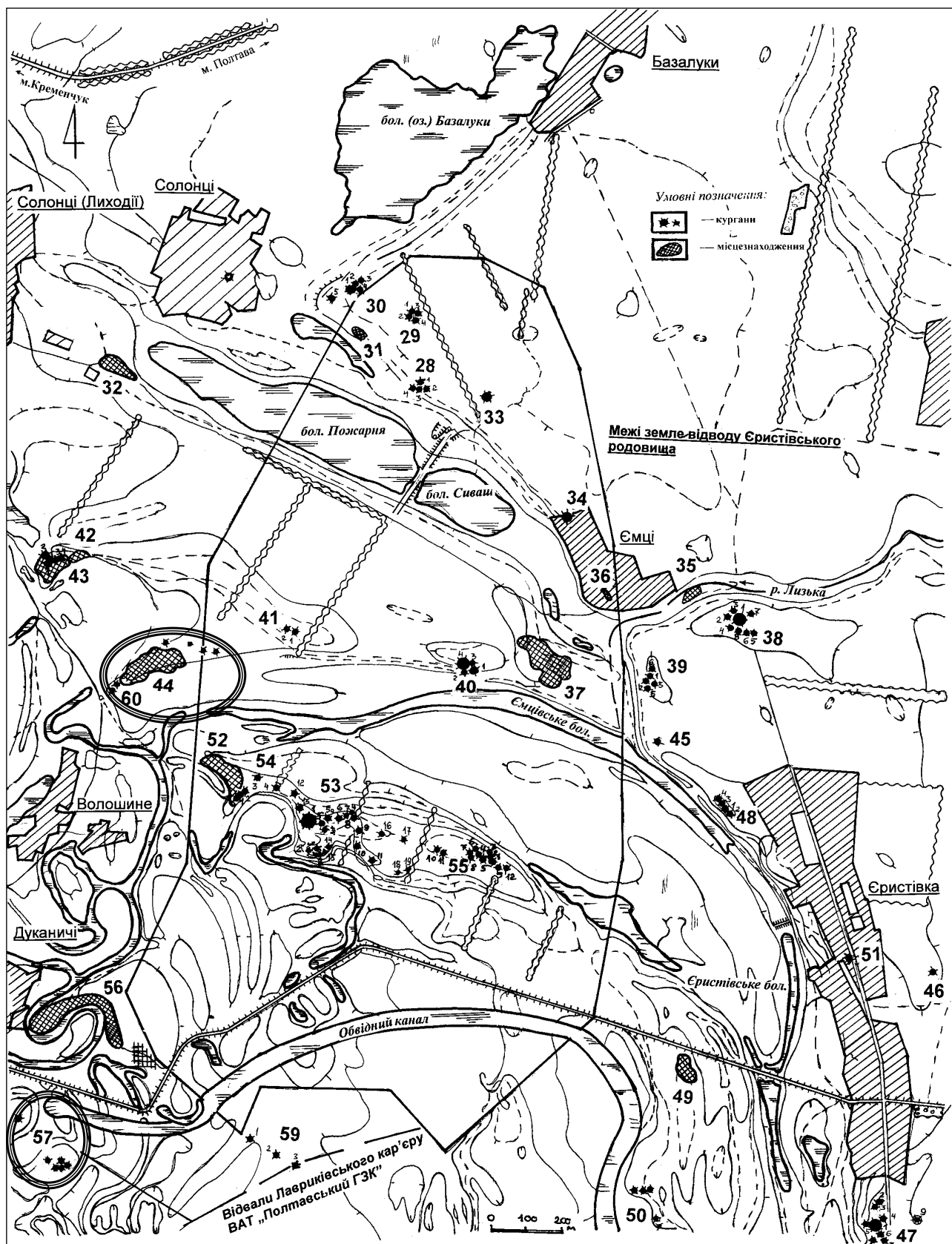

Рис. 1. Схема розташування пам'яток на території Єристівського родовища та в околиці (частина).

Основа: Атлас Дніпродзержинського и Дніпровського водохранилищ. — Київ: КВКФ, 2004. — С. 8, 10.

Солонці, с.: 28 — група курганів I; 29 — група курганів II; 30 — група курганів III; 31 — пункт I; **Солонці (Лиходії), с.:** 32 — пункт I; 33 — курган I; **Ємці, с.:** 34 — курган I; 35 — пункт I; 36 — пункт II; 37 — пункт III; 38 — група курганів I; 39 — група курганів II; 40 — група курганоподібних насипів III; 41 — група курганів IV; **Підлужне, с.** (тракторна бригада): 42 — група курганів I; 43 — пізньомезолітична стоянка "Комсомольська"; 44 — пункт III; **Єристівка, с.:** 45 — курган I; 46 — курган II; 47 — група курганів I; 48 — група курганів II; 49 — пункт I; 50 — курганоподібні насипи; 51 — курганоподібний насип; **Волошине, с.:** 52 — пункт I; 53 — група курганів I; 54 — група курганів II; 55 — група курганів III; 60 — група курганів IV; **Дуканічі, с.:** 56 — пункт I; 57 — група курганів I; 59 — група курганів III.

Дослідження курганів поблизу с.Дуканичі

Улітку 2005 р. Дніпровський загін Охоронної археологічної експедиції Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації* (далі — ЦОДПА), провів дослідження курганів і курганоподібних насипів у складі трьох мікрогруп на ділянці землевідводу під розширення Західних відвалів Дніпровського рудоуправління ВАТ «Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат».

Територія досліджень розташована в 5-7 км на північ та північний захід від м.Комсомольськ, між сс.Дуканичі, Волошине, дачним кутком Червівка Дмитрівської сільради і Комсомольської міськради Полтавської обл. та Західними відвалами Горішне-Плавнівського і Лавриківського кар'єрів ГЗК (рис.1). Оприлюднюваним друком результатам досліджень поблизу Дуканичів передували розвідкові обстеження зазначеної території, про що йшлося у відповідних наукових звітах за 2002-2004 рр. (Кулатова, Супруненко, [2002-зв.], 14 арк.; Супруненко, Кулатова, Мироненко, 2003-зв., 53 арк.; Супруненко, Кулатова, Артем'єв, Маєвська, Мироненко, 2003-2004-зв., 258 арк.).

Цей розділ присвячений описові і частковому аналізу здобутих матеріалів, отриманих при археологічних дослідженнях курганів та інших об'єктів групи I поблизу с.Ду-

каничі Дмитрівської сільської ради м.Комсомольськ Полтавської обл. Деякі загальні характеристики території, її опис, характер рослинності та кліматичні особливості тощо — опущені, а при необхідності вони можуть бути запозичені із вже опублікованих праць (Кулатова, Мироненко, Охріменко, Супруненко, 2004, с.23-24; Супруненко, Кулатова, Мироненко, Артем'єв, Маєвська, 2005, с.6-8; Супруненко, Маєвська, Артем'єв, Горбенко, 2006, с.5-8).

Дослідження курганів та курганоподібних насипів велися на знос, із застосуванням землерийної техніки різних типів, а також суто вручну — при дослідженні поховань, інших об'єктів під курганными насипами чи поза їх межами. Із застосуванням землерийної техніки досліджувався і міжкурганный простір та територія навколо курганів мікрогруп I і II поблизу Дуканичів.

Для стратиграфічних спостережень на курганах залишалися 1-4, зорієнтовані за даними геодезичних промірів (північ-південь) бровок, в т.ч. центральні, шириною 0,75-1,0 м. Всі вказівки на глибини, крім випадків, відзначених у тексті окремо, подані від рівнів „0” — репера, за які прийняті сучасні вершини курганів — їх умовні центри (УЦ).

Антропологічні визначення за кістковими залишками похованих здійснені ст. науковим

*Керівник загону й експедиції — директор Центру, кандидат історичних наук, заслужений працівник культури України *О.Б.Супруненко*, заступник начальника загону — зав. відділом охорони пам'яток археології Центру *І.М.Кулатова*, наукові співробітники загону — мол. наукові співробітники Центру *В.В.Шерстюк*, *Ю.О.Пуголовок*, *А.І.Тимошук*, лаборанти загону *С.В.Маєвська*, *О.В.Сидоренко*, *О.О.Сидоренко*, *М.О.Радченко*, *Мироненко М.І.* У складі загону також працювали: співробітник Комсомольського міського архівного відділу *В.О.Сергачова*, заступник директора ДП НДЦ «ОАСУ» Інституту археології НАН України *В.В.Приймак*, комсомольський краєзнавець *В.В.Лямкін*, а на протязі тижня у липні 2005 р. — доктор історичних наук, зав. відділом скіфо-сарматської археології Інституту археології НАН України *С.А.Скорий*, кандидат історичних наук, професор Міжрегіональної Академії управління персоналом *Ю.О.Шилов* та ін.

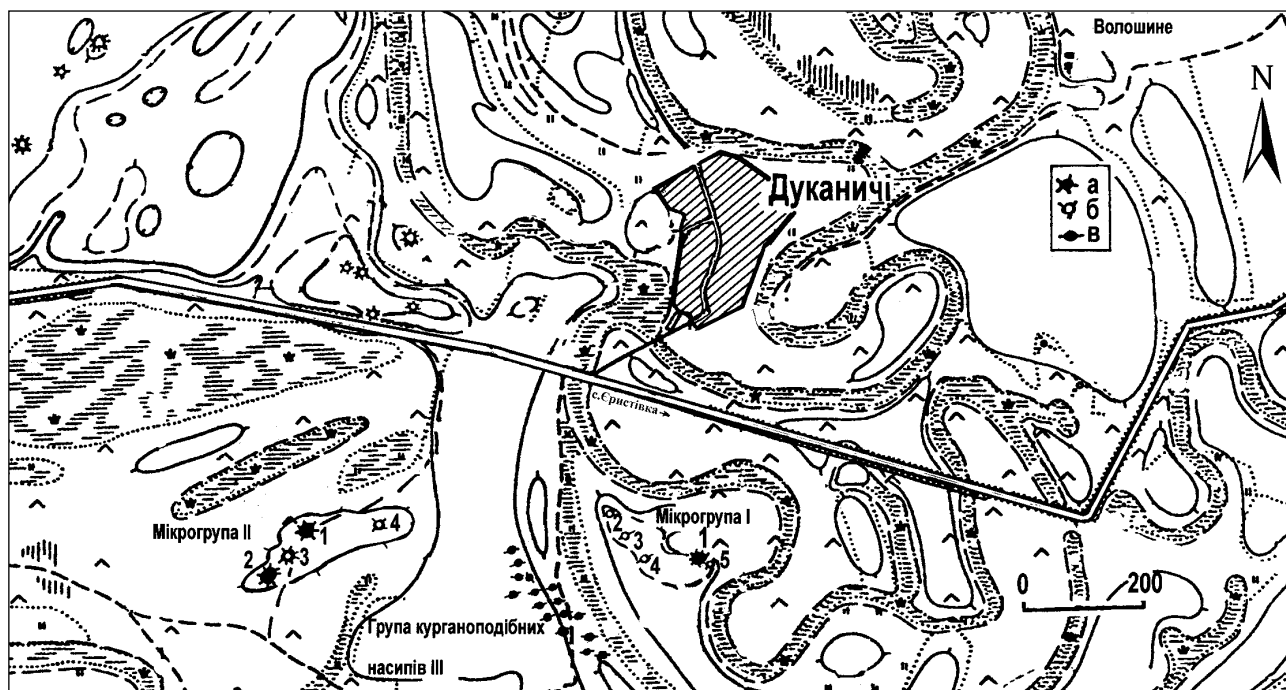

Рис.2. Схема розташування групи курганів I поблизу с.Дуканичі.

а — досліджені кургани; б — курганоподібні насипи та пагорби; в — насипи XVIII-XIX ст. З відтворенням рельєфу станом на 1920-ті рр.

співробітником ЦОДПА, асистентом Української медичної стоматологічної академії *А.В.Артемовим*, визначення й опис решток текстилю та нетканих органічних матеріалів у польових умовах провела викладач Полтавського політехнічного коледжу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» *С.В.Маєвська*, визначення остеологічних матеріалів здійснив кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України *О.П.Журавльов*, окремі визначення матеріалів природного походження проведені професором, доктором біологічних наук, зав. кафедрою екології Полтавського державного педагогічного університету ім.В.Г.Короленка *О.М.Байрак*.

Відзначимо, що колекція знахідок передана на постійне зберігання до Полтавського краєзнавчого музею, частина знахідок сировинного характеру та антропологічні матеріали — зберігаються у наукових фондах Центру, його антропологічній лабораторії. Щоденникова і фотографічна документація, картографічні матеріали й ін. польова документація передані на збереження до Наукового архіву ЦОДПА.

Група курганів та курганоподібних насипів займала округлий мис першої тераси во-

доділу, позначеного на навколишній території численними вигинами пересохлих стариць і боліт, за 0,45 км на південний захід — південь від с.Дуканичі Дмитрівської сільської ради м.Комсомольськ (*вододіл рр.Сухий Кобелячок і Псел*), справа від шосе сс.Дмитрівка — Колгоспна Гора — Єристівка (рис.2), а також за 0,9-1,4 км на південний схід від с.Колгоспна Гора та за 6 км на північ від селища Золотнішине Комсомольської міської ради Полтавської області. На сьогодні, між шосе і курганами вже прорита траса обвідного каналу кар'єру і зводиться насип нової залізниці (рис.1), що майже навпіл ділить, разом із заплавною ґрунтовою дорогою на пасовища, насипи групи на дві мікрогрупи. Всі кургани та курганоподібні насипи задерновані. Вони витягнуті неправильним ланцюжком на відстань 0,75 км, мають сліди розорювання. Група складається з 8-ми насипів, висотою 0,25-1,05 м і діаметром 10-45 м, згрупованих у дві мікрогрупи.

Перша з цих мікрогруп розташована на незначному округлому підвищенні в 1,5-2,1 м, з абсолютною висотою 67,5 м, відомому як північно-західна частина старого Червівського кладовища (за 0,6 км від кол. с.Стара Червівка). До цієї компактної мікрогрупи входи-

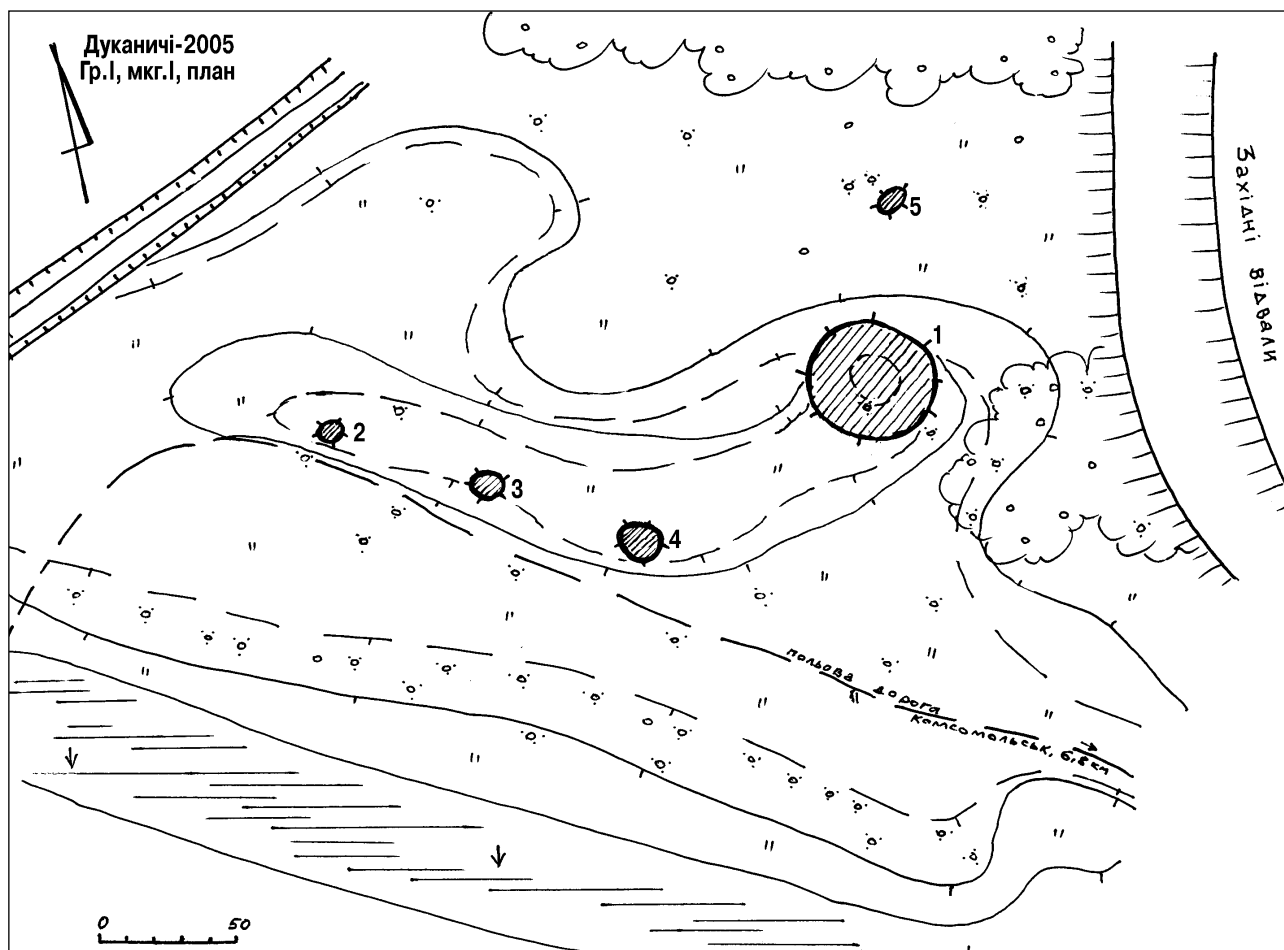

Рис.3. План групи курганів I поблизу с.Дуканічі. Мікрогрупа I.

1 — курган №1; 2-5 — курганоподібні насипи №№ 2-5.

ло 5 насипів та курганоподібних підвищень (рис.2; 3). Найбільший насип зберіг на вершині рештки старого тригопункту, а в 1920-х р. мав висоту більше 1,2 м. Насип № 1 обнесений незначним валом, можливо, рештками обваловки кладовища XVIII — початку XX ст. Найбільший курган групи — № 1, — вірогідно, мав на вершині, за давньою кременчуцькою степовою традицією, сільське кладовище.

Друга мікрогрупа розташовувалася на мисі, за 0,6 км на захід, і складалася з 4-х насипів та підвищень, які розорювалися до початку 1990-х років. На час досліджень вони вже були задерновані, як і насипи першої мікрогрупи (рис.2).

Обидві мікрогрупи потрапили до меж землевідводу під розміщення Західних відвалів Горішне-Плавнівського кар'єру і мали бути досліджені до початку відсипання на цьому місці відвалів.

Мікрогрупа I групи курганів I поблизу с.Дуканічі

Під час досліджень проведені розкопки кургана і чотирьох курганоподібних насипів, що входили до складу східної частини групи — так званої мікрогрупи I, розташованої практично навпроти (за 0,4 км на північ) с.Дуканічі. Мікрогрупа утворювала видовжений п'ятикутник, протяжністю 0,17 км — із заходу — північного заходу на схід — південний схід, — і шириною близько 0,08 км — у меридіональному напрямку (рис.2; 3). Насипи займали виразне підвищення серед стариць, висотою понад 1,4 м над рівнем заплави, тривалий час задерноване і зі сходу поросле кущами лоху звичайного та очеретом (рис.4). Абсолютна висота цього підвищення становила 67,4 м. Підвищення здавна насивали відрогом пагорбу «зі старим Червівським кладовищем» (кладовищем кол. знесеного с.Ста-

ра Червівка), що знаходилося дещо на південний схід — за 0,4-0,6 км. Все це підвищення на час розкопок вже було закидане відвалами кар'єру, тобто, курган № 1 мірогрупи I знаходився за 60-75 м від крутосхилу відвалів, що в час робіт інтенсивно насипалися (рис.4-5).

Мікрогрупу утворювали: добре помітний розплилий великий курган — зі сходу, що за даними топографічної зйомки 1920-х рр. мав висоту 1,2 м (він отримав № 1); із південного заходу, вздовж схилу до стариці — рядок з трьох курганоподібних підвищень (насипи №№ 2-4), а з північного сходу — ще один курганоподібний насип (№ 5), котрий знаходився неподалік від кургану № 1 (рис.2; 3) (*Супруненко, Кулатова, Мироненко, Артем'єв, Маєвська, 2005, с.35-36*).

Курган № 1/2005 р.

Найбільший насип — курган № 1 у складі мікрогрупи — займав східну частину підвищення (рис.3). Він був задернований, у центрі — на південний захід від його умовного центру — ріс старий кущ лоху. Профіль перетину кургана був видовжений сегментоподібний, форма насипу — кругла. Діаметр, за промірами, становив 35x36 м, нівельована з північного боку висота — 0,75 м, з півдня — 0,85 м (рис.9 вкл.).

До розкопок складалося враження, що насип кургану якимось чином розгортався від центру в бік півд, переважно західної, а на його поверхні, на південь від центра, знаходилися майже невлітими при нівелюванні насипи могил новітнього кладовища. В ході досліджень ці припущення повною мірою справилися.

Курган розкопувався на знос, із залишенням чотирьох меридіонально орієнтованих бровок (північ — південь): центральної та трьох допоміжних, шириною 0,9-1,0 м (рис.9).

При фотографуванні іноді мало місце відхилення стрілок-вказівників від напрямку «північ» на 12-20°, спричинене дією магнітної аномалії. Адже вказівники часом вста-

новлювалися за бусоллю, без врахування аномального відхилення стрілки приладу.

Стратиграфія та особливості насипу. Насип зводився за фінальноенеолітичної епохи від вершини пагорбу — невеликого круглого підвищення, діаметром близько 4,5x5,0 м та висотою 0,4-0,5 м, розташованого у центрі кургану. Основою цього пагорбу було світлота темножовто-палева суглинкове кільце четвертинного намиву, діаметром близько 28-30 м, що утворилося внаслідок перенесення повенями Псла лесоподібних суглинкових відкладень від ерозії крутих берегів, розташованих значно вище за течією ріки. Кільцеве утворення виникло навкруги каналу-водозбору ґрунтових вод у піщаних нашаруваннях основи намиву (потужність яких, за даними геологічних досліджень, складає 16-18 м). Пізніше, це підвищення було перекрите піщаними шарами ерозійного походження та черговими намивами повеней і перетворилося у дюноподібний пагорб. Через наявність суглинкової основи, підвищення було ділянкою із сухим ґрунтом при численних змінах рівнів заповнення навколишніх стариць та боліт. Саме такий пагорб і був обраний для здійснення пізньоенеолітичного поховання 10 та встановлення поряд із ним гранітної стели (рис.9: *профілі бровок*).

Вірогідно, через деякий час після здійснення поховання 10, можливо, зі влаштуванням ще одного поховання, що було знищене господарськими земляними роботами XIX-XX ст., навколо пагорбу зі стелами було споруджено первинний *насип I*. Він зводився з сіро-коричневого супіщаного навколишнього ґрунту, мав діаметр близько 11 м та висоту від південної поли 0,6-0,8 м (рис.9: I).

З появою у насипу I впущеного до його масиву, також не збереженого на час досліджень, ямного поховання, первинний курган підсипали зі східного боку, звівши *досипку I*, розміром 4-5x11 м (рис.9: I). Остання простежена стратиграфічно у профілях 1-ї східної і центральної бровок, за масивом використаного для цього ґрунту — дернин та поверхневого шару деградованого лугового суглинку, взятого із приболотяної частини навколиш-

Дуканичі, с., мікрогрупа I, курган № 1.

Рис. 4. Зовнішній вигляд із південного заходу.

Рис. 5. Друга східна траншея під час зачистки.
Робочий момент

Рис. 6. Ділянка західного профіля 1-ї західної бровки
з господарською ямою 8. Вигляд з північного заходу.

Рис. 7. Поховання 1. Розчистка у межах гробовища.
Вигляд з південного сходу.

Рис. 8. Поховання 1. Дно гробовища.
Вигляд з північного заходу.

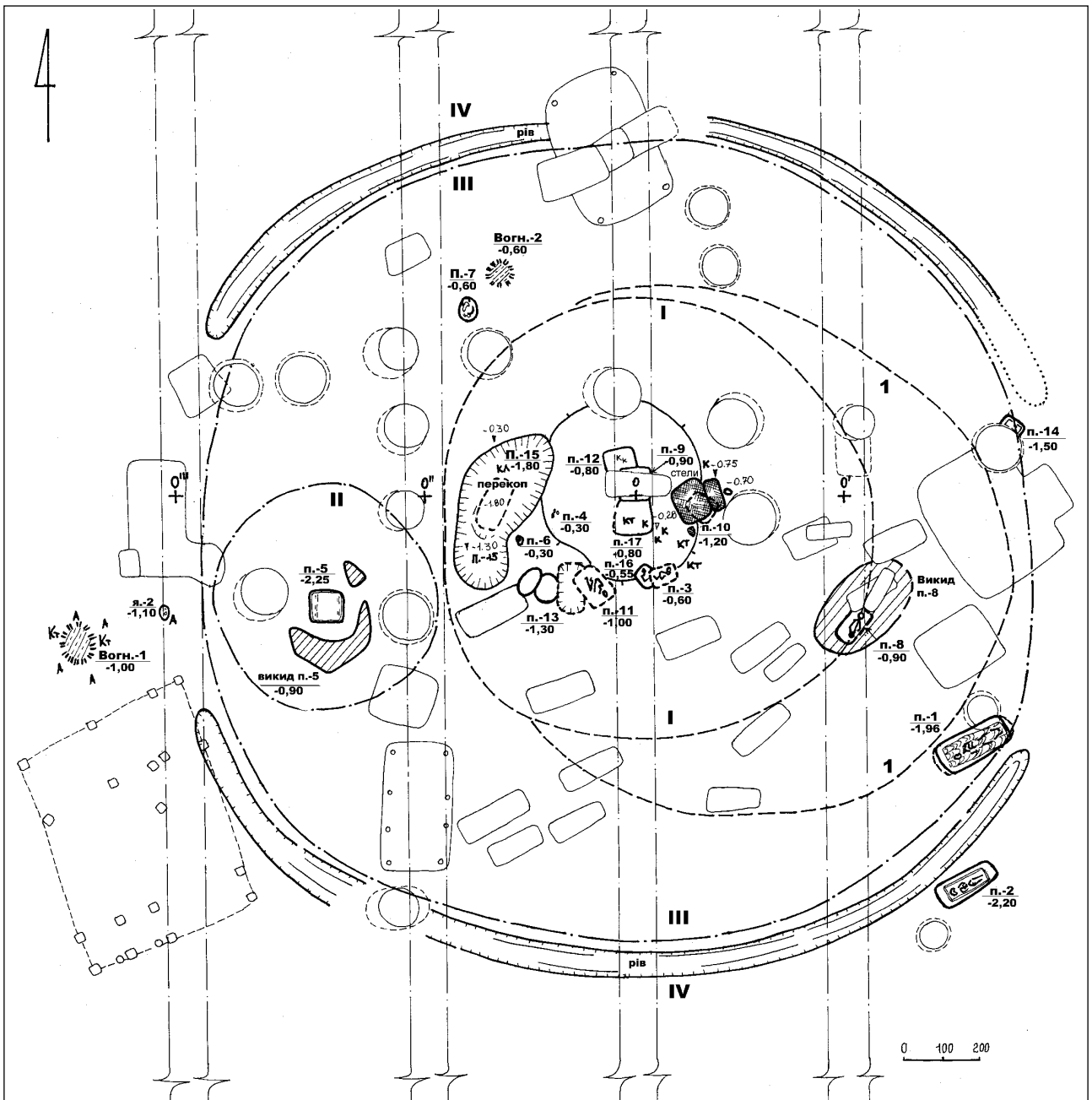

Рис. 10. Дуканчі, с. Мікрогрупа I. Курган № 1. План центральної частини насипу.

Тонкими лініями і пунктиром позначені пізньосередньовічні та новітні об'єкти, римськими цифрами — насипи.

ніх лук. Висота кургану від влаштування досипки 1 навряд чи збільшилася, а ось розміри зросли — 13x15 м (рис.9:І, І). Саме до масиву досипки 1, над колишньою східною полою насипу I, і був здійснений впуск ямного поховання 8, чий викид перекрив стародавню поверхню кургана (рис.10). Можливо, зі здійсненням цього поховання насип також незначно досипався, проте, слідів такої досипки не простежено.

На фінальному етапі доби раннього бронзового віку курган був обраний для влашту-

вання катакомбного поховання 13, край південно-західної поли насипу I. З його здійсненням насип, певно, міг також незначно підсипатися.

Поряд із насипом I, на південний захід від його поли, в пізньоамний час було влаштоване поховання 5, серпоподібний викид з якого, за тонкою плямою материкового піску, простежений з південного боку від ями. Вірогідно, поховання перекрив власний насип II, і цей курган був своєрідним «супутником» першого — аж до епохи раннього за-

лізного віку. Реконструйований за невиразним вмістом світлішого коричнево-сірого суглинку, насип II мав діаметр не більше 6 м і висоту 0,4-0,5 м (рис.9:II).

Південно-західні схили насипу I були обрані для влаштування трьох поховань носіїв культури багатоваликової кераміки (поховання 11, 16 та 17), центральна частина — за доби пізнього бронзового віку — стала кладовищем зрубного населення (поховання 3, 4, 6, 9 і 12) (рис.10). Стратиграфічні дані щодо ймовірного підсипання кургану на цей час відсутні.

За скіфської епохи, ймовірно, на V-IV ст. до н.е., західна пола насипу I стала місцем здійснення чергового впускного поховання 15, у зв'язку з цим обидва насипи I та II були об'єднані спільною досипкою з чорно-сірого лугового чорнозему, що перекрила первинні кургани, утворивши *насип III*, діаметром 20x21 м (рис.9:III). Цей курган, вірогідно, був насипаний у висоту не менше 2 м і оточений кільцевим рівчаком з двома широкими проходами — із заходу та сходу. Спорудження рову значно утруднювалося скопуванням суглинку в основі похованого ґрунту, тому він отримав вигляд неглибокого рівчака, шириною 0,6-0,8 м при глибині 0,3-0,5 м. Дно кільцевої заглибини рівчака мало підтрикутний та підтрапецієподібний перетини, заповнення — виявилось запливчастим, чорно-сіросупіщаним, ерозійного походження. Зовнішній діаметр кільця рівчака становив 23 м, ширина проходів — 9-10 м. Один з них — західний — був позначений на стародавній поверхні рештками вогнища 1 та жертвовної ями 2 скіфського часу (рис.10; 18).

У масиві насипу III, на глибині 0,2 м від рівня репера, майже в центрі кургану, за 2,4 м на захід (кут 269° від умовного центру), виявлена друга фаланга оленя благородного (*Cervus elaphus L.*), що належала дорослій особині тварини. Кістки благородних оленів часом трапляються у насипах та ровах курганів степових скіфів, зокрема, вони виявлені у кургані №15 групи поблизу с.Ізобільне в околицях Орджонікідзе (*Мозолевский, Полин, 2005, с.458*).

На початку пізньосередньовічної епохи східна та південно-східна поли кургану, що вже почав поступово розповзатися під дією природних чинників, були обрані для здійснення поховань золотоординських кочівників (поховання 1, 2, 14), а північне передсхилля — для влаштування жертвовної ями поховання 7 — із рештками бика, та вогнища 2 поряд.

Надалі, за етапу вже української історії, відбувався процес руйнування насипу та розтягування його масиву навколо, внаслідок господарської діяльності населення XVIII і рубежу XIX-XX ст. Ґрунт з насипу, вочевидь, брався для підсипання будівель і дворинц поміщицького маєтку за фінальногетьманської доби. Ще інтенсивніше курган руйнувався господарською діяльністю мешканців новітнього хутора, які зрили, слідом за грабіжниками скіфського поховання 15, всю верхню частину насипу, влаштовуючи тут господарські ями та глибокі ями-зерносховища (рис.9). Таким чином виник насип дослідженого кургану, що отримав умовну назву — *насип IV* (рис.10: IV).

Насамкінець, зауважило, що зафіксований характер нашарувань на поверхні та в основі кургану виглядав наступним чином: 0-0,3 м — щільний чорноземоподібний шар дерну; з 0,75-1,30 м — похований ґрунт — сіро-коричневий супіщанистий шар із рештками органіки рослинного походження, позначеної коричнюватими смугами на поверхні; підстилав цей ґрунт світлий сіро-коричневий супісок — передматерик, на глибині 0,95-1,55 м від репера, а біля піл кургану — світложовтий та коричнювато-палевий суглинок; з 1,30-1,60 м лежав біло-жовтий пісок — материк (рис.9).

У кургані досліджено 17 стародавніх поховань, 1 яма та 2 вогнища, а також 18 поховань і ряд житлово-господарських об'єктів новітньої доби.

Поховання 1 (впускне, золотоординське) виявлене за 10,5 м на південний схід від репера, на глибині 1,0 м (кут 127° від умовного центру). Здійснене у прямокутній, за фор-

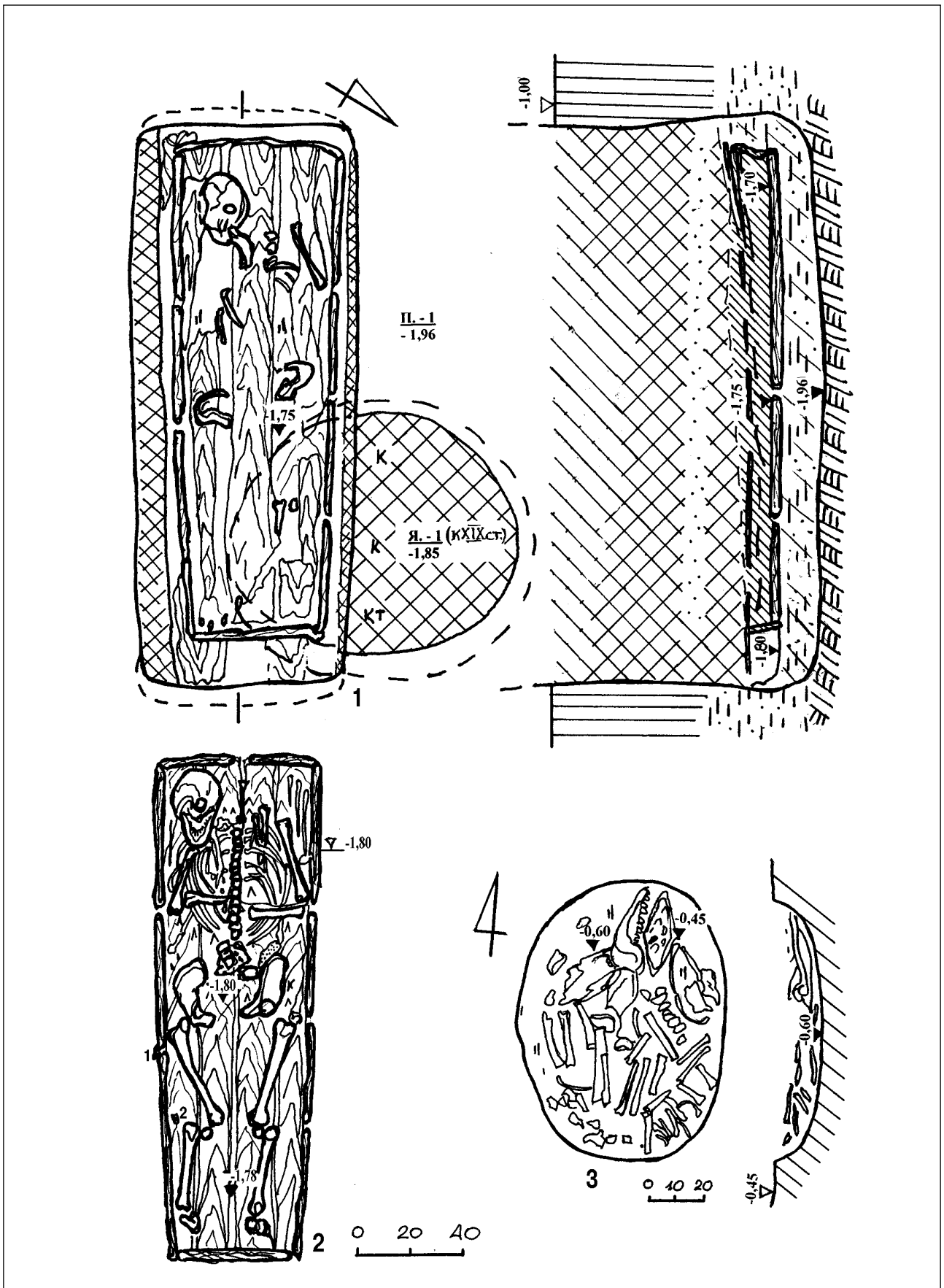

Рис. 11. Дуканичі, с. Мікрогрупа І. Курган № 1. Поховання 1 та 7. Плани і перетини.
 1 — поховання 1 і яма 1 (до рівня решток перекриття); 2 — поховання 1, план гробовища; 3 — поховання 7.

мою, зі скругленими кутами, ямі, розміром: по верху — 0,85x2,10 м, в нижній частині — 0,87x2,25 м, і глибиною від рівня виявлення — 0,95 м (або 1,96 м від репера) (рис.10; 11:1). Впущене у південно-східну полу насипу III в південно-східному секторі кургана (рис.9). Яма орієнтована за довгою віссю — південний захід — північний схід (рис.7; 11:1), перерізана у верхній частині, з північного боку, новітньою ямою № 1, що трохи, за глибиною, не досягла гробовища. Короткі вертикальні вирівняні стінки у переддені — з глибини 1,5 м — незначно розширювалися, утворюючи підбоєподібні уступи. З огляду на орієнтацію, поховання здійснене на початку літа, ближче до часу літнього сонцестояння.

Заповнення супіщане мішане (рис.11:1). У верхній частині воно складалося з сіро-чорного супіску, з дрібними вкрапленнями світложовтого материкового піску, який з 1,50 м від рівня репера підстилався мішаним супіщано-материковим ґрунтом викиду, з окремими вуглинами. У нижній частині заповнення, з рівня 1,60 м (під рештками дощатого перекриття), лежав сіро-чорний супісок (рис.11:1). Верхній шар заповнення місцями був перебитий норами землерійів.

Рештки перекриття, викладеного вздовж довгої вісі ями, збереглися погано. Вони відзначені на двох рівнях — близько 1,45-1,50 м (кілька уламків товстих дощок) та 1,65-1,70 м, — в т.ч. по центру поховання і над повздовжними стінками (рис.11:1). Верхній дощатий шар був власне перекриттям, а нижній, — певно, покришкою гробовища. Верхні три широкі (20-25 см) та нижні чотири вузькі (ширина 15-18 см) дошки не зшивалися між собою металевими скобами. Верхні дошки спиралися на дві не збережені поперечини, обіперті, вірогідно, на чотири невеликі, висотою 30-35 см, стовпчики ближче до кутів ями, без кріплення між собою за допомогою залізних цвяхів чи скоб (рис.11:1). Таке влаштування верхнього перекриття з трьох дощок, товщиною 4-5 см, цілком ймовірно, зважаючи на подібну знахідку у похованні 4 кургану № 11 поблизу Волошиного (*Супруненко, Мавська, Артем'єв, Горбенко, 2006*). Перекрит-

тя утворювало незначний зазор над покришкою гробовища.

Гробовище встановлене на підсипці з мішаного ґрунту викиду, товщиною 15 см, влаштованої на дні ями з метою вирівнювання його та задля полегшення установки домовини. Остання орієнтована за довгою віссю могили, збереглася більш-менш задовільно. Від гробовища залишилися дощаті рештки покришки, ймовірно, з 4-х тонких дощок зазначеної вище ширини; залишки основи (нижньої частини) — також з чотирьох товстих дощок (ширина — 18-23 см, товщина — 3,0-3,5 см), — та подібних, за товщиною, чотирьох дощок каркасу (висота каркасу — близько 22-25 см). Довші дошки каркасу стягувалися коротшими, причому всі були підпиляні, із незначним розхиленням до верху, і зшиті торцями за допомогою, вірогідно, дерев'яних шипів. Таким же чином кріпилися й дошки основи та покришки, можливо, з використанням двох брущастих поперечин в основі, з боку дна. Розміри верху гробовища — 0,56-0,62x2,05 м, основи — 0,54-0,60x1,92 м (рис.8; 11:1). Розширення гробовища влаштоване з південно-західного боку, в оголів'ї (рис.7-8; 11:2).

Похована була викладена посеред гробовища, зі зміщенням до південно-східної стінки, у випростаному положенні, на спині, головою на південний захід (рис.7; 11:1-2). Лицевий відділ черепа, скоріше за все, був звернений до киблі — півдня — південного сходу, хоча череп виявився дещо переміщеним землеріями. Руки розташовані вздовж тулуба і складені на животі. Кістки кистей рук переміщені землеріями. Ноги знаходилися майже паралельно довгій вісі поховання, стопи — випростані і розведені (рис.11:2). Скелет зберігся практично у повному анатомічному порядку (рис.7). Він належить молодій жінці, віком 20-25 років, зріст якої становив — 160,0-162,0 см.

У внутрішній частині гробовища виявлені сліди встилання домовини зотлілою підстилкою на шкіряній основі (кошмою-?) та повстю, у вигляді світлих, білуватих решток вовни поганої збереженості, вкритої поверх

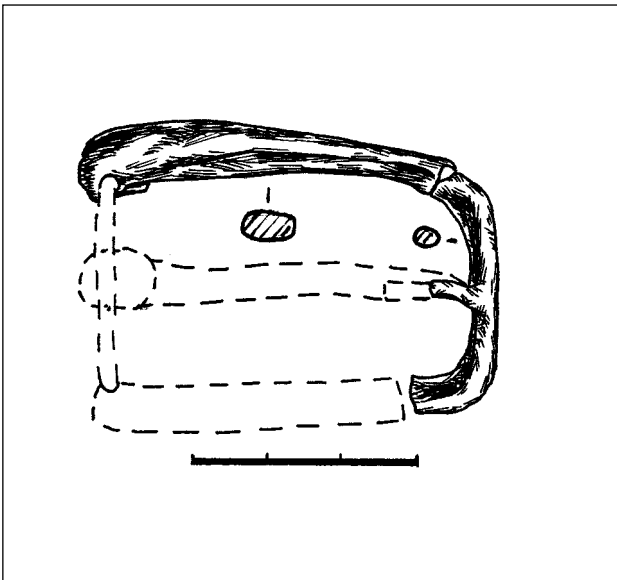

Рис.12. Дуканичі, с. Мікрогрупа І. Курган № 1. Поховання 1. Пряжка, з елементами реконструкції. Залізо.

тканиною. На кістках відзначені сліди текстильного савана і відбитки фарбника тканини одягу — брунатно-зеленкуватої барви. На первісному місці положення черепа прослідковані залишки шкіряного тліну від деталей головного убору, поряд із кістками тазу — також сліди шкіряного тліну, в тому числі зліва над тазом — пляма, розміром 4-5x12 см, ймовірно, від невеликого підсумка (рис. 11:2:3).

По краях гробовища, у центрі поховання, траплялися незначні вуглини, найкраще помітні навпроти місцезнаходження ліктів похованої, під повздовжними стінками домовини (рис.11:2).

Поховану супроводжував надто скромний інвентар, котрий засвідчував появу елементів мусульманської поховальної традиції у кочівницькому суспільстві перед степів Лівобережної України (Евглевский, 1990, с. 132-133; Фёдоров-Давыдов, 2004, с.30).

Навпроти верхньої частини стегнової кістки правої ноги, під стінкою гробовища, виявлений уламок рамки залізної поясної пряжки (рис. 11:2:2), а ближче до гомілкової кістки тієї ж ноги — ще третина цієї ж рамки (рис. 11:2:1).

У заповненні ями трапилося кілька дрібних фрагментів стінок ліпних посудин доби бронзового віку.

Знахідки. 1. Розвал рамки з язичком залізної прямокутної, видовженої форми, пояс-

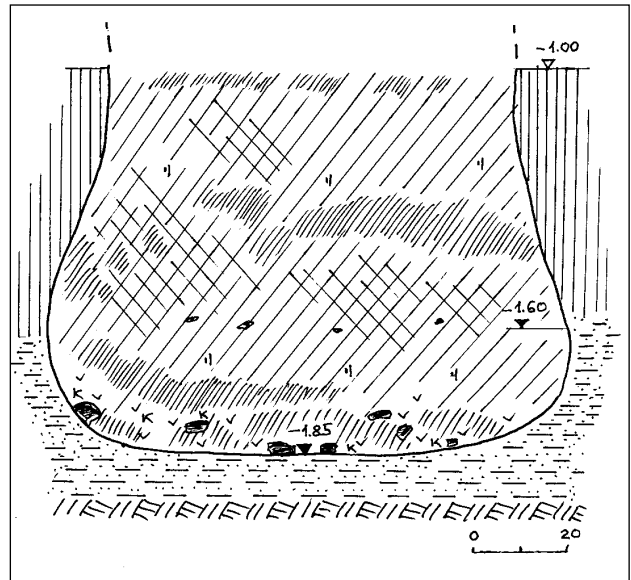

Рис.13. Дуканичі, с. Мікрогрупа І. Курган № 1. Господарська яма 1. Перетин у стінці поховання 1.

ної *пряжки*, округлої спереду (рис.15), типу В II, за Г.О.Федоровим-Давидовим (1966, с.43, 47, рис. 7:3). Пояс з'єднувався із пряжкою за допомогою круглої у перетині осі, що складала єдине ціле з рамкою. На цю ж вісь насаджувався простий рухомий язичок. Кінці рамки виступали за вісь для язичка. Пряжка складнопрофільована, повздовжні боки масивніші, передня частина округлена і сплюснена (рис.12). Язичок практично не зберігся, крім кінця, що прикипів внаслідок корозії до рамки. На рамці — виразні відбитки дерева від гробовища, нечіткі сліди тканини та шкіри від паска. З огляду на ширину пряжки, ширина поясу мала становити 2,2 см (рис.12; 13; 14).

Реконструйовані розміри пряжки: висота — 0,9-1,1 см; довжина — 5,5 см; ширина — 4,2 см; перетин бічних елементів рамки — 0,6x0,9 см; довжина язичка — близько 5,3 см (рис.12).

2. Рештки шкіряного *мішечка* невеликого розміру, підпрямокутних обрисів (близько 4-5x12 см), поганої збереженості, виготовленого з вичиненої тонкої шкіри, можливо, з фарбуванням у темнокоричневий колір (рис.11:2:3). Налігали до залишків найпростішої форми підсумку, про характер крою чи конструктивні особливості якого у цьому похованні дані не отримані.

Кераміка. 3. Дрібні *фрагменти стінок ліпної посудини*, певно, корчаги скіфського часу, з чорнолискованою поверхнею та досить товстими стінками, з домішками блискіток слюди у щільній масі тіста, розміром від 1,2x1,3 до 1,4x2,0 см. Походять з перекопу стародавнього ґрунту і масиву насипу III, що потрапили випадково до заповнення ями поховання. 3 од.

Таким чином, кочівницьке впускне жіноче поховання може бути датоване *другою чвертю — серединою XIV ст.*

Яма 1 (впускна, поч. XX ст.) перебивала північно-західну стінку та частину заповнення поховання 1, за 10,7 м на південний схід від репера (кут 116° від умовного центру). Впущена з поверхні насипу III, до глибини 1,85 м (рис.9-10; 11:1). Мала овальну форму, дещо розширені до скругленого низу стінки, суто господарське призначення, а пізніше — була використана під сміттєзвалище. Розміри ями: діаметр по верху (на рівні виявлення 1,0 м) — 0,9x1,1 м, у нижній частині — 1,2x1,20 м, глибина від рівня виявлення — 0,85 м (або 1,85 м від репера) (рис.11:1; 13). Заповнення сіросупіщане, місцями з вуглинами, попелом і слідами зотлілої органіки. У передденні виявлені уламки посуду початку XX ст. Датована за знахідкою на дні неповного розвалу полумиска з надполив'яним розписом початку XX ст. Додатково параметри ями внесені до таблиці обмірів господарських об'єктів колишнього хутора поряд із насипом кургана, вміщеної нижче.

Деякі знахідки: 1) невиразний *фрагмент стінки посудини* епохи енеоліту, із зовнішньою заглаженою поверхнею, домішками вигорілої рослинності та «білих волосків» у тістї пористої маси коричневого кольору; розміри — 0,9x2,5 см; 2) *уламки мушлі* прісноводного *молюска* — перлівниці звичайної, розміром — від 0,4x1,2 до 0,7x1,6 см, 4 од.; 3) *фрагмент гончарної сіроглиняної покривки*, зі слідами кільця жовтої поливи в основі; розміри — 8,7x9,2 см; реконструйована висота покривки кінця XIX ст. — 10,2 см, діаметр — 18,5 см; 4) *шкворень північний залізний*, уламок, розміром 1,2x0,8x5,2 см.

Таким чином, знахідки досить чітко окреслили час існування ями, посередньо позначивши імовірність місцезнаходження під насипом I енеолітичного поховання.

Яма 2 (скіфського часу) виявлена в масиві другої західної бровки, на рівні стародавнього горизонту, за 12,5 м на захід — південний захід від репера (кут 257° від умовного центру). Впущена з поверхні похованого ґрунту біля західної поли насипу III (саме на західному проході рівчака-рову). Насип III у новітній час, внаслідок господарської діяльності мешканців хутора, розплився і перекрив рештки ямки-пожертви, здійсненої з глибини 0,90 м (рис.9). Ямка мала овальну форму, меридіональну орієнтацію, похилі стінки, котрі переходили у скруглене дно (рис.18; 20:2). Її розміри — 0,35x0,52 м, глибина від рівня похованого ґрунту — 0,20 м, від репера — 1,10 м (рис.20:2).

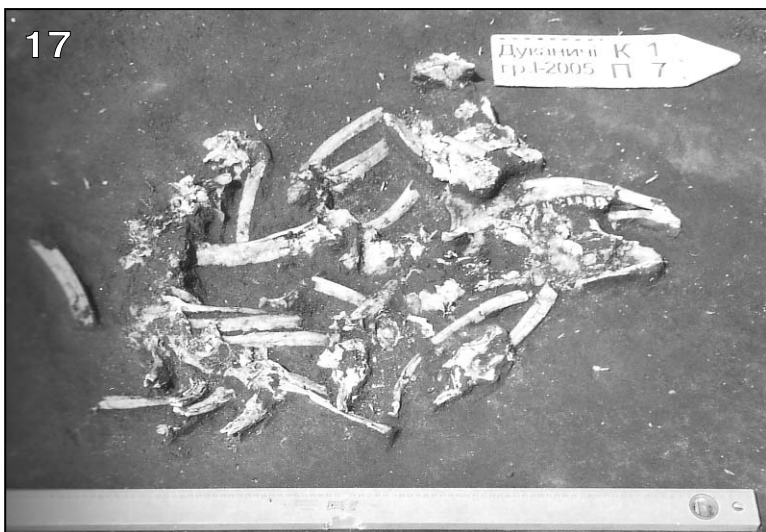
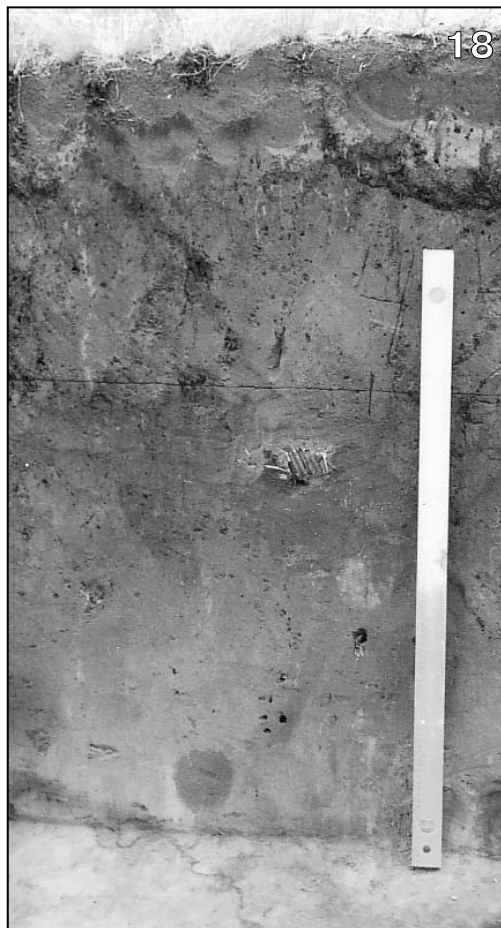
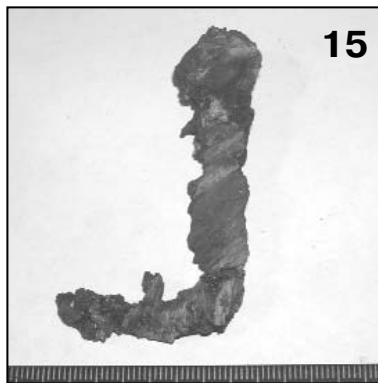
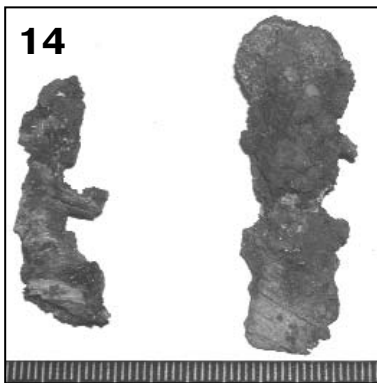
Про жертвне призначення комплексу свідчили: однорідне темносіре супіщане заповнення, з поодинокими вуглинами та двома амфорними черепками, і вміщення вздовж довгої вісі ямки частини нижньої щелепи дорослої особини самки коня свійського (*Eguus caballus L.*), зубами до верху (рис.19; 20:2). При дослідженні виявлено 19 кісток черепа — всі від нижньої щелепи тварини.

Знахідки. 1-2. *Уламки стінок оранжевоглиняної античної кружальної амфори*, з тістом щільної маси і домішками поодиноких білих крупинок вапняку, розміром 0,8x1,1 та 1,4x2,2 м. 2 од.

Яма датована за знахідкою амфорних уламків *скіфським часом*, вірогідно, V-IV ст. до н.е. До речі, неподалік, за 1,7 м на південний захід — південь, на рівні стародавнього горизонту, виявлені розкидані навколо слідів *вогнища 1* фрагменти цієї ж амфори (рис.9-10).

Вогнище 1 (скіфського часу) відкрите під масивом оплилої південно-західної поли кургана (насип IV), на рівні стародавнього горизонту, за 14,5 м на південний захід від репера (кут 256° від умовного центру). Розкладалося на поверхні похованого ґрунту,

Дуканичі, с., мікрогрупа І, курган № 1.

Рис. 14. **Поховання 1.** Уламки пряжки з відбитками дерева, шкіри та тканини. *Залізо.*

Рис. 15. **Поховання 1.** Складені частини пряжки з відбитками дерева та шкіри. *Залізо.*

Рис. 16. **Поховання 7.** Розчистка (*С.В.Маєвська та М.О.Радченко*).

Рис. 17. **Поховання 7.** Вигляд зі сходу.

Рис. 18. **Яма 2.** Перетин у західному профілі 2-ї західної бровки.

Рис. 19. **Яма 2.** Частина щелепи кобили у заповненні.

край проходу через рів, біля південно-західної поли насипу III, що у новітній час, внаслідок розповзання, перекрив рештки і ямки-пожертви, і вогнища, котрі знаходилися на глибині 0,97-1,00 м (рис.9). Сліди вогнища — пляма прокалу, з окремими вуглинами і попелом, овальної у плані форми. Вогнище також, як і яма 2, мало меридіональну орієнтацію (рис.10). Товщина плями — близько 2 см, розміри — 0,7x1,1 м.

Навколо решток вогнища були розкидані, аналогічні з виявленими в ямі 2, амфорні черепки, потрошені кістки кобили (всього 5 од.) (рис.10).

Знахідки. 1-3. Уламки стінок оранжево-глиняної античної кружальної *амфори*, з тістом щільної маси і домішками поодиноких білих крупинок вапняку, розміром від 0,4x1,5 до 1,8x3,0 см. 8 од.

Вогнище, що складало із ямою 2 єдиний комплекс, датоване, за знахідками амфорних уламків, *скіфським часом*.

Поховання 2 (впускне, золотоординське) виявлене за 13 м на південний схід від репера, поряд із похованням 1, на глибині 0,95 м (кут 139° від умовного центру). Здійснене у прямокутній за формою, зі скругленими кутами, ямі, розміром: по верху — 0,65x1,25 м, в нижній частині — 0,57x1,23 м, і глибиною від рівня виявлення — 1,25 м (або 2,20 м від репера) (рис.9; 21). Поховання впущене ближче до південно-східної поли насипу III, у тому ж таки секторі кургана (рис.9; 10). Яма орієнтована за довгою віссю — захід - південний захід — схід - північний схід (рис.21; 22). Довгі вертикальні вирівняні стінки у переддені — з глибини 2,1 м — незначно звужувалися до дна. З огляду на орієнтацію — невелике відхилення до півдня, — поховання здійснене на початку літа, можливо, ближче до кінця червня — на початку липня.

Заповнення супіщане мішане, складалося із сіро-чорного супіску, часом змішаного з незначними вкрапленнями світложовтого материкового піску, який з 1,70 м від рівня репера підстилався більш однорідним сіросупіщаним, дуже зволуженим ґрунтом (рис.22-23).

Рештки перекриття, викладеного вздовж довгої вісі ями, збереглися надто погано. Від його товстих дощок лишилися тільки кілька уламків та сучків. Сліди дощатої покривки труни відзначені за тліном на кістках, на рівні — близько 2,15-2,18 м, та над повздовжніми стінками гробовища (рис.21-22). Цілком припустиме аналогічне попередньому, а то й дещо спрощене, влаштування верхнього перекриття із дощок, з трохи більшим зазором над покривкою гробовища, що й призвело до інтенсивнішого руйнування домовини.

Невелике гробовище встановлене на дні ями, орієнтоване за довгою віссю могили і збереглося задовільно. Від нього лишилися сліди дощатої покривки; рештки основи з трьох дощок (ширина — 12-15 см, товщина — 2,0-2,5 см) та аналогічних, за товщиною, чотирьох дощок каркасу (висота каркасу, приблизно, 18-20 см). Довгі дошки каркасу стягувалися коротшими, ймовірно, із незначним розхиленням до верху, будучи зшиті торцями за допомогою дерев'яних клинців-шипів. Таким же чином кріпилися й дошки основи та, вірогідно, покривки. Розміри гробовища в основі — 0,3-0,4x1,1 м (рис.21-22). Розширення гробовища влаштоване з південно-західного боку, в оголів'ї (рис.21-23).

Похована дитина викладена посеред гробовища, у випростаному положенні, на спині, головою на південний захід (рис.21-23). Лицевий відділ черепа (у розвалі) був звернений до верху. Руки розташовані вздовж тулуба: ліва — зігнута під прямим кутом — з кистю на грудях, права — зігнута в лікті, кистю звернена до обличчя (рис.21). Ноги викладені майже паралельно довгій вісі поховання, стопи практично зведені (рис.23). Скелет зберігся у повному анатомічному порядку (рис.22). Він належав, імовірно, *дівчинці*, віком 2,5-3,5 років.

У внутрішній частині гробовища виявлені сліди встилання домовини зотлілим хутром. Сліди *хутра* темнокоричневого кольору відзначені С.В.Маєвською на кістках лопаток і шийних хребців. Тлін текстилю, зі структурою дещо розрідженого типу, виявлений на кістках п'яти ребер, правої лопатки, двох хребців і в верхній частині стегнових кісток.

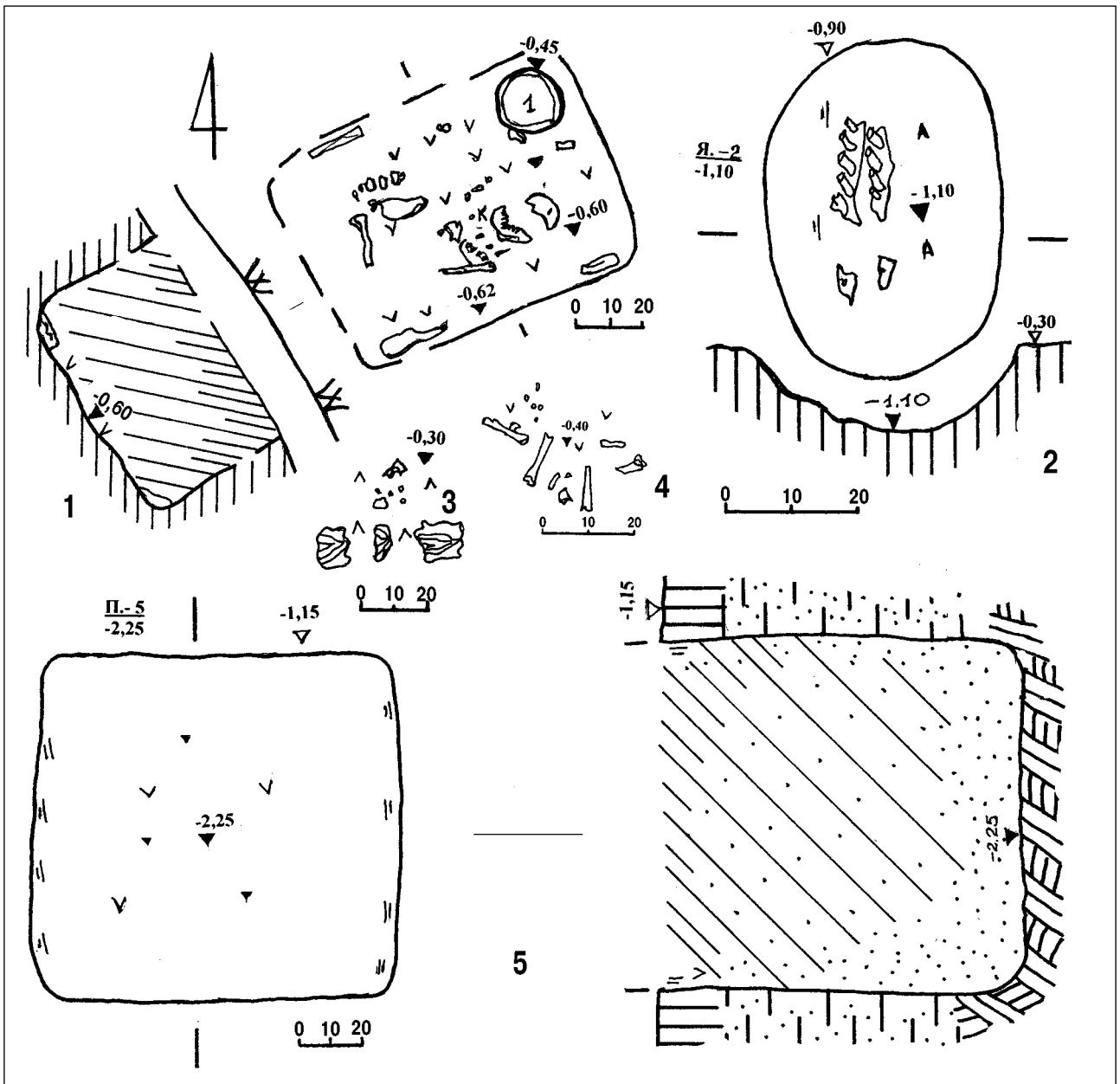

Рис.20. Дуканичі, с. Мікрогрупа I. Курган № 1. Поховання 3-6, яма 2. Плани і перетини.
1 — поховання 3; 2 — яма 2; 3 — поховання 4; 4 — поховання 6; 5 — поховання 5.

Визначена *тканина 1*, що у квадраті 1х1 см має в основі 30 ниток, по пітканню — 43-45, з правим S-крученням та брунатно-коричневим кольором фарбування. На кістках верхніх кінцівок, тазу і верхньої частини ніг простежені відбитки *тканини 2*: простого полотняного переплетення, в 1 кв. см якої 16-17х 21-22 нитки (шерсть-?). Її кручення і прядіння не визначене.

Біля стінок гробовища, у центрі поховання, є сліди кількох вуглин, перетлівання яких супроводжувалося вигоранням частини підстилки й основи домовини (рис.21; 23).

У північно-західному кутку гробовища, зліва від розвалу черепа дитини, зберігся невеликий шматок липової коряги-сучка, розміром 3,1-6,5х17,1 см і товщиною близько 2 см (рис.21-23), імовірно, незотлілої частини дерева від опори перекриття. Інших знахідок у похованні не виявлено.

Отже, впускне дитяче поховання було частиною невеликого (?) кладовища родини кочівників, і разом із комплексом 1, може бути датоване *другою чвертю-серединою XIV ст.* П'ять сусідніх курганів, де також могли міститися поховання золотоординських кочівни-

Дуканичі, с., мікрогрупа І, курган № 1.

Рис. 22. Поховання 2. Вигляд з північного сходу.

Рис. 23. Поховання 2. Вигляд приденної частини ями, з північного сходу.

Рис. 24. Загальний вигляд розкопок кургану. На початку робіт.

Рис. 25. Поховання 3. Лпний горщик зрубного часу.

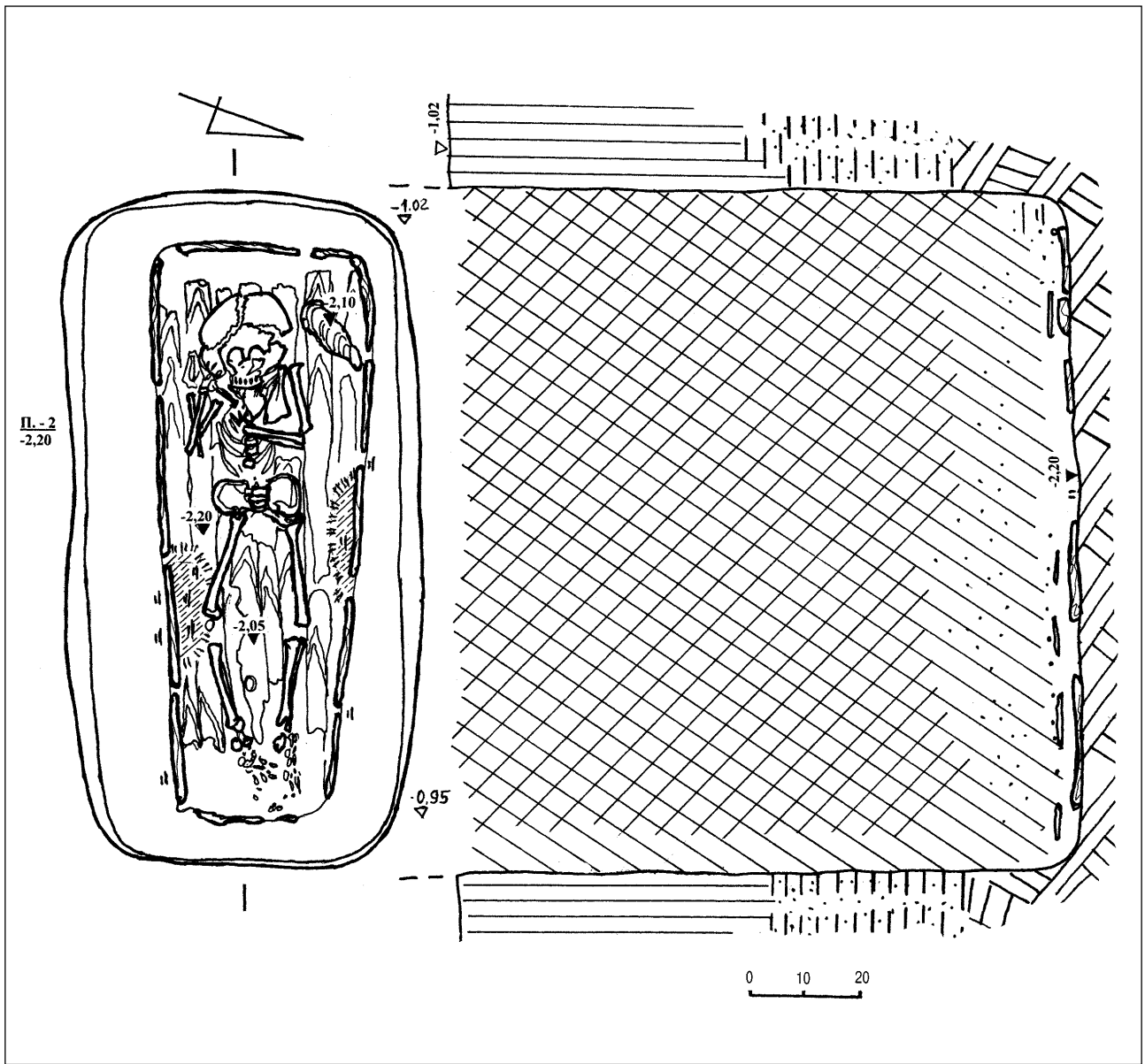

Рис.21. Дуканичі, с. Мікрогрупа I. Курган № 1. Поховання 2. План і перетин.

ків, свого часу розташовані за 0,5-1,4 км на південь – південний захід, вже закидані відвалами кар'єру у 1960-1980-х рр.

Поховання 3 (зрубне, впускне), здійснене у центрі насипу III, за 1,85 м на південний схід від репера (кут 150° від умовного центру). Виявлене під дерновим шаром, з рівня 0,30 м від репера, у південно-східному секторі кургана (рис.9; 20:1).

Здійснене в прямокутній у плані ямі, розміром 0,70x1,00 м, впушеній з рівня поверхні досипки I насипу I (рис.10; 20:1). Яма орієнтована за довгою віссю у напрямку північний схід — південний захід (рис.20:1). Гли-

бина від рівня впуску, вірогідно, — не менше 0,8 м, від рівня репера — 0,60 м. Стінки вирівняні, прямовисні. Яма перерізала північно-східну частину заповнення ями поховання 16 культури багатоваликової кераміки (рис.9). Заповнення, у верхній частині, сіро-коричневе супіщане, в основі, біля дна — мішане супіщане світлосіре, майже однорідне. При його вибиранні виявлені розтягнуті землеріями рештки зотлілого дерев'яного покриття, кілька дрібних вуглинок, а також уламків стінок ліпного горщика культури багатоваликової кераміки, що походили з перекопу заповнення над північно-східним кутом ями поховання 16. Дно влаштоване

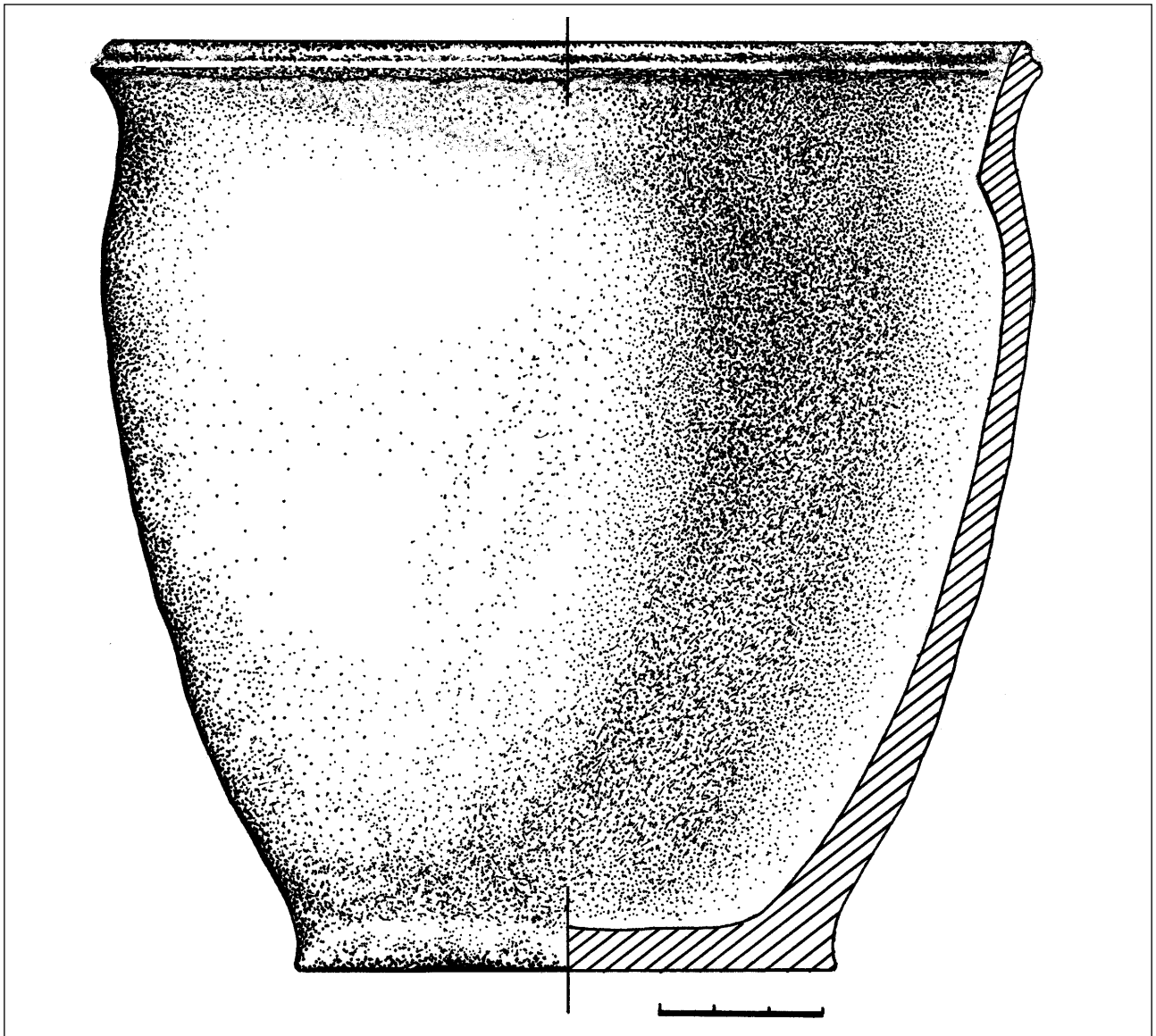

Рис. 26. Дуканичі, с. Мікрогрупа І. Курган № 1. Поховання 3. Ліпний горщик.

практично на рівні первісного пагорбу — попередника кургану, старанно вирівняне (рис.20:1).

На дні, край повздовжних стінок ями, відзначені рештки двох дошок від влаштування зрубу, шириною не більше 3-4 см та довжиною близько 0,75 м, в основі — залишки рослинного тліну підстилки (рис.20:1). Посеред ями лежали частково переміщені землеріями кістки людини: розвал склепіння черепа, зубощелепної системи, кілька уламків великих трубчастих кісток рук, фрагмент тазу й однієї стегнової кістки. Дещо на північний захід знаходилися рознесені землеріями поодинокі хребці, окремі зуби. Все це вказувало на положення похованого у скорченому вигляді, на лівому боці, зі складеними біля гру-

дей руками і підігнутими ногами, головою на північний схід (рис.20:1). За одонтологічними визначеннями, кісткові залишки належать *молодій людині*, віком 14-16 (18-?) років.

У північному кутку ями стояв ліпний горщик (рис.20:1:1; 25). Інших знахідок не виявлено.

Горщик, за типом, належав до дещо приземкуватих ліпних посудин банкової форми, з трохи розведеними у зовнішній бік, профільованими по верху вінцями, ледь виділеною шийкою, трохи скругленими плічками, що плавно звужувалися до денця, в основі — із незначною закраїною-утором (рис.26). Гор-

щик репрезентує поширений тип ліпного посуду бережнівсько-маївської зрубної культури передstepів Дніпровського Лівобережжя.

Поверхня горщика заглажена, зі слідами вирівнювання, мала коричнево-чорний, місцями задимлений у вигляді плям — до чорного, колір. Відзначено кілька подряпин при сушінні ліпленого виробу до випалу (рис.25-26). У тісті помітні домішки шамоту і незначні — жорстви з подрібненого кварциту. Розміри посудини: висота — 17,3 см; діаметри: вінця — 17,7 см, шийки — 16,4 см, тулуба — 17,2 см, дна — 10,0 см; товщина стінок — 0,5-0,9 см, дна — 0,8 см (рис.26).

Поховання віднесене до числа впускних комплексів *зрубного часу*.

Поховання 4 (*зрубне, впускне*), збереглося фрагментарно майже в центрі досипки I насипу I, за 1,80 м на захід від репера (кут 269° від умовного центру). Виявлене під дерновим шаром, на рівні 0,30 м від репера, у південно-західному секторі кургана (рис.10; 20:3).

Слідів ями не виявлено. На ділянці в 0,35x0,40 м розчищені: уламок зотлілої плахи, шириною близько 10 см, орієнтованої у широтному напрямку, а північніше від неї — скупчення подрібнених шматочків черепа і 11 зубів *дитини*, віком у 5-6 років, оточених вуглинами, кілька розкришених шийних хребців, що, начебто свідчили про північно-східний бік орієнтації похованого (рис.20:3).

Поряд, під дерном, на рівні 0,25 м від репера, виявлений *фрагмент* тонкої стінки невеликого зрубного ліпного горщика, із домішками жорстви і дрібнотовченого шамоту у щільній масі, розміром 1,2x2,1 см. Товщина стінки посудини — 0,4 см.

Знахідка належать до решток впускного поховання *зрубного часу*.

Поховання 5 (*ямне, основне* для насипу II), здійснене у центрі невеликого первинного кургана, на незначному підвищенні, край схилу тераси, за 7,8 м на південний захід від репера (кут 253° від умовного центру). Виявлене з рівня 1,15 м від репера, від нижньої частини похованого ґрунту (рис.9; 30).

Здійснене у квадратній в плані ямі, розміром 1,02x1,05 м, впушеної з рівня стародавнього горизонту (рис.30). Яма була зорієнтована стінками за сторонами світу (рис.20:5). Глибина ями з рівня впуску — 1,10 м, від рівня репера — 2,25 м. Стінки вирівняні, прямовисні. Заповнення, у верхній частині, сірокоричнево-супіщане, нижче — мішане супіщане світлосіре, майже однорідне, зі вкрапленнями материкового піску в основі. При його вибиранні виявлено кілька дрібних крупинок яскравочервоної вохри. Слідів перекриття не помічено. Дно влаштоване трохи нижче рівня материка, вирівняне.

Знахідок не виявлено, крім двох рядів вуглинок вздовж широтно орієнтованих стінок, а також кількох висолених у вологому піску дрібних, на вигляд — кальцинованих кісток, вірогідно, *дитини* (рис.20:5). На дні також відзначені сліди підстилки рослинного походження.

З південного та східного боків від ями, на відстані в 0,3-0,5 м, серпоподібною дугою й овальним скупченням із північного сходу, залягали на рівні стародавнього горизонту сліди змішано-материкового викиду, розміром 0,4-1,1x2,6 м і 0,4x0,6 м, товщиною в 0,15-0,20 м, (рис.10). У масиві викиду виявлені кілька вуглинок і незначний уламок ліпної посудини ямного часу.

Знахідка. *Фрагмент* стінки ліпного горщика з бугруватою поверхнею, слідами розчосів гребінцевим штампом, тістом пористої маси коричнево-жовтого кольору, з рештками вигорілої черепашки і шамоту (?). Розміри уламка — 1,2x1,0 см.

Зважаючи на орієнтацію ями, наявність в її заповненні вохри, а поряд із нею, на стародавньому горизонті, ліпної кераміки, поховання віднесене до числа комплексів *ямного часу*.

Поховання 6 (*зрубне, впускне*) — рештки захоронення досліджені в 3,2 м на південний захід від репера (кут 249° від умовного центру), на глибині 0,35-0,40 м, у південно-західному секторі кургана (рис.9). Впущене до масиву досипки I насипу I. Слідів ями не виявлено (рис.20:4). На ділянці в 0,25x0,35 м

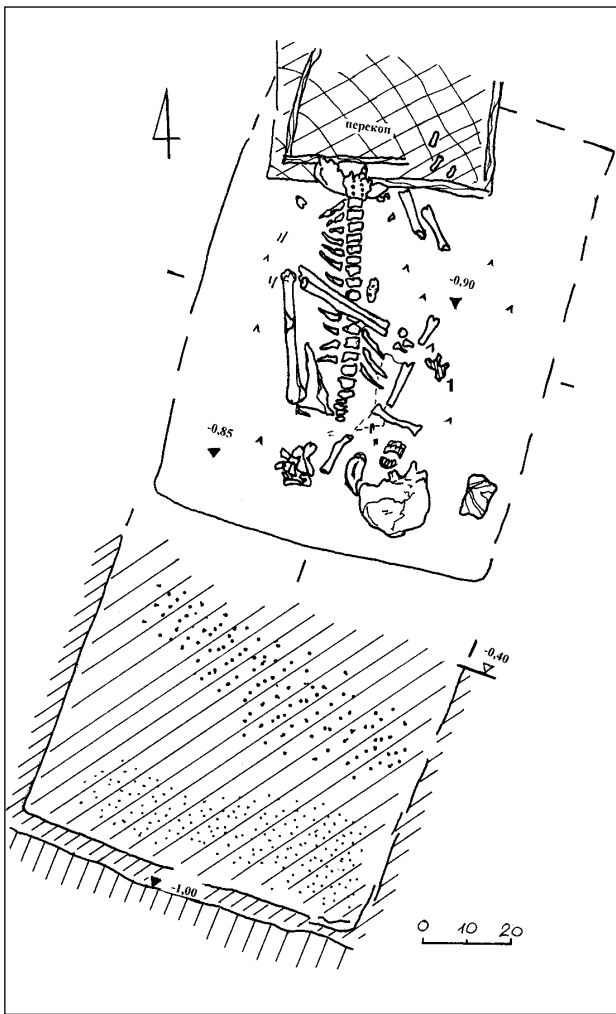

Рис. 27. Дуканичі, с. Мікрогрупа І. Курган № 1. Поховання 8. План і перетин.
1 — статуетка, виготовлена з конкреції.

відкрите скупчення потрошених великих кісток ніг *дорослої людини*, перемішених землями. З північного боку від кісток та поряд з ними відзначені рештки деревного тліну від покриття та рослинного — від підстилки, кілька вуглин. Щодо положення похованого, то воно, однозначно, було зібганим, на боці, а відносно орієнтації — північно-західною чи південно-східною. Вірогідно, поховання на дві третини знищене скарбощуацьким перекопом та діяльністю землеріїв (рис.10).

Віднесене до числа комплексів *зрубного часу*.

Поховання 7 жертвовної тварини (*впускне, золотоординське*) — частини туші дорослої особини самця бика свійського (*Bos taurus L.*), виявлене за 6,1 м на північний захід від репера, на глибині 0,45 м (кут 317° від умовного

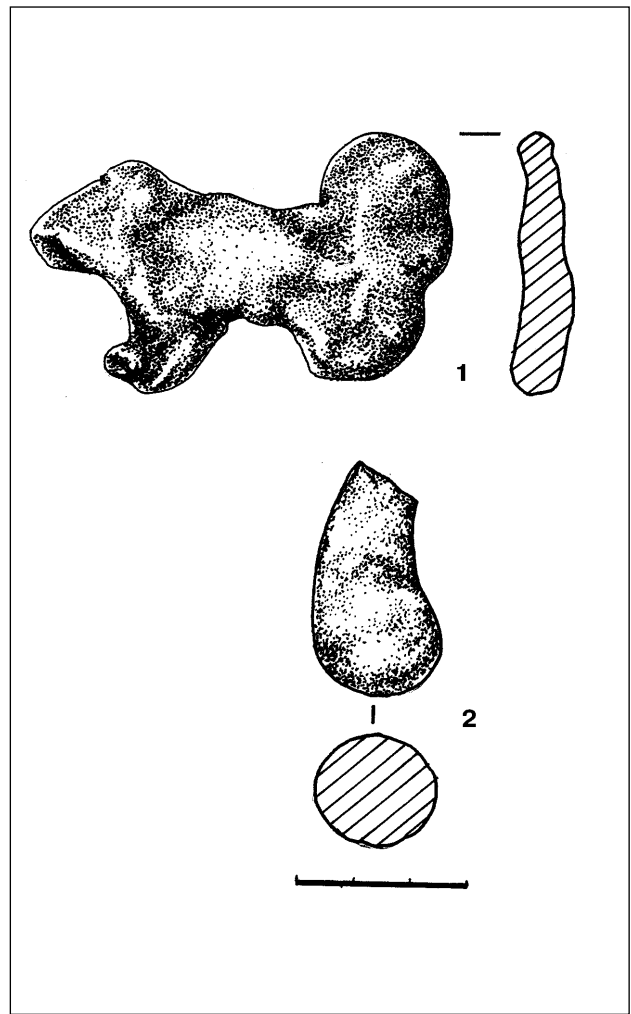

Рис. 28. Дуканичі, с. Мікрогрупа І. Курган № 1. Поховання 8.
Вироби з конкреції.

центру), майже на вершині насипу ІІІ, у північно-західному секторі кургана. Здійснене в овальній за формою ямі, розміром 0,75x1,05 м і глибиною від рівня виявлення 0,15 м (або 0,60 м від репера) (рис.9; 11:3), у час появи золотоординських поховань 1 і 2. Яма, зі скругленими до дна стінками і вирівняним дном, орієнтована за довгою віссю північ — південь (рис.11:3; 16-17).

Заповнення ями чорноземно-супіщане щільне однорідне — сіро-чорного кольору, у передденні — із домішками світлосірого супіску, кількома вуглинами — з північного і західного боків.

В ямі, без помітного анатомічного порядку, викладені кістки від туші бика — голова (череп з верхньою щелепою та уламки нижньої щелепи), фрагменти нижніх частин двох передніх кінцівок, частина хребців та, по бо-

Дуканичі, с., мікрогрупа І, курган № 1.

Рис. 29. Поховання 8. Вигляд з північного заходу.

Рис. 30. Поховання 5. Вигляд ями зі сходу.

Рис. 31. Поховання 11. Вигляд із заходу. Помітний провал камери поховання 13.

Рис. 32. Поховання 8. Вироби з конкрецій.

ках, — кілька кісток від задніх кінцівок і ребра. Загальна кількість кісток — 69 од., частина з них має сліди від розчленування туші однієї дорослої особини домашньої тварини. Орієнтація поховання — головою на північ (рис.17). Решток тліну шкіри тварини не виявлено.

Відзначимо підвищену крихкість та вибіленість кісток тварини, викликану приготуванням м'яса на вогні, з метою використання у тризновій відправі.

Поховання належить до числа жертвних захоронень-кенотафів решток тварин у насипу кургана (без кісток людини) відділу II, типу I, за Г.О.Федоровим-Давидовим (*Федоров-Давыдов, 1966, с.128*), і пов'язане зі здійсненням поховань 1 і 2 *золотоординського часу*.

Вогнище 2 (золотоординського часу) відкрите під масивом сповзлої частини насипів III і IV, ближче до північно-західної поли сучасного кургана, на рівні стародавньої поверхні, за 6,5 м на північний захід від репера (кут 328° від умовного центру). Розкладалося на поверхні кургана, біля жертвового поховання частини туші і кісток бика 7, а в новітній час, внаслідок розповзання вершини насипу, спричиненого дією антропогенних чинників, було перекрите ґрунтом, і опинилося на глибині 0,60 м (рис.9). Це овальна у плані пляма прокалу, орієнтована у широтному напрямку, зі вмістом окремих вуглин, залишків попелу та перепаленого супіску. Товщина плями — близько 3 см, розміри — 0,5х0,6 м.

Поряд із рештками вогнища (за 0,1-0,2 м) знаходилися тріски кісток тварини, вірогідно, бика, подібні за станом збереження з виявленими у похованні 7.

Вогнище складало із похованням 7 єдиний комплекс і датується, ймовірно, *золотоординським часом* (рис.10).

Поховання 8 (ямне, впускне у досипку насипу I), вміщене край східної поли первинного кургана, у масив досипки 1, за 6,5 м на південний схід від репера (кут 117° від умовного центру). Виявлене на рівні 0,4 м від репера, при зачистці східного профіля східної бровки (рис.9).

Здійснене у прямокутній у плані ямі, розміром 0,80 х бл. 1,05 м, впушений з рівня вершини досипки 1 первинного кургана (рис.10; 29). Яма була зорієнтована у напрямку південний захід — південь — північний схід — північ (рис.27; 29). Глибина від рівня впуску — 0,50 м, від рівня репера — 0,90 м. Стінки вирівняні, прямовисні (рис.27). Заповнення, у верхній частині, сіро-чорне супіщане, дуже щільне, нижче — мішане супіщане сіро-коричневе, майже однорідне, зі вкрапленнями жовтого піску в основі. При його вибиранні виявлено кілька крупинок темночервоної вохри. Слідів перекриття, крім решток шматка єдиної плахи в південному кутку ями, не відзначено. Скоріше за все, яма мала поперечне перекриття з нешироких (8-10 см) плах, обіпертих на повздовжні боки чи влаштовані по периметру заплічки. Дно із ґрунтом коричнево-чорного кольору, пофарбованим органікою, знаходилося трохи вище рівня похованого ґрунту, було вирівняним, із незначним ухилом на північний схід — в бік пониження похованого супіску стародавньої поверхні.

Посеред ями, зі зміщенням черепа до південно-східного кутка, на спині знаходився похований — *дорослий чоловік*, у віці 25-30 років (рис.27; 29). Його руки викладені: права — вздовж тулуба, ліва, зігнута в лікті, — на грудях. Ноги дуже підігнуті і викладені (на нашу думку, саме викладені, а не «завалилися») вправо (рис.29). Кістяк зберігся у близькому до анатомічного порядку, з дещо рознесеними землеріями: нижньою частиною черепа, ключицями, відсутністю частини кісток і кистей рук, а також — зі зруйнованими двома перекопами поховань першої третини XX ст. (поховання №№ 28 і 29) — частиною кісток тазу та ніг (рис.9; 27; 29).

На дні ями виявлені рештки підстилки з тліном рослинного походження (циновка-?) та кілька вуглин в районі місцезнаходження ліктя лівої руки (рис.27).

Поховання супроводжувалося двома предметами. Ці *знахідки* виявлені у нижній частині заповнення та біля передплечової кістки правої руки, — можливо, у рознесеній землеріями кисті лівої руки, що знаходилася на

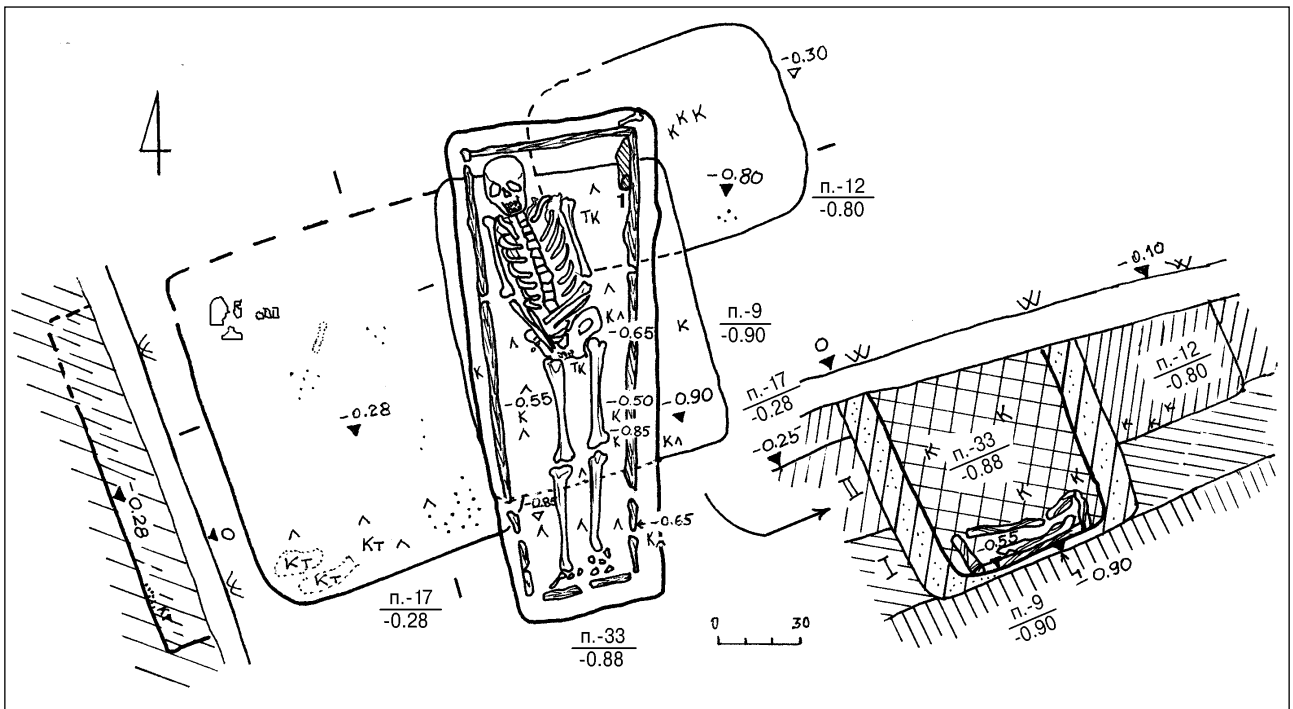

Рис. 33. Дуканичі, с. Мікрогрупа I. Курган № 1. Поховання 9, 12, 17 та 33. Плани і перетини.

грудах (рис.27:1). Остання — пласка фігурка, виготовлена з вапняково-мергелевої конкреції чи плитчастого поверхневого відслонення мінералу. Вона віддалено нагадує у профілі фігурку собаки, з видовженою мордою, притиснутими вухами, загнутим уверх хвостом і короткими ніжками (рис.28:1; 32:1). Висота — 4,1-4,3 см, довжина — 7,4 см, товщина — 0,5-0,6 см (рис.28:1). Помітні сліди підточування країв тертям по абразиву. Перша — видовжено-конічної форми, із потовщенням в основі, вапняково-мергелева обточена конкреція, що при фантазуванні для деяких авторів може отримати й «фалічні» обриси (рис.28:2; 32:2). Висота — 3,7 см; діаметри — 1,3-1,7 см.

Подібні конкреції з обточуванням країв часом виявляють в пізньоямних похованнях. Зокрема, знахідка обточеної конкреції трапилася й у похованні 1 кургану поблизу с.Олександрівка Чорнухинського району на Полтавщині (Супруненко, 1994, с.13, рис.3:3).

Навколо поховання, на рівні досипки 1 насипу I — 0,40-0,50 м, зі всіх боків від ями, на відстані в 0,3-0,5 м, виявлений овальний у плані, мішаний, сіро-чорний супіщаний викид, зі вкрапленнями жовтого піску, розміром 1,8x3,0 м і товщиною в 0,15-0,35 м (рис.10).

У масиві викиду помічені вуглини і розкриті уламки стінок ліпної посудини ямного часу (зі слідами розчосів на внутрішній поверхні).

За орієнтацію та характером влаштування ями, наявністю в її заповненні вохри, положенням та орієнтацією кісток скелета, впускний комплекс віднесений до числа поховань ямного часу.

Поховання 9 (зрубне, впускне) досліджене в центрі кургану (кут 360° від умовного центру), на глибині 0,90 м (рис.9). Впущене в масив досипки 1 насипу I. Містилося у підтрапецієподібній ямі, зі скругленими кутами, орієнтованій за довгою віссю майже у широтному напрямку, розміром, 0,90x1,20 м і глибиною від рівня виявлення — 0,70 м, або 0,90 від репера (рис.10). Яма практично повністю знищена перекопом новітнього часу (могила першої третини ХХ ст.), що доходив до рівня дна поховання. Збереглися тільки вузькі смуги заповнення край повздовжніх стінок, північно-східний кут ями, переддення в 0,5-2,0 см і ділянки дна (рис.33). В свою чергу, яма поховання 9 перерізала північну частину ями поховання 17 культури багатоваликвої кераміки.

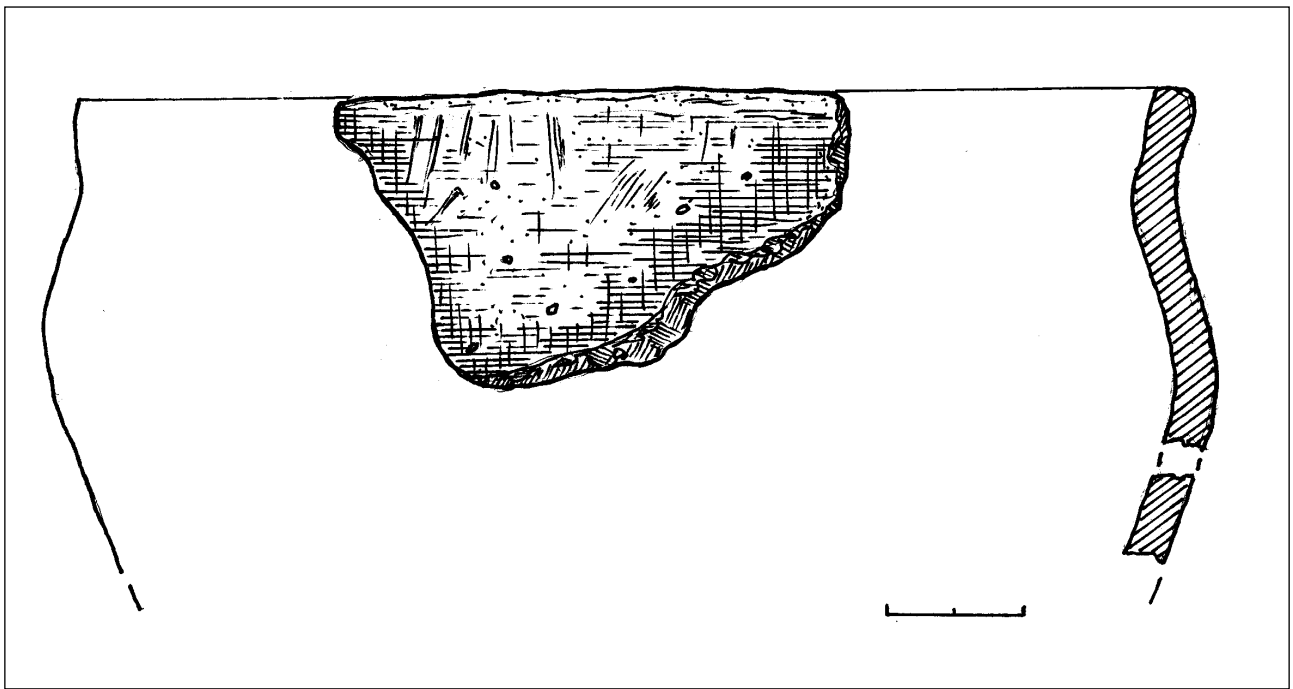

Рис. 34. Дуканічі, с. Мікрогрупа I. Курган № 1. Поховання 9.
Уламок ліпного горщика.

Заповнення, що збереглося, було щільним, темним, сіро-чорного кольору, з рештками дернин лугового чорнозему, окремими вуглинами та уламками ліпного горщика зрубного часу (рис.33). У заповненні новітньої могили виявлені кілька кісток стародавнього похованого та зуби, що належали *чоловікові*, у віці 35-40 років.

Встановлено, що стінки ями були прямовисними, рівними, дно — також рівним. Орієнтація похованого не визначається, положення, з огляду на розміри ями, було зібганим, на одному з боків.

У заповненні виявлені уламки ліпного горщика культури багатоваликової кераміки, що потрапив сюди з перекопаної північної частини поховання 17 (рис.48). Опис посудини долучений до відомостей про комплекс культури багатоваликової кераміки і поданий нижче. У новітньому перекопі могили 33 трапилося й кілька уламків ліпного зрубного горщика з поховання 12, південно-східний кут якого також перебивався ямою поховання 9 (рис.33). Опис цієї посудини також наводиться нижче. А у верхній частині перекопу знайдений уламок вінця ліпного горщика зрубного часу (рис.34), який, імовірно, мав відношення до дослідженого зрубного комплексу.

Знахідка. Фрагмент вінця ліпного горщика, що належить посудині проміжного типу від гострореберної до банкової форми, зі злегка наміченим вигином плічка, схожим на ребро, незначно відхиленим прямокутним краєм. У тісті наявні значні домішки подрібненого шамоту. Поверхня заглажена, в тому числі вертикальними рухами тріски.

Реконструються діаметри: вінця — 17,3 см та плічка (верхній, найбільший для тулуба) — 18,0 см (рис.34). Розміри уламка — 4,5x7,8 см.

Поховання віднесене до числа впускних комплексів зрубної культури.

Поховання 10 (пізньонеолітичне, основне для насипу I) здійснене у центрі кургана, край північного схилу невеликого курганоподібного пагорба, висотою 0,4-0,5 м та діаметром 4x5 м, на місці якого починав зводитися курган, у поверхневому шарі похованого ґрунту, за 1,2 м на схід від репера (кут 91° від умовного центру). Виявлене з рівня 0,53 м від репера, за місцезнаходженням вершу гранітної стелі, що перекривала поховання (рис.9).

Вміщене до трапецієподібної у плані ями, розміром 0,90x0,82-1,20 м, впущеної з рівня пологого схилу пагорба (0,85-0,95 м від репера) (рис.11; 69). Яма була зорієнтована у

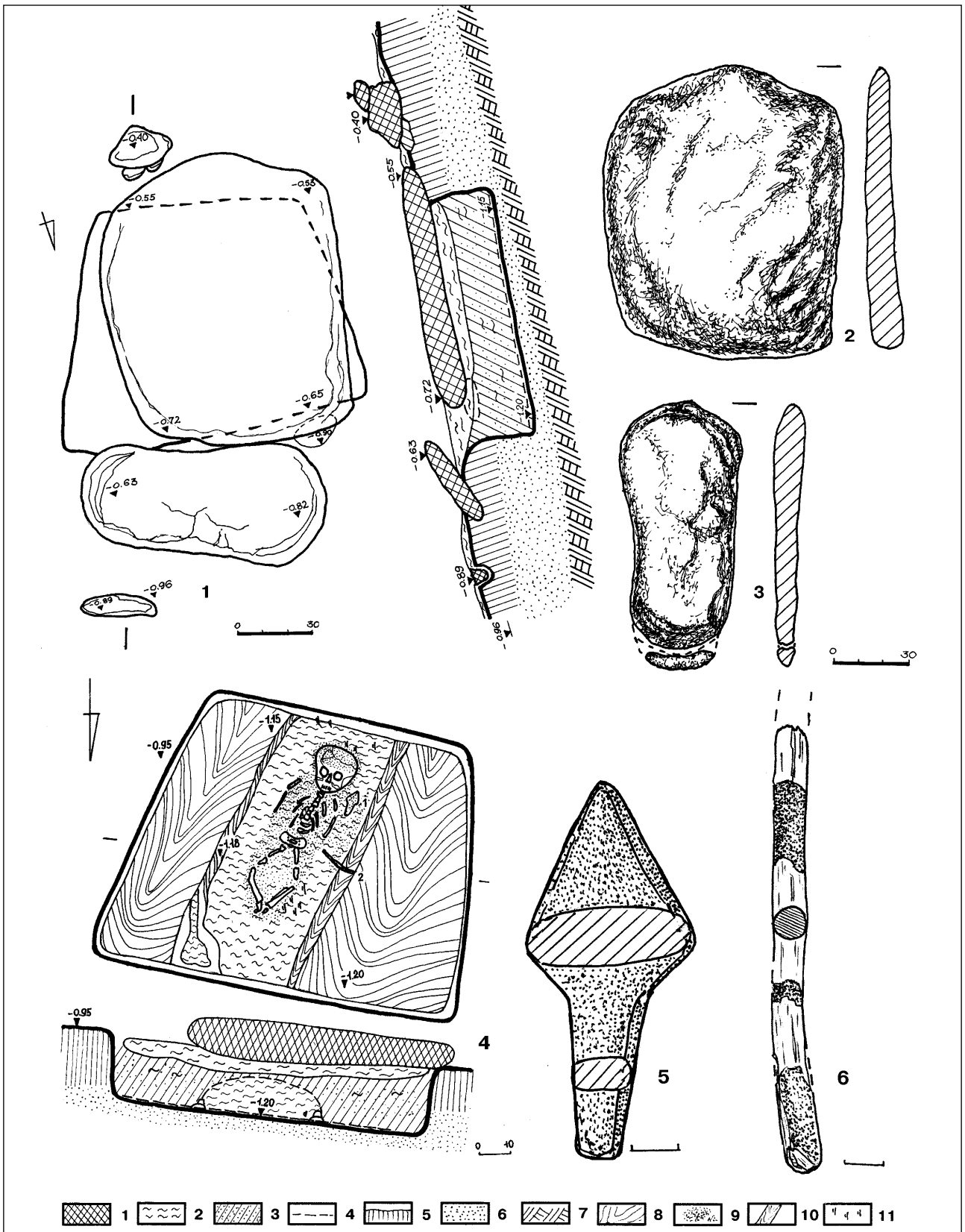

Рис. 35. Дуканичі, с. Мікрогрупа I. Курган № 1. Поховання 10. Плани, перетини та знахідки:

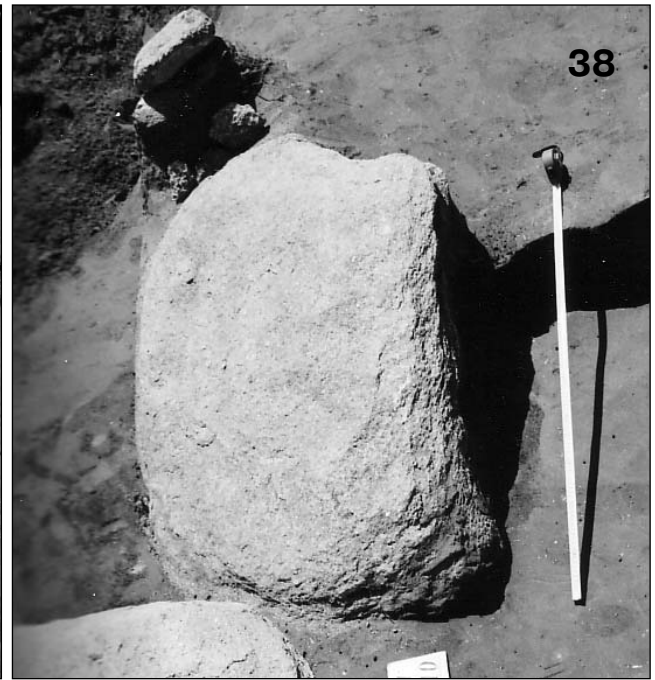
1 — план і перетин; 2, 3 — стели 1 та 2, сірий граніт; 4 — план і перетин поховальної ями;

5 — статуетка, вохриста маса; 6 — паличка з вохристом розфарбуванням, дерево.

На плані 4 цифрами позначені: 1 — статуетка; 2 — паличка.

Умовні позначення: 1 — гранітні стели і камені в перетині; 2 — мул; 3 — супіщанистий чорнозем; 4 — вохриста маса і кора в перетині; 5 — похований ґрунт; 6 — пісок-передматерик; 7 — материк; 8 — кора; 9 — посипка вохрою; 10 — дерево; 11 — вуглини.

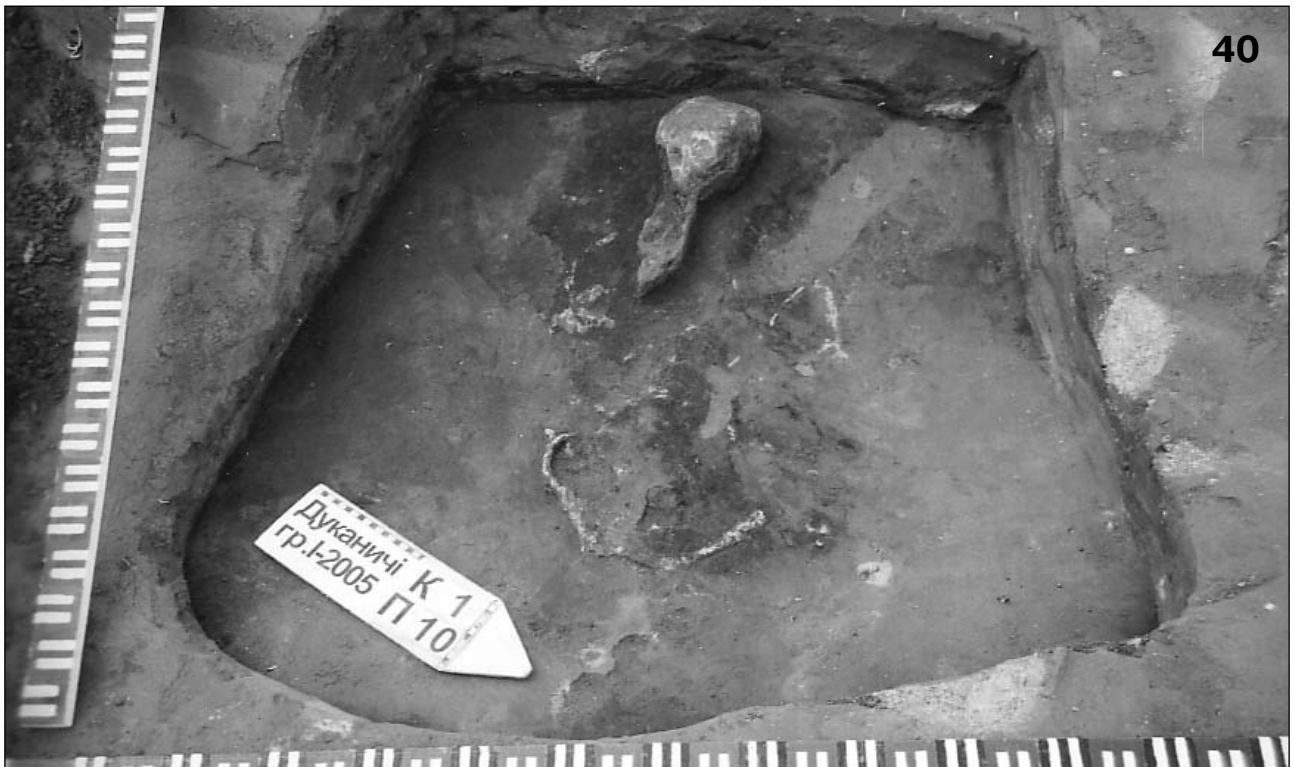
**Дуканичі, с., мікрогрупа I, курган № 1,
поховання 10.**

Рис. 37. **Стели 1 та 2.** Вигляд з північного заходу — півночі.

Рис. 38. **Стела 1.** Вигляд з півночі. *Сірий граніт.*

Рис. 39. **Стела 2 та рештки її основи.** Вигляд з півночі. *Сірий граніт.*

Рис. 40. **Поховання 10.** Вигляд з північного сходу.

майже широтному напрямку: захід — північний захід — схід — південний схід (рис.35:1). Глибина від рівня впуску — 0,25 м, від рівня репера — 1,20 м. Стінки вирівняні, трохи звужені до старанно вирівняного з ухилом дна, влаштованого у сіро-жовтому передматериковому супіску. Розміри ями по дну — 0,85x0,78-1,10 м (рис.35:1; 37; 40).

Яма практично повністю, крім північно-східного кутка, перекривалася великою, підпрямокутною у плані, кам'яною архаїчною *стелою 1*, зі скругленими кутами, котра мала умовно антропоморфні обриси (рис.35:1-2; 37-38), тобто, позначений невеликим вигином виступ, що нагадував виступ голови, та плече. Стела була викладена на схил пагорбу, з ухилом до північного боку, з верхніми відмітками глибини від рівня репера — з півдня — 0,53 м, нижніми — 0,65 і 0,72 м, таким чином, повною мірою виконуючи функцію перекриття поховання від проникнення талих вод (рис.35:1,2; 37-38).

Стела 1 виготовлена з плити місцевого сірого граніту, взятого із поверхневих виходів, найближче, за 2,3-7,5 км. Її обробка включала сколювання реберчастих ділянок на краях, для надання їм відповідної скругленості, та зняття розкришених нашарувань на пласкій площині зворотнього боку. За лицевий бік архаїчної скульптури, викладеної в якості перекриття поховальної ями, обрана замита дощами природня площина плити (рис.35:2; 38). Розміри стели 1: висота — 118 см; ширина — 96 см; товщина — 8-12 см; висота виступа — 8 см; його ширина — 41 см; вага стели — понад 150 кг (рис.35:2).

З північно-західного боку, над відповідним кутком ями, під стелу 1 було підкладено окатаний сірогранітний валун, розміром — 11x19x9 см, вагою понад 5 кг, а біля виступу, з південно-східного боку, поряд, на підвищенні пагорбу (верхній рівень -0,40 м від репера), були встановлені один на один сірота рожевогранітний камені, овальних у плані обрисів і плитчастого походження, розміром 16x21x12 см і загальною масою близько 40 кг. Під більший з них, з боку схилу, для запобігання зсуванню, було підкладено кілька не-

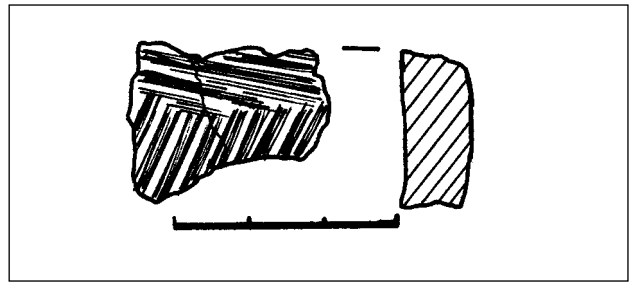

Рис. 36. Дуканичі, с. Мікрогрупа І. Курган № 1. Поховання 10. Фрагмент ліпного горщика.

великих овальних шматків сірого граніту (6x7x8 та 8x9x6 см) (рис.35:1; 38).

Поряд зі стелою 1 була виявлена ще одна сірогранітна плита аналогічного походження. Вона також мала скруглено-антропоморфні обриси, розширену і ледь потовщену верхню частину, із незначним виступом догори, старанніше оббиті і, певно, затерті, скруглені боки (рис.39). *Стела 2*, разом із тим, у цілому нагадувала в плані форму стопи, і звужувалася донизу. Висота стели — 97 см; ширина в верхній частині — 49 см; максимальна ширина в основі — 39 см, мінімальна — 26 см; товщина — 6-9 см; вага — близько 75 кг (рис.35:3; 37; 39). Стела виявлена у лежачому положенні, ледь обіпертою на плиту 1 (верхня позначка глибини залягання — 0,63 м, нижня — 0,82 м). Було чітко помітно, що стела 2 просто впала (рис.37) через розкришення граніту в основі (крихкість — вада поверхневих нашарувань місцевих сірих і рожевих гранітів; особливо швидко плити такого каміння розсипаються від перебування на поверхні, під дією атмосферних і термічних чинників, у сучасних умовах — за 15-30 років). Основа стели 2 розчищена за 0,6 м на північ від північно-східного кутка поховання. Це був майже розкришений, овальний у плані, довжиною 26 см, уламок нижньої частини плити, вкопаної у стародавній ґрунт на 0,20 м. Отже, первинна висота стели 2, до встановлення, складала — 1,23-1,25 м, вага, відповідно, — близько 100 кг. Скоріше за все, у давнину стела в основі незначно підсипалася навколишнім ґрунтом чи її нижня частина обмазувалася болотяним мулом (рис.37; 39).

Таким чином, унікальний мегалітичний комплекс фіналу енеолітичного часу — по-

чатку раннього бронзового віку, характерний в цілому для значно південніших районів Подніпров'я, знаходився в основі дослідженого кургана.

Під стелою 1 поховальну яму всуціль перекривав тонкий шар болотяного чорного масткого мулу, товщиною 5-6 см (рис.35:1,4), нижче якого — до дна, яма заповнювалася сіро-коричневим супіщанистим луговим чорноземом, перемежованим із мулом. Дно ями було всуціль акуратно вистелене великими шматками липової кори з лубом, орієнтованими у майже меридіональному напрямку. Шар кори мав товщину в 0,7-1,2 см і зберігав на поверхні сліди легкого рослинного тліну. Рівень дна незначно понижувався в бік схилу пагорбу, тобто, — до півночі, на 3-4 см (рис.35:4; 40).

Посеред ями, у напрямку південний захід — південь — північний схід — північ, було влаштоване з нош (?) своєрідне «гробовище», що обмежувалося з широтних довгих боків двома жердинами, довжиною 0,85 м і товщиною 3-4 см. Їх висота від рівня дна простежена також на 3-4 см. Згальні розміри цього «гробовища» становили — 0,40x0,85 м. Простір між жердинами над похованням був щільно вимазаний вологим чорним мулом, з поодинокими травинками, що залишили у чорній масі пористі відбитки. Така «вимазана» домовина мала напівциліндричну форму (рис.35:4), висоту від рівня дна — 12-15 см.

Посеред «нош», головою ближче до південної стінки ями, було викладено *дитину*, вірогідно, хлопчика, віком 5-8 років (рис.35:1; 40), скелет якого зберігся у повному анатомічному порядку, хоча і з досить зотлілими кістками. Дитина покладена випростано на спині, головою на південь — південний захід, руки на незначній відстані — вздовж тулуба. Ноги, незначно підігнуті в колінах, розповзлися у мулистій масі у вигляді ромба. Стопи ніг зведені, кисті — випростані (рис.40).

Зліва від похованого знаходилася ромбоподібна пляма коричнево-червоної вохристої маси, від статуетки з невстановленої органіки та подрібненого до порошку залізистого квар-

циту (рис.35:4:1), висотою — 8 см, шириною — 3,5 см і товщиною — 1,2 см (рис.35:5), подібної до так званих «серезлієвських» чи нещодавно виявлених «зеленогайських» (*Шербаковський, 1905, с. 7-9; Ковалёва, Марина, Ромашко, Тесленко, Шалобудов, Векленко, 2003, с. 102-120*). Від лівої руки у північно-західний бік були спрямовані рештки майже прямої обструганої палички з м'якої породи дерева, довжиною 12,3 см і діаметром 0,7-0,9 см, на якій відзначене фарбування вохристою масою у вигляді вузьких і широких смуг (рис.35:6). Гілочка частково перекривала лівобічну жердину „нош” (рис.35:2; 40). Подібні вироби вже відомі за знахідками в основних похованнях курганів доби початку раннього бронзового віку, зокрема, у Великозименовському на Одещині (*Иванова, Петренко, Ветчинникова, 2005, с. 50-51, рис. 32*).

В головах дитини виявлене скупчення з кількох крупних вуглин, які призвели, перед влаштуванням мулистої домовини, до прогорання підстилкового шару. Ще пара вуглинок знаходилася край південної стінки ями, кілька — поряд із гомілковою кісткою лівої ноги (рис.35:4).

Дно було вкрите тонким шаром вохристо-органічної маси червоно-коричневої барви, що утворила мінералізовану «кірочку», товщиною 1,0-1,5 мм, і лежала на незначному потовщенні кори, порівняно зі встилаючим дном ями шаром. Поверх дитина всуціль була всипана (натерта-?) червоно-коричневою вохрою, особливо її голова, руки і ноги, що призвело до фарбування поверхні кісток скелету (рис.35:4).

Зі влаштуванням поховання 10, можливо, через деякий час після завершення обряду, пов'язане здійснення пожертви в основі південно-східної поли природного підвищення-пагорбу, за 2,0-2,1 м на південний схід від репера (кути 126° та 136° від умовного центру). Там, на глибинах 0,76 і 0,85 м від репера, залишені частини туші та кістки дорослої особини бика свійського (*Bos taurus L.*) — кістки передньої нижньої кінцівки, хребта (виявлені 14 уламків хребців) та фрагменти лопатки бика (рис.9-10).

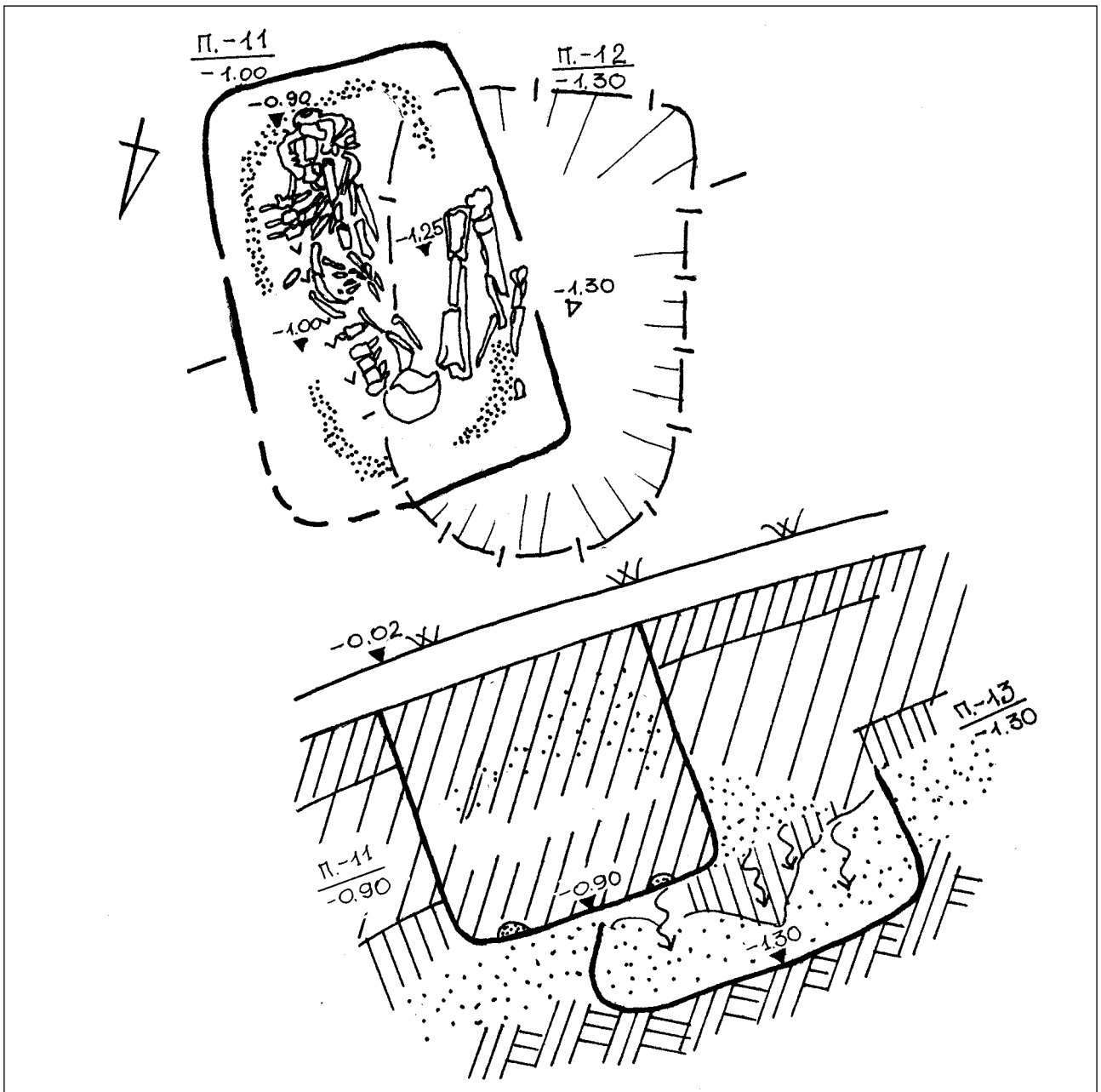

Рис. 41. Дуканічі, с. Мікрогрупа I. Курган № 1. Поховання 11 та 13. План і перетин.

Неподалік від місця встановлення стели 2, біля підніжжя «первинного» пагорбу, на рівні похованого ґрунту (-0,9 м від репера), виявлений фрагмент стінки ліпного горщика, прикрашеного по заглаженій зовнішній поверхні ялинковими розчосами гребінцевого штамп (рис.10; 36). Розміри уламка — 1,8x2,9 см.

Унікальний поховальний комплекс на схилі пагорбу, зведений із використанням архаїчних стел антропоморфних обрисів, в тому числі встановленої вертикально поряд із похованням, позначає своїм існуванням перед-

день появи курганного обряду на теренах передstepів Дніпровського Лівобережжя. Таке поховання може бути віднесене до кола *пізньонеолітичних*, співставлюваних за часом здійснення з початковим етапом складання ямної культурно-історичної спільноти. Саме з цим похованням, через певний час після його влаштування, й може пов'язуватися спорудження першого насипу дослідженого кургану.

Поховання 11 (культури багатоваликів) виявлене за 1,8 м на південний захід від репера (кут 210° від умовно-

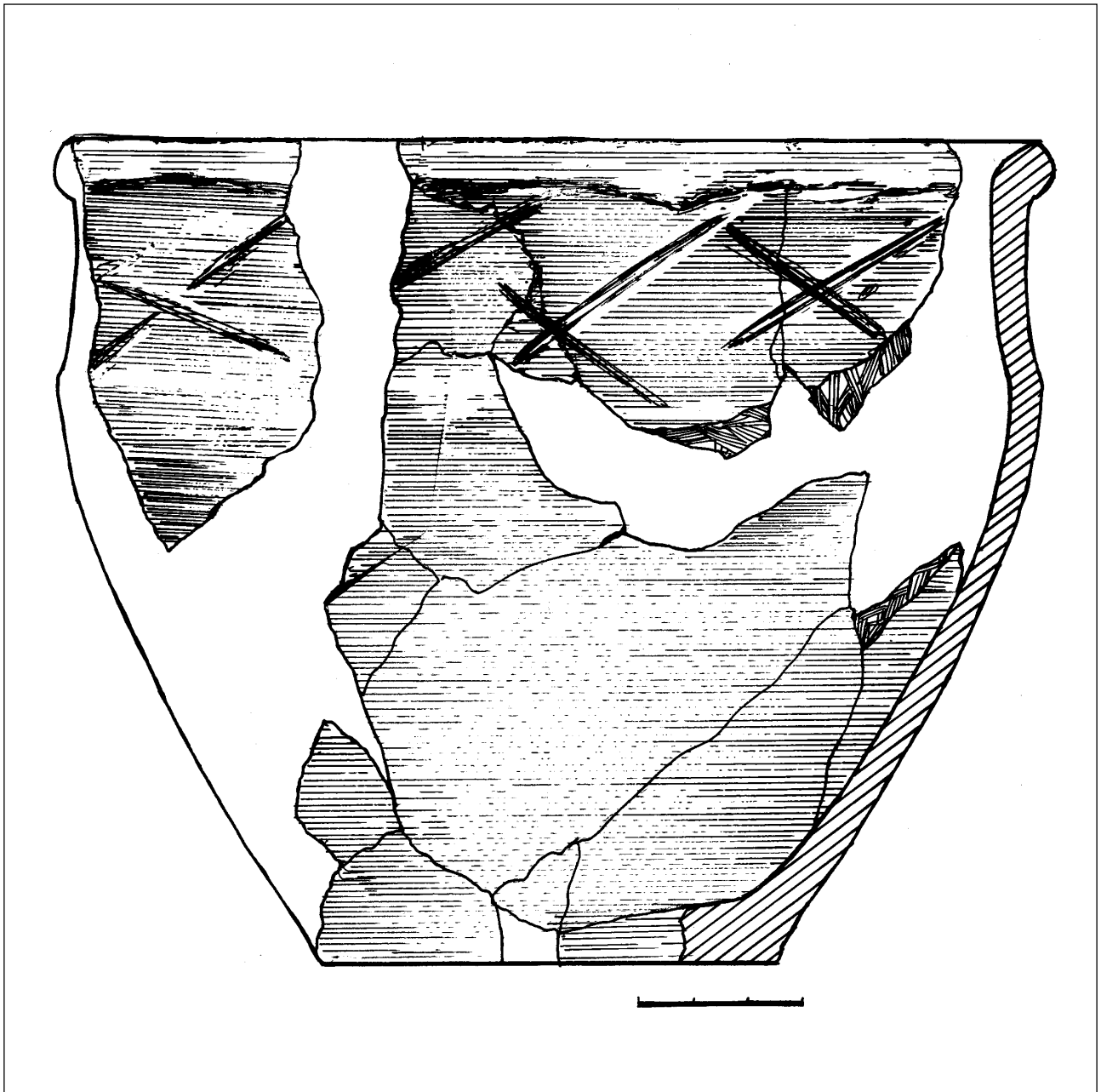

Рис. 42. Дуканичі, с. Мікрогрупа I. Курган № 1. Поховання 12. Горщик ліпний.

го центру), на глибині 0,25 м (рис.31), у центральній частині насипу I з досипкою 1, під дерновим шаром (рис.10). Вміщене до ями прямокутної форми, розміром 0,90x1,40 м, простеженої на глибину від рівня виявлення 0,75 м, або 1,00 м від репера (рис.9; 41). Яма зорієнтована довгою віссю з північного заходу на південний схід. Стінки в нижній частині відносно рівні та вертикальні. Заповнення — супіщане, у верхній частині сіро-коричневого кольору, а нижче — світлосірого, що майже не відрізнялося від ґрунту насипу (рис.41). Рештки перекриття не збереглися. Північно-

західна частина поховання просіла на 0,25 м нижче у материк, внаслідок наявності поряд ґрунтового каналу-водозбору талих вод та провалу камери катакомбного поховання 13 (рис.31; 41).

Посеред ями, вздовж її довгої вісі, знаходилися рештки скелета похованого, викладеного у зібганому стані, на лівому боці, головою на південний схід, з дуже підігнутими ногами (рис.31; 41). Руки були зігнуті в ліктях, складені притиснутими біля грудей. Нерівномірне просідання дна поховання призвело до переміщення кісток ніг та ряду хреб-

ців, які, до того ж, були перекручені при укладанні небіжчика до могили. Біля хребців відзначені сліди зотлілої рослинної підстилки, а в області грудей та двома напіввалами навкруги похованого — скупчення білого піску і зотлілого насіння рослини родини зонтичних, вже відомого за розкопками поховань культури багатоваликівої кераміки у кургані № 4 групи III поблизу Волошиного (Супруненко, Кулатова, Маєвська, 2004, с.65-66).

Антропологічні дані, отримані при вивченні кісток похованого, засвідчили належність їх *молодому чоловікові*, віком 14-16 років. Вони цілком узгоджуються з точкою зору В.В.Отроценка про належність лівобічних поховань культури багатоваликівої кераміки до числа чоловічих (Отроценко, 2001, с.102), що підтверджено на матеріалах ряду комплексів, досліджених і в нижньопільському мікрорегіоні (Лугова, 1990, с.107-109, рис.11-12; Супруненко, 1998, с.36-38; Кулатова, Супруненко, 1999, с.15-17, 23-25; Супруненко, Кулатова, Маєвська, 2004, с.66-67).

Речових знахідок не виявлено.

Поховання віднесене до числа комплексів культури багатоваликівої кераміки, які досить часто трапляються у курганах Придніпровського лівобережного терасового лісостепу та передстепових просторів півдня і південного заходу Полтавщини (Лугова, 1990, с.107; Білоусько, Супруненко, 2004, с.101-102, карта 8.2).

Поховання 12 (зрубне, впускне) досліджене за 0,6 м на північний захід від репера (кут 335° від умовного центру), з глибини 0,3 м, неподалік його центра (рис.9). Впущене до масиву досипки 1 насипу I. Містилося у підпрямокутній ямі, зі скругленими кутами, орієнтованій за довгою віссю північний захід — північ — південний схід — південь, розміром, вірогідно, 0,80x1,00 м і глибиною від рівня виявлення — 0,50 м, або 0,80 від репера (рис.33). Яма на дві третини знищена перекопом новітньої могили (поховання № 33) та спорудженням ще однієї поховальної ями зрубного часу (поховання 9), що перебивали її південно-східну та південну частини (рис.33).

Заповнення у північно-західній частині поховання, що збереглася, було більш темним, сіро-чорного кольору, луговим супіщаним чорноземом, з окремими вуглинами та уламками ліпного горщика зрубної доби (рис.42). Відзначені сліди перекриття, у вигляді дрібних фрагментів зотлілого дерева, виявлені переміщені землеріями окремі кістки *дорослої людини*: напівцілий зуб, уламки великих трубчастих кісток рук та кількох хребців. У непорушеній частині заповнення також трапилося 18 подрібнених кісток копитної тварини, вид якої не встановлено.

Стінки ями були прямовисними, рівними, дно — також рівним. Виявлено кілька крупинок крейди.

Орієнтація похованого не встановлена, положення, вочевидь, з огляду на розміри ями, було зібганим, на одному з боків.

Знайдені уламки ліпного горщика, що належать посудині банкоподібної форми, із наміченим перегином-ребром у верхній частині, з потовщеним, трохи загнутим у зовнішній бік вінцем, а під ним — смугою прокресленого орнаменту у вигляді ряду скошених хрестів, що займають плечикоподібне профільювання (рис.42). Поверхня горщика добре заглажена, сіро-чорного кольору, тісто крихке, із домішками піску, блискітками слюди та дрібнотовченого шамоту. Збереглося 10 уламків, в т.ч. склеєних, розміром — від 1,2x2,1 до 9,1x15,0 см.

Графічно реконструюється як археологічно ціла посудина, висотою 14,9 см; діаметрами: вінець — 18,0 см, денця, із ледь помітною закраїною, — 8,5 см (рис.42).

Поховання належить до числа інвентарних комплексів кінця раннього етапу бережнівсько-маївської зрубної культури.

Поховання 13 (катакомбне, впускне) здійснене з південно-західної поли до основи масиву насипу I, за 2,2 м на південний захід від репера (кут 214° від умовного центру). Виявлене з рівня 1,15 м від вершини дослідженого кургана (репера) (рис.9), у материка. Рештки поховання — видовжена у плані в широтному напрямку катакомба, зі вхідним колодя-

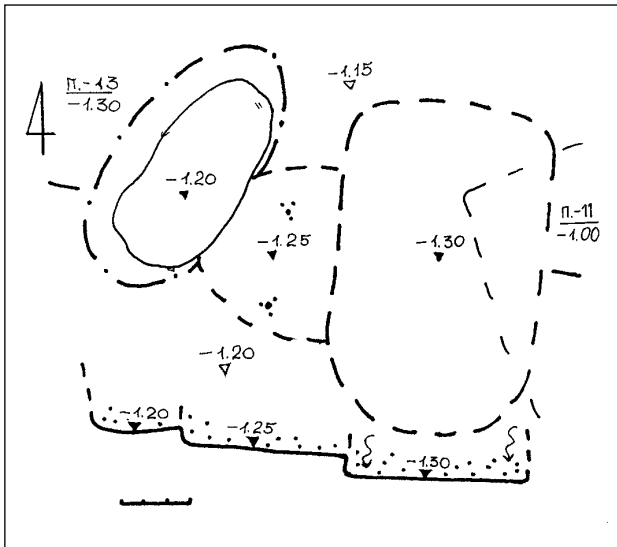

Рис. 43. Дуканічі, с. Мікрогрупа I. Курган № 1. Поховання 13. План і перетин.

зем овальної в плані форми, які з'єднувалися напівовальною камерою дромоса. Дослідження лише нижня, «материкова» частина поховання (рис.43). Загальна протяжність комплексу складала 1,8 м, його найбільша глибина становила 1,30 м від рівня репера.

Залишки вхідного колодязя по низу мали розміри 0,40x0,90 м (по реконструйованому верху — близько 0,6x1,2 м), орієнтовані за повздовжньою віссю північний схід — південний захід. Рівні стінки у передденні мали скруглений перехід до плаского материкового дна, заглибленого на 1,2 м. Вузкий прохід до дромоса, шириною 0,45 м, влаштовано зі сходу. Дромос мав вигляд невеликої напівкамери, зорієнтованої за широтною віссю. Його розміри становили 0,55x0,75 м, глибина від рівня репера — 1,25 м. Вирівняне дно утворювало своєрідну сходинку в бік катакомби (рис.43). Ширина входу з дромосу до камери, на дні, — 0,75 м.

Заповнення вхідного колодязя, дромосу і камери було однорідним: сіросупіщаним, у нижній частині — світлосірим (рис.41; 43).

Катакомба, підпрямокутної у плані форми, зі скругленими кутами, орієнтована з півночі на південь, мала розміри 0,90x1,50 м і глибину 1,30 м від рівня репера. Простежена її висота не перевищувала 0,40 м (рис.41). Стінки і дно — вирівняні. За параметрами, камера мала бути споруджена, вірогідно, для дитячого поховання, хоча його решток так і

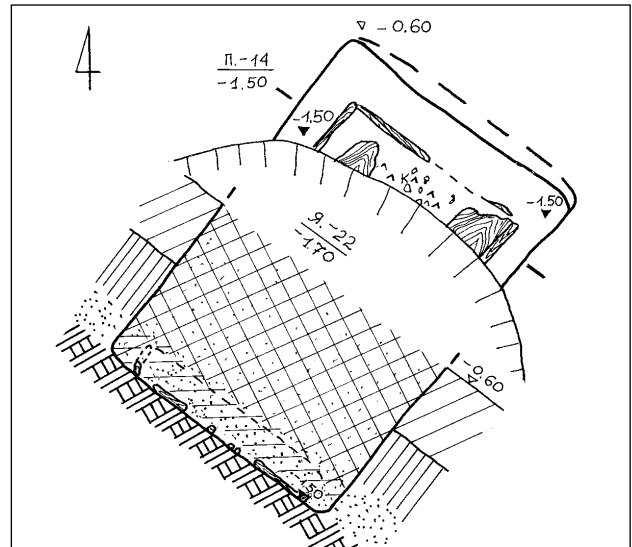

Рис. 44. Дуканічі, с. Мікрогрупа I. Курган № 1. Поховання 14. План і перетин.

не виявлено. Заповнення катакомби інтенсивно зрите давніми норами землерийів (рис.31), через камеру проходив канал ґрунтового водозбору, що призвів до її затягування піском та обвалу склепіння, із просівом частини поховання 11 (рис.41). Знахідок не виявлено, крім кількох цяточок червоно-коричневої вохри на дні дромоса (рис.43).

Поховання віднесене до числа комплексів *катакомбного часу*.

Поховання 14 (впускне, золотоординське) відкрите за 9,8 м на схід — північний схід від репера, на глибині 0,60 м (кут 83° від умовного центру). Здійснене у прямокутній, за формою, з трохи скругленими кутами, ямі, перебитій з півдня великим зерносховищем 22 початку XX ст. Збереглося практично не більше 15 відсотків поховання (рис.10) — північно-східна частина ями. Встановлені розміри: ширина по верху — 0,70 м, в нижній частині — 0,72 м; збережена довжина ями по низу — 0,35 м; глибина від рівня виявлення — 0,90 м (або 1,50 м від репера) (рис.44). Впущене у східну полу насипу III, в північно-східному секторі кургана (рис.9). Яма орієнтована за довгою віссю — південний захід — південь — північний схід — північ, перерізна з південного боку новітньою ямою. Коротка вертикальна вирівняна північно-східна стінка у передденні, з глибини 1,3 м, незначно розширювалася, утворюючи підбоекподібний уступ.

Заповнення супіщане мішане, з сіро-чорного супіску та світложовтого материкового піску, з ледь помітними вуглинами, в нижній частині — чорносупіщане. Відзначені рештки гробовища, орієнтованого за довгою віссю могили, що збереглися погано. Залишки домовини виявлені лише на рівні — 1,45-1,50 м. Це два уламки товстих дощок основи (вірогідно, остання мала три-чотири повздовжні дошки). Дощки, шириною 9-12 см і товщиною до 4 см, не зшивалися між собою металевими скобами. Вірогідно, на дерев'яних шипах вони кріпилися до каркасу з чотирьох дощок (висота каркасу не встановлена). Довші дошки каркасу стягувалися коротшими і були підпиляні, із незначним розхиленням до верху, та зшиті торцями за допомогою дерев'яних шипів. Ширина гробовища по низу — 0,53 м (рис.45). Певно, збереглася частина гробовища в ногах похованого. Стать чи вік похованого, крім того, що це була *доросла людина*, не встановлено. По центру домовини виявлені лише кілька фаланг пальців ніг, оточених яскравокоричневим шкіряним тліном від струхлого взуття (рис.45). Інших знахідок не виявлено.

Та все ж, з огляду на подібність обряду, можна стверджувати, що поховання здійснювалося у випростаному положенні, на спині, головою на південний захід — південь. Ноги, напевне, знаходилися паралельно довгій вісі поховання, стопи були зведеними.

Таким чином, пошкоджене новітньою ямою кочівницьке впускне поховання може бути датоване *першою-другою чвертю XIV ст.*

Поховання 15 (*впускне, скіфського часу-?*), вірніше, його рештки, у вигляді великого скарбошукацького перекопу, неправильно-овальної форми, виявлені за 2,35 м на захід від репера, на глибині 0,30 м (кут 270° від умовного центру). Важко стверджувати напевне, чи була це видовжена підпрямокутна яма із заплічками, на зразок відкритих неподалік у волошинських курганах групи III — №№ 1 і 5/2003 р. (*Супруненко, Кулатова, Масєвська, 2004, с.57-60, 101-107*), чи яма з підбоям. За зрительними кутами, перекопаними стінками та

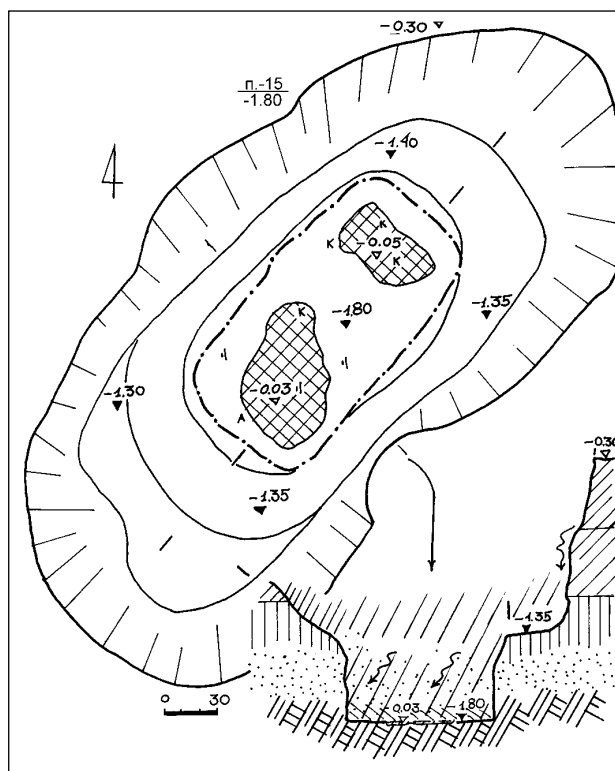

Рис. 45. **Дуканичі, с. Мікрогрупа I. Курган № 1. Поховання 15.** План і перетин.

пересіяним заповненням, навряд чи можна достеменно встановити конструкцію поховальної камери. За заглибиною у перекопі, поховання містилося в ямі, зорієнтованій з північного сходу на південний захід (рис.9). Розміри цієї заглибини — близько 1,0x1,80-1,95 м (рис.10; 45), глибина — не більше 1,80 м. Стінки близькі до вертикальних. Впущена, напевне, з рівня схилу насипу I.

Заповнення сіросупіщане, дуже щільне, затічного характеру. При просіданні яма перекопу забивалася мешканцями хутора кінця XIX — початку XX ст. сміттям, материковим ґрунтом від копання сусідніх господарських ям. В основі заповнення і незначних перекопаних заглибинах на дні (3-5 см) виявлені подрібнені черепки від стінок ліпного горщика, із заглаженою поверхнею, розміром від 0,4x0,8 до 0,9x1,2 см (4 од.) та розслоений шматочок стінки оранжевоглиняної античної амфори (0,8x1,0 см).

Рештки поховання оточував значно ширший і довший за нього перекоп, як вже зазначалося, овальної у плані форми, орієнтований за довгою віссю ями. Він мав скруглене до ями дно, на рівні близько 1,3 м, і розмі-

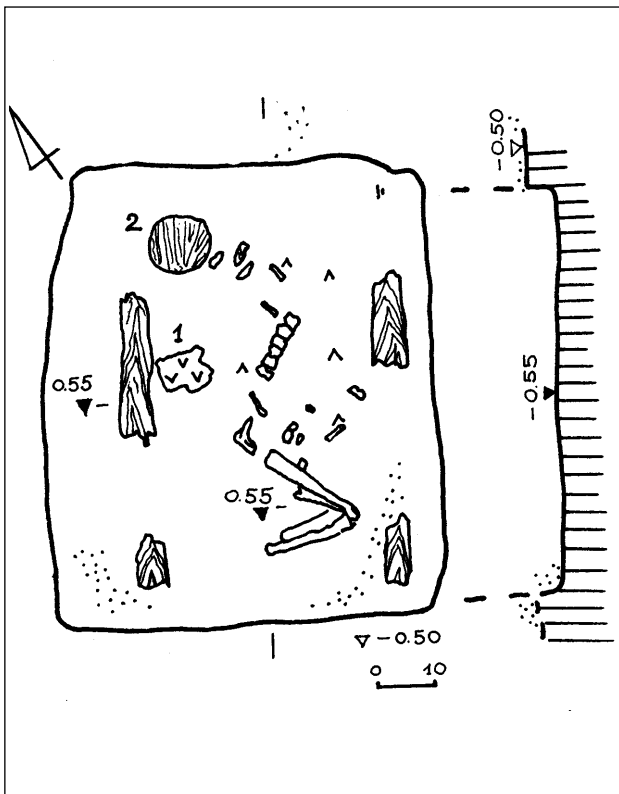

Рис. 46. Дуканичі, с. Мікрогрупа I. Курган № 1. Поховання 16. План і перетин.

1 — ділянка зі шкіряним тліном;
2 — рештки денця дерев'яної посудини.

ри — 1,4-2,0x4,3 м (рис.45). Був забитий перевідкладеним унаслідок господарських робіт ґрунтом насипу і материковим піском. Частина його гіпотетично може розглядатися як заплічки для укладання дерев'яного перекриття. Решток викида з ями поховання 15, через руйнування центральної частини насипу кургану, не виявлено.

Зі влаштуванням поховання пов'язується спорудження насипу III, що перекрив насипи I і II, у діаметрі — більше 20 м. Цей насип оточений кільцевим рівчаком, з двома широтно залишеними проходами (рис.10). Про висоту кургану скіфського часу, зважаючи на ступінь розтягнутості масиву насипу поза рівчаком, можна лише здогадуватися. Принаймні, вона не повинна була бути меншою за 2 м.

Отже, насамкінець, можна констатувати наявність у кургані впускного поховання *скіфського часу*, зруйнованого внаслідок діяльності скарбошукачів у другій половині XIX чи на початку XX ст.

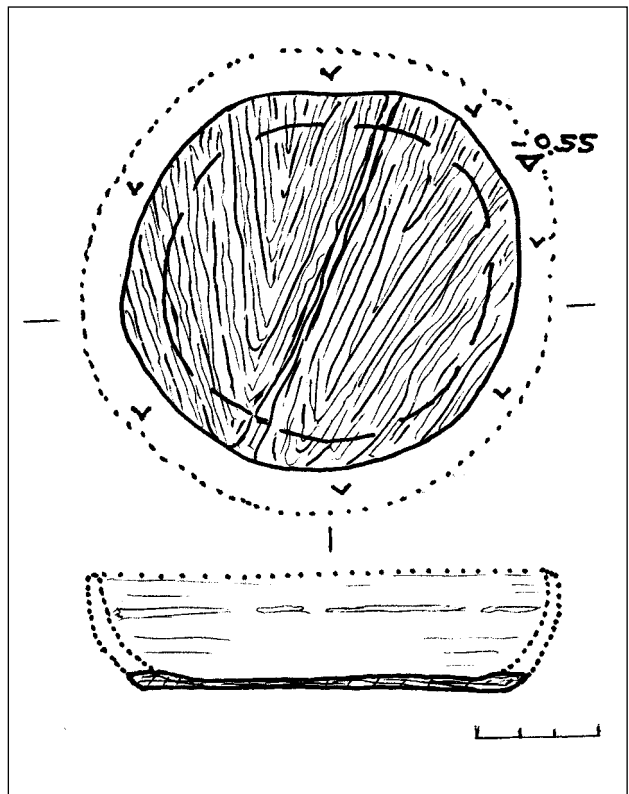

Рис. 47. Дуканичі, с. Мікрогрупа I. Курган № 1. Поховання 16.

Рештки денця дерев'яної посудини, з реконструкцією перетину.

Поховання 16 (культури багатоваликів *кераміки, впускне*) виявлене за 1,7 м на південний схід — південь від репера (кут 176° від умовного центру), на глибині 0,5 м, у південно-східному секторі кургану, ближче до його центра (рис.10). Впущене у масив досипки I насипу I. Містилося у підпрямокутній ямі, орієнтованій за віссю північний схід — південний захід, розміром 0,6-0,7x0,8 м і глибиною від рівня виявлення — 0,05 м, або 0,55 від репера (рис.9). Заповнення мало більш темний, сіро-коричнюватий колір супіску, з окремими вуглинами (рис.46), у північно-східній частині, майже до рівня дна, перерізалася ямою зрубного поховання 3. Поховання 16 здійснене у зрубі, від якого збереглися рештки двох повздовжних лаг, довжиною 0,50-0,55 м і шириною 5-6 см.

Основи стінок ями вказують на їх прямо-висність. Дно ями було рівним. Від похованого збереглися кілька зубів, окремі кістки ребер та хребці, частина тазу й уламки великих кісток ніг (рис.46). Більшість з них виявилися зотлілими і надзвичайно крихкими.

За місцезнаходженням кісток можна встановити північно-східну орієнтацію *похованого*, скорчено, на лівому боці. Вірогідно, це юнак, віком 12-14 років.

На дні, майже у центрі поховання, крім слідів деревного тліну, виявлена плямка із відбитками решток шкіри (6x10 см) (рис.46:1). У північно-західному кутку ями відзначена кругла пляма деревного тліну, діаметром 10 см, оточена навкруги тліном шириною в 1 см, ймовірно, від основи дерев'яної посудини (рис.46:2), а в ногах похованого, — у двох протилежних кутах ями, — сліди рослинного тліну від посипки смужкою, у вигляді напівкола, білим піском і зотлілим насінням рослини родини зонтичних. Під кістками похованого помічені сліди наявності підстилки рослинного походження.

Зі збережених *знахідок* варто відзначити дрібні уламки ліпного горщика, що походять як із заповнення сусіднього зрубного поховання 3, так і з масиву заповнення поховання 16. Це фрагменти стінок ліпної посудини, прикрашеної валиковим візерунком. Нічого конкретнішого про посудину встановити не вдалося, з огляду на маленький розмір уламків (від 0,5x1,0 до 1,1x1,2 см, 4 од.).

Рештки *дерев'яної посудини*, на наш погляд, належать вирізаній із цільного шматка м'якого дерева мисці (використовується термін — чаші), з пласким, можливо, профільованим в основі тонким денцем, дещо скругленими догори стінками і прямозрізаним чи ледь відведеним назовні вінцем, найбільш виразний зразок якої походить з поховання 3 кургану № 1 в Олександрівці (*Березанская, 1982, с.30, рис.4:16*). Варіант імовірної реконструкції такої посудини наводиться на рис.47.

Поховання є виразним комплексом *культури багатоваликової кераміки*.

Поховання 17 (*культури багатоваликової кераміки, впускне*) виявлене за 0,2 м на південь від репера (кут 180° від умовного центру), на глибині 0,20 м, у центрі кургану (рис.9). Впущене у масив досипки 1 насипу I. Містилося у прямокутній ямі, зі скругленими кутами, перебитій південною стінкою поховання

9 та похованням 33. Яма орієнтована за довгою віссю з південного заходу — заходу на північний схід — схід (рис.33). Її збережені розміри становили — 1,10x1,35 м, глибина — 0,28 м від рівня репера. Заповнення відрізнялося більшою затічною щільністю, сірим кольором деградованого засоленого чорнозему заповнення. У південно-східному кутку, на площі 0,3x0,6 м, розміщувалося скупчення розрізаних зотлілих кісток дрібної рогатої худоби (вівця-?), а також сліди черепа, тліну шкіри тварини, посипка та кілька дрібних грудочок крейди (рис.33), у південно-західному — кілька уламків зотлілої черепної коробки *дорослої людини* та спинних хребців, що вказували на південну орієнтацію похованого, викладеного, певно, скорчено, на одному з боків.

У заповненні ями і сусіднього з півночі зрубного поховання 9, а також новітньої могили 33, виявлені *уламки ліпного горщика* культури багатоваликової кераміки, що потрапив сюди внаслідок перекопу. Частину з уламків вдалося склеїти, отримавши графічну реконструкцію нижньої частини ліпного горщика (рис.48).

Знахідка. Частина розвалу типового ліпного горщика культури багатоваликової кераміки (східного локального варіанту), невеликих розмірів, прикрашеного горизонтальними рядами охайних прогладжених наліпних валиків, розчленованих пальцево-нігтьовими відбитками. Зібрані у 6 фрагментів, склеєні уламки мають розміри — від 1,7x2,5 см до 5,2x9,1 см. Графічно реконструйована, напевне, ребриста посудина — горщик — має діаметр денця близько 12 см (рис.48). Подібні так звані «тричленні» горщики, з ламаним профілем, завершені високою конічною чи прямою шийкою та ребристими боками, досить часто виявляють у похованнях і на поселеннях культури багатоваликової кераміки, переважно східного локального варіанту культури. Так, зокрема, вони знайдені на поселеннях Поляни на Сіверському Дінці (*Березанская, 1986, с.24-26, рис.7:13*), в уламках — у Комсомольську (Барбара II) і Кременчуці (Олександрівський хутір), у кургані № 2/2003-2004 рр. групи I поблизу Волошиного.

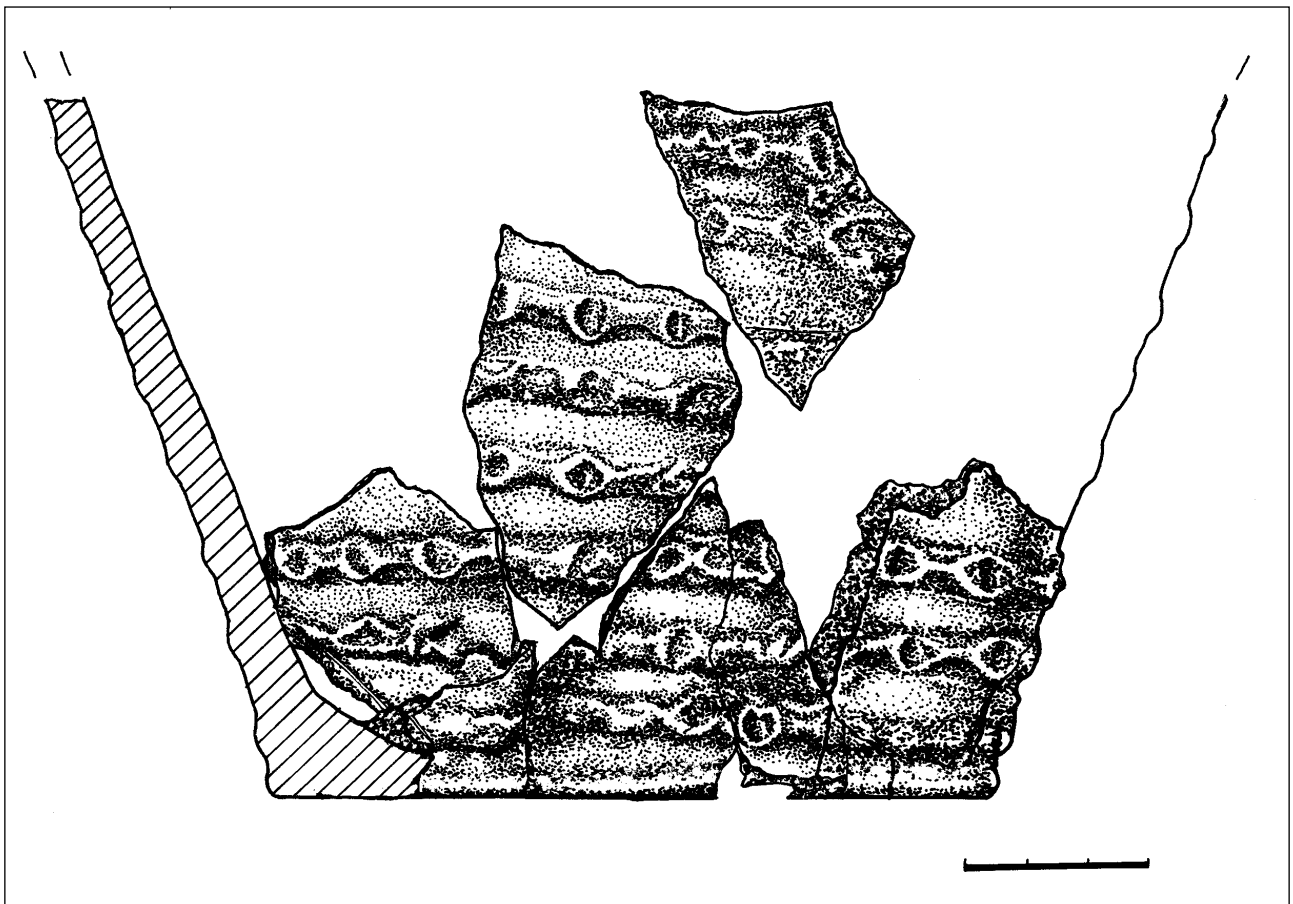

Рис. 48. **Дуканічі, с. Мікрогрупа I. Курган № 1. Поховання 17.**
Нижня частина ліпного горщика.

Три останні пункти репрезентують старожитності цієї культури на теренах Полтавщини.

Поховання належить до складу невеликого некрополя культури багатоваликової кераміки, розташованого на вершині кургану.

Вірогідно, у процесі життєдіяльності села середини XVIII ст. та хутора кінця XIX — початку XX ст., функціонування кладовища на вершині і на південному схилі насипу, у масиві кургану знищені не тільки скіфське та золотоординське, а й, можливо, енеолітичне, ямне, кілька комплексів культури багатоваликової кераміки і зрубної культури. Про їх інформативність можна лише здогадуватися.

Так, наприклад, у викиді з новітньої господарської ями 21 у північно-східному секторі кургану, виявлене скупчення з трьох граничних валунів розміром від 5x8x11 до 12x22x10 см, знятих з якогось об'єкта, вірогідно, енеолітичного часу, при спорудженні зерносховища (рис.9).

У заповненні ями 14 трапилися перемішені, вірогідно, з грабіжницького перекопу, фрагменти стегнової кістки дорослої людини, зі слідами бронзи (з поховання 15-?).

У будь-якому випадку, науково-інформативний потенціал кургану значно постраждав від наявності на ньому новітніх господарських об'єктів. Та не тільки господарських...

Новітні поховання. Досліджений курган обирався за місце здійснення поховань, за усталеною для Кременчуччини етнографічною традицією, неодноразово й за новітньої доби українського минулого. У південно-східному та південно-західному його секторах, ближче до південної поли, у *другій чверті XVIII ст.* було влаштоване кладовище мешканців заснованого на підвищенні неподалік села — переселенців з Північно-Східної України, зігнаних до цього району у час підготовки російсько-турецької військової кампанії кінця 1730-х рр. (Зайка, 2001, с.27-32).

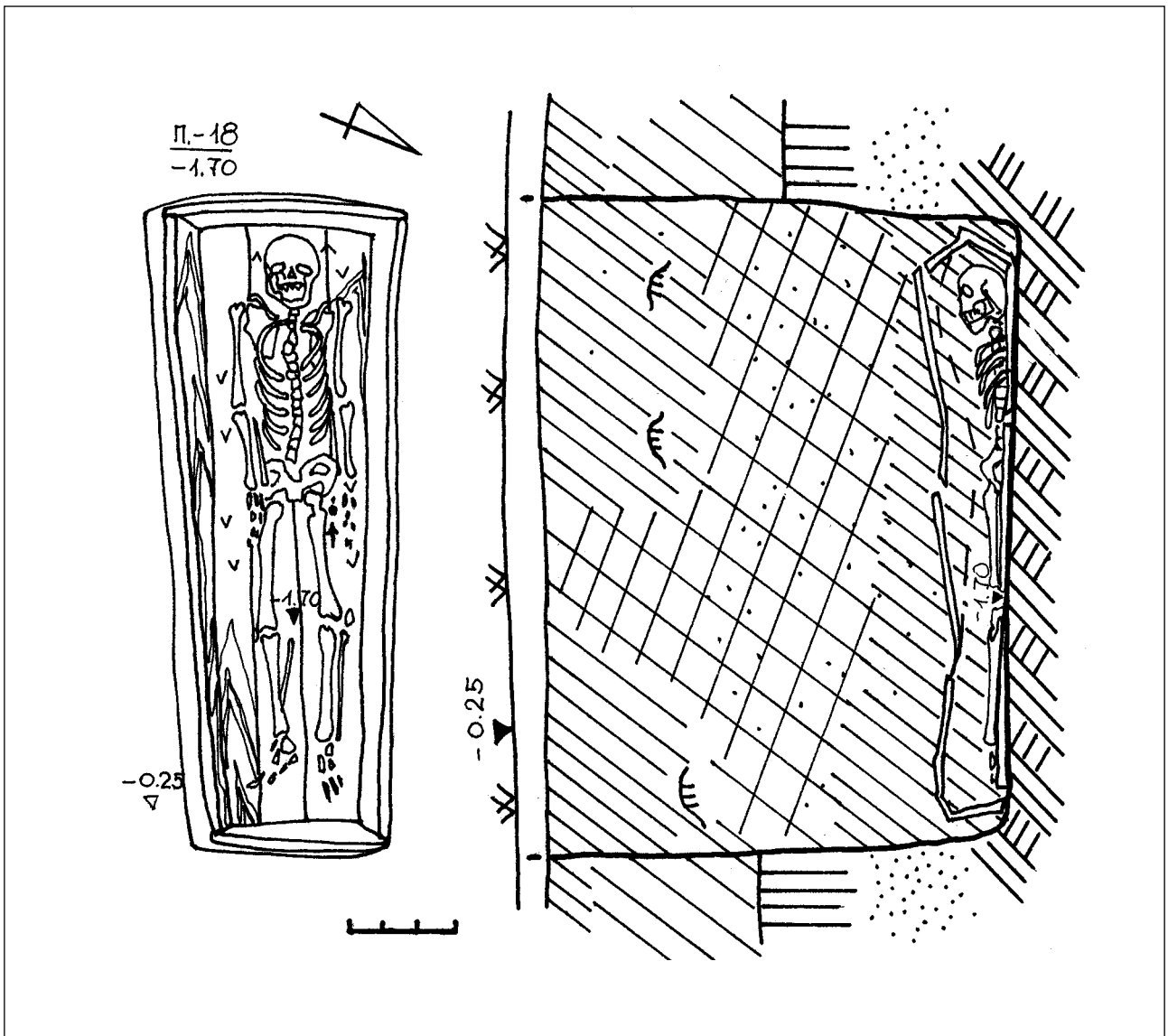

Рис. 49. Дуканичі, с. Мікрогрупа I. Курган № 1. Поховання 18. План і перетин.

1 — мідна монета 1733 р.

Кладовище складалося з 8-ми поховань, здійснених у прямокутних, із розширенням з південно-західного боку, материкових ямах різної, порівняно значної, глибини, вpusщених з поверхні насипу IV. Глибину їх виявлення варто перерахувати від отриманої під час розкопок, збільшивши на 0,3-0,6 м, зважаючи на руйнування і розтягання насипу на поч. XX ст. (рис.9)

Всі поховані мали південно-західну орієнтацію, поховання були здійснені у дощатих, доброї збереженості, звісно, напівзотлілих, якісно виготовлених трунах без прикрас, зібраних без використання залізних цвяхів, висотою, у випадках збереження — 0,30-0,40 см (рис.9). На похованих були відсутні металеві

хрестики, іконки, не виявлено, за винятком 3-х випадків, і супутніх монет, гудзиків.

Труни мали розширення в оголів'ї, тому наведені мінімальні та максимальні розміри їх ширини у таблиці 1 відповідають промірам домовин в головах та ногах. Відхилень від стабільного положення православних християн, крім розмаїття позицій рук, не відзначено (рис.9). У заповненні траплялася бита гончарна димлена та світлоангобована кераміка, переважно стінки посудин, а також вуглини, вміщені біля гроба, з північно-західного боку, та окремі перевідкладені матеріали попередніх епох, охарактеризовані нижче.

Всі поховані відзначалися розвинутістю м'язової системи, поодинокими випадками

Таблиця 1. Досліджені поховання другої чверті – середини XVIII ст.

№ п/п	Вік і стать похованих	Відстань і напрямок від R (м)	Азимут, кут від УЦ	Розміри ями (м)	Розміри труни (м)	Глибина ями (м)	Положення, позиція рук	Інвентар та прим.
17а	Жінка, 30-40 років	4,7 на пд. зах.	195°	0,6-0,7x1,8	0,4-0,5x1,6	-1,50	Вздовж тулуба, кисті донизу	Сліди шкір. взуття
18	Чоловік, 40-45 років	3,7 на пд. зах.	232°	0,45-0,5x1,8	0,4-0,5x1,75	-1,70	Руки вздовж тулуба, кисть правої на тазу	Мідна монета «деньга» 1733 р. та костиль залізного кованого цвяха (рис. 49:2-3), у заповненні знайдено фрагмент гончарно-го кухля (рис. 51:5)
19	Дитина, 12-14 років	3,4 на пд. сх.	174°	0,4-0,6x1,62	0,35-0,45x1,60	-1,65	Вздовж тулуба, ліва під тазом	Зотліла мідна «деньга»
20	—	6,6 на пд.	186°	0,4-0,55x1,75	0,4-0,53x1,72	-2,10	Вздовж тулуба, ліва на миску	Сліди шкіряного поясу
21	Чоловік, 50-55 років	7,6 на пд. зах.	204°	0,6-,055x1,90	0,5-,055x1,81	-1,60	Вздовж тулуба	Рештки сукна сіро-синього кольору.
22	Дитина-?	8,5 на пд. зах. пд.	211°	0,35-0,4x1,45	Сліди довг. дошок, 1,4	-1,90	Так само	Сліди корозованої міді від монети.
23	Дівчинка	7,8 на пд. пд. зах.	189°	0,4-0,5x1,5	Невиразні рештки домовини	-2,10	Зберігся лише череп	Залишки коси та шовкової стрічки.
30	—	6,7 на пд. сх.	158°	0,35-0,45x1,85	0,3-0,4x1,8	-2,00	Вздовж тулуба, кисті ніг зведені	Сліди мідних гудзиків (?).

зубощелепних захворювань, відсутністю серйозних аномалій у розвитку.

Відомості про досліджені поховання, що отримали умовні №№ 17а, 18-23 та 30, вміщені до наведеної нижче таблиці 1.

Крім зазначених вище могил, південніше останніх, виявлене широтно орієнтоване поховання дитини кінця XIX – початку XX ст., вміщене до фарбованої у чорний колір труни, з прикрасами із фольги тощо. Останнє, певно, фіксує початок життєдіяльності хутора рубежу XIX-XX ст. (рис.9).

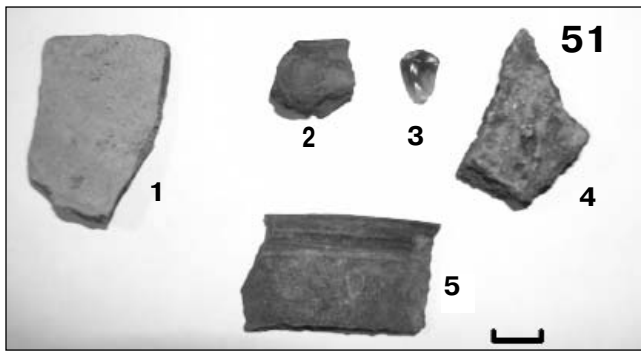
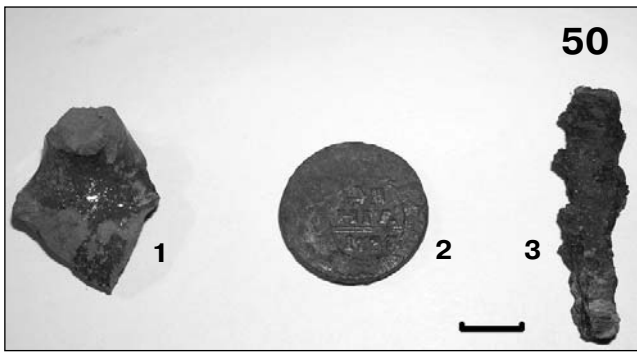
І, насамкінець, у південно-східному секторі кургана, ближче до його умовного центру і безпосередньо під ним, довелося виявити, вибрати і перепоховати 5 з 8-ми могил

першої третини XX ст., а, найпевніше, початку 1920-х рр. Всі вони мали західну орієнтацію з відхиленнями, сліди зовсім зотлілих трун, виготовлених здебільшого на хуторі, у вигляді своєрідного ящика, за допомогою залізних цвяхів фабричного чи ковальського виробництва. Досить неглибокі поховання, певно, належали мешканцям хутора. Незначно заглиблені у твердий масив насипу кургана, дитячі поховання інколи впускалися у більш ранні могили, що належали також дітям чи дорослим. Частина поховань (пп.31-32 та подвійне 34-35) не вивчалися зовсім через наявність посипки вапном. Такі ями, після завершення робіт, просто були вкриті на 0,5-0,7 м шаром материкового ґрунту на місці виявлення.

Таблиця 2. Поховання кінця XIX – початку XX ст.

№ п/п	Стать похованої	Відстань і напрямок від R (м)	Азимут, кут від УЦ	Розміри ями (м)	Розміри труни (м)	Глибина ями (м)	Положення, позиція рук	Інвентар та прим.
24	Дівчинка, 9-10 років	7,5 на пд. сх.	167°	0,5-0,6x1,45	0,3-0,45x1,35	-1,20	Не визначалися.	Яма старанно зачищена.

Дуканичі, с., мікрогрупа I, курган № 1 та курганоподібні насипи №№ 4-5.

Рис. 50. Знахідки з поховань XVIII ст. та ями у погребі I поч. XX ст.

1 — фрагмент полив'яної статуетки, погріб I; 2 — монета "денга" 1733 р., поховання 18; 3 — уламок цвяха, поховання 18.

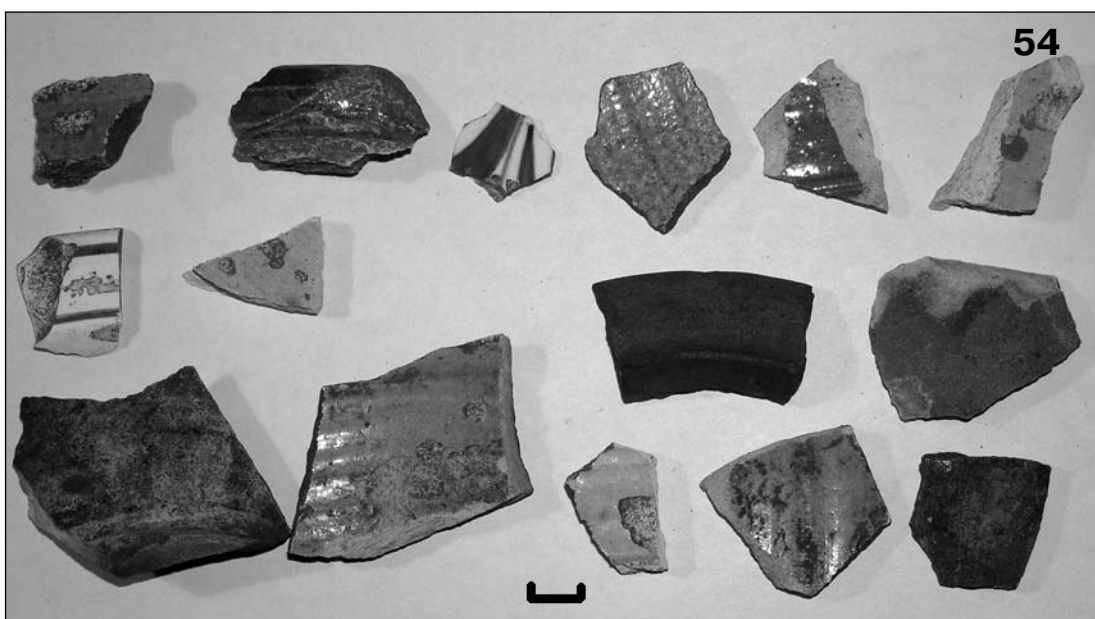
Рис. 51. Знахідки із заповнення поховань XVIII і рубежу XIX-XX ст.

1 — фрагмент денця гончарного горщика, поховання 33; 2 — уламок вінця ліпного горщика, поховання 20; 3 — скол кременю, поховання 33; 4 — фрагмент денця ліпного горщика, поховання 22; 5 — уламок вінця гончарного кухля, поховання 18.

Рис. 52. Курган № 1, яма 24. Зачистка, робочий момент (Коротя О.В. та Головка І.В.).

Рис. 53. Курганоподібний насип № 4. Початок досліджень. Вигляд зі сходу.

Рис. 54. Курганоподібний насип № 4. Уламки посуду рубежу XIX-XX ст. Глина, полива, фаянс.

Таблиця 3. Поховання початку – першої третини ХХ ст.

№ п/п	Поховані	Відстань і напрямок від R (м)	Азимут, кут від УЦ	Розміри ями (м)	Розміри труни (м)	Глибина ями (м)	Інвентар та прим.
25	Дівчинка	4,0 на сх. пд. сх.	102°	0,7x1,4	0,3-0,4x1,30	-1,30	Зотлілий меда льон-іконка із залізн. бляхи
26	Дитина	4,6 на сх.	97°	0,4x1,2	Довж. 1,1	-0,90	Відсутній. Впущене в яму п.25.
27	Дитина	6,2 на пд. сх.	101°	0,45-0,7x1,5	Довж.1,4	-0,80	-
28	Дитина	6,6 на пд. сх.	107°	0,35x1,3	Сліди дошок	-0,90	Перерізало частину ями п.8, впущене в яму п.29.
29	Дитина	6,4 на пд. сх.	103°	0,45x1,55	-	-1,30	Перерізало частину ями п.8.
31	-	4,7 на пд. сх.	143°	0,4-0,6x1,7	-	-	-
32	-	5,4 на пд. сх.	141°	0,7x1,4	-	-	-
33	Чоловік 50-55 років	0,01 на пн.	360°	0,5-0,75x1,90	0,36-0,65x1,74	-0,88	Сліди зотлілої метал. пряжки до поясу, уламок денця гончарного горщика (рис. 33).
34-35	Парне	7,4 на пн. зах. пн.	354°	1,1x1,85, з підб.	2 труни, 0,45-0,60x1,8-1,95 (?)	-2,10	-

Таким чином, у кургані виявлено 36 поховань, серед яких: 1 — пізньонеолітичне, 2 — ямних, 1 — катакомбне, 4 — культури багатовапкової кераміки, 4 — зрубних, рештки 1-го поховального комплексу скіфського часу, 3 — золотоординські та 1 — поховання частини туші бика золотоординської доби. Крім того, досліджені і 8 могил другої чверті — середини XVIII ст., а також виявлені і перепоховані 11 поховань рубежу XIX-XX та першої третини ХХ ст.

У заповненні окремих могил відзначені певні перевідкладені та новітні археологічні матеріали. Опис цих знахідок наводиться нижче.

Поховання 18. 1. Із заповнення походить розслоений фрагмент вінця гончарного циліндричного димленого кухлика середини XVIII ст., прикрашеного під зрізом прокресленою лінією (рис.51:5), розміром 2,3x4,1 см.

2. Зліва, біля лівої стегнової кістки похованого, у труні, виявлена мідна, частково корозована дрібна монета Російської імперії: «Денга» 1733 р., відкарбована в роки правління Анни Іоаннівни (рис.49:1). Діаметр монети — 2,6 см. Монета є чітким хроноіндикатором часу влаштування кладовища на кургані (рис.50:2).

3. У рештках труни виявлені уламки двох залізних кованих цвяхів, чотиригранного перетину, один із яких, з відбитками дерева, зберігся більш-менш задовільно (рис.50:3). Це стрижень довжиною 4,3 см, перетином 0,5x0,7 см, дуже корозований.

Поховання 20. Із заповнення ями походить дрібний фрагмент вінця ліпного горщика з манжетоподібним потовщенням, від посудини ямного часу, з підлискованою поверхнею, прикрашеного пальцево-нігтьовими защипами та гребінцевим загладжуванням внутрішньої поверхні (рис.51:2). Розміри цього уламка — 1,7x1,8 см.

Поховання 22. Також із нижньої частини заповнення ями походить фрагмент денця ліпного горщика доби пізнього бронзового віку, із домішками у тісті жорстви і блискітками кварцевого піску (рис.51:4). Розміри уламка — 2,0x3,4 см. Фрагмент належить горщику зрубного часу.

Поховання 33. У заповненні виявлено кілька знахідок: 1) фрагмент денця гончарного горщика з побілкою-ангобуванням рожево-коричневого кольору, що трапився на рівні 0,25 м від репера (рис.51:1). Розміри уламка

— 2,8x4,3 см; 2) дещо нижче, в ямі знайдений дрібний *скол* коричневого-сірого *кременю* зі слідами використання, розміром 0,8x1,2 см (рис.51:3).

Ці знахідки певним чином доповнюють уявлення про час формування насипу кургана.

Залишки поселень фінальної доби Гетьманщини і рубезу XIX-XX ст. Крім поховань, у кургані відкриті залишки життєдіяльності поселення другої чверті-середини XVIII ст., а також хутора кінця XIX — початку XX ст. Вони були не тільки надто виразними, а й призвели до знищення значних площ насипу та об'єктів на кургані.

Рештки житлових і господарських споруд XVIII ст. зафіксовані у північній та східній полах кургана (рис.9). Вони перебували насип до материка, мали чіткі контури, містили характерне для епохи заповнення і знахідки.

Котлован заглибленої частини *житла I* виявлений за 7,2 м на схід від репера (кут 90° від умовного центру), з глибини 0,35 м (рис.9). Читався прямокутною плямою, із заповненням з решток зотлілої полови, обрізками вичиненої шкіри, великою кількістю обмазки, битої цегли від зруйнованої верхньої частини печі. Зафіксований на рівні 1,45 м від репера як прямокутна за формою основа значно більшої споруди (виявлена частина — підвальне приміщення), можливо, господарського призначення, у складі поміщицької садиби, зведена з дерева, з внутрішньою обшивкою дранкою, обмазаною ззовні та всередині глиною. Розчищена частина, розміром 3,1x2,6 м, досягала глибини 1,90-2,10 м, мала під південно-західною стінкою цегляну чотирикутну піч (1,1x1,35 м). Загальна орієнтація кол. будинку — північний захід — південний схід (рис.10). Зі східного боку котлован мав заглибину-сходинку, розміром 0,7x1,2 м. Будинок розібраний не пізніше початку XIX ст., тоді ж котлован закиданий сміттям. Знахідки цілком відповідають вказаному часу, в т.ч. датуючими є дрібні уламки білополив'яних кахоль, зі слідами синьої емалі (надполив'я-

ний розпис), шматки фаянсового посуду, фрагменти кольорового скла від посуду.

Котлован заглибленої частини *житла II* відкритий за 7,4 м на північ від репера (кут 360° від умовного центру), на глибині 0,85 м (рис.9). Був, за планіграфічними спостереженнями, майже прямокутною плямою, із заповненням із обмазкою, вапном, слідами зотлілого дерева, максимальною глибиною 1,3 м. У центрі виявлена глинобитна основа від зруйнованої нижньої частини печі, розміром близько 1,1x2,0 м. По кутах помічені сліди дерев'яних стовпів. Залишки заглибленої частини житлового, обмазаного глиною приміщення, також, напевне, середини XVIII ст., мали розміри 2,5x4,0 м, прямокутну форму та належали до господи поміщицької садиби. Заповнення подібне з попереднім, проте, із битим череп'ям від глиняного полив'яного посуду. Котлован не досліджувався через виявлення перебувачого хатище у близькому до широтного напрямку парного поховання у двох трунах — першої третини — середини XX ст.

Котлован від *погрібка I* виявлений за 8,2 м на північний захід від репера (кут 316° від умовного центру), на глибині 0,35 м (рис.9). Читався підпрямокутною плямою ями, із заповненням з обмазкою, вапном і поодинокими уламками битого посуду XVIII ст. Розміри — 0,9x1,2 м, глибина — 1,20 м від репера. У заповненні були помітні сліди невеликої зотлілої дерев'яної драбини. Перетин отриманий у західному профілі першої західної бровки (рис.9).

Котлован *льошу II* виявлений за 8,4 м на південний схід від репера (кут 116° від умовного центру), з глибини 0,25 м (рис.9). Читався прямокутною плямою ями, заповненою будівельним сміттям — обмазкою, залишками штукатурки і битим посудом рубезу XVIII-XIX ст. Розміри — 1,5x1,9 м, глибина — 1,65 м від репера.

Всі названі вище об'єкти можуть належати залишкам жилово-господарської час-

тини будівель поміщицької садиби середини – другої половини XVIII ст., що остаточно припинила існування на середину XIX ст.

Рештки господарських споруд XIX – початку XX ст. Зафіксовані практично на всій площі насипу, крім південно-східного сектора, зайнятого кладовищем (рис.9). Це залишки кількох рядів господарських ям, двох-трьох погребів та господарської будівлі типу сіновалу, двох ям-складів суглинку. Ями перебивали насип кургана здебільшого до материка, мали чіткі контури, містили характерне для новітньої епохи, за щільністю і характером, заповнення і, звісно ж, знахідки. Відомості про новітні об'єкти зведені нижче до *таблиць 4 та 5.*

Господарські ями в насипу кургана — найсухішому місці в окрузі — призначалися для збереження зерна та інших продуктів сільськогосподарського виробництва. Практично всі вони мали круглу у плані, грушоподібну у перетині форму, з меншим за діаметром верхом, найбільшим діаметром у переддні, на чверті-третині глибини від рівня дна. Вони були заглиблені у материк, мали випалені, з використанням для цього соломи, стінки і виконували своє призначення впродовж одного-двох сезонів. Після їх відкриття і вибирання зерна, ями закидалися ґрунтом від спорудження нових, а інколи — до них потрапляло сміття, як до ями 1, описаної вище. Ями розподілялися на відносно малі (яма 1, 7, 19 та 21) та великі (яма 3, 5-6, 8-12, 14-18, 20, 22) (рис.9). Перші мали діаметр — 1,0-1,2 м, другі — 1,3-1,7 м. Прикладом найтиповіших із таких ям є господарські споруди з умовними номерами 11 та 18 (рис.55). Підквадратні ями 5 і 13 призначалися для зберігання збіжжя, ще дві ями 23 і 24 — були котлованами-складами для збереження суглинку (рис.52; 56). Одна із зернових ям не тільки перебивала золотоординське поховання 14, а й перерізала рештки котловану житлової споруди I XVIII ст. (рис.9; 44). Більшість ям досліджена в надії натрапити на пошкоджені поховання. Цілий ряд ям потрапив до східного профілю першої

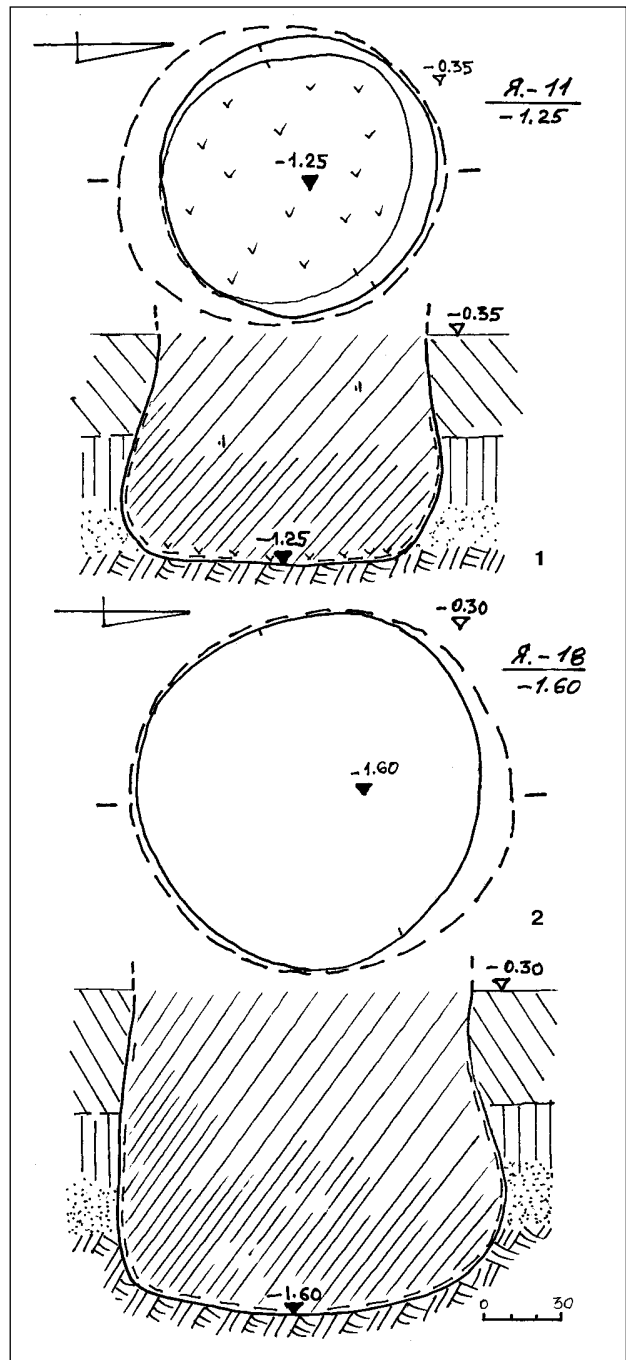

Рис. 55. Дуканичі, с. Мікрогрупа I. Курган № 1. Господарські ями 11 і 18. Плани і перетини.

західної бровки (рис.5-6; 9). Таким чином, отримані всі підстави для надійного датування часу спорудження цих господарських об'єктів, що практично нічим не відрізнялися від значно раніших, наприклад, роменських чи давньоруських.

Ями, вишикувані на території кургану згідно із раціональними засадами планування двох господарських дворич, складала три меридіонально орієнтовані ряди та один попереч-

Таблиця 4. Господарські ями круглої форми рубежу ХІХ -ХХ ст., виявлені в кургані.

№ п/п	Напрямок і відстань від R (м)	Кут від УЦ	Дм. зверху (м)	Дм. внизу (м)	Глибина від R (м)	Заповнення	Знахідки і примітки
1	10,7 на пд. сх.	116°	0,9x1,1 (рис. 11:1; 13)	1,2	1,85	Сіросупіщане, нижче – мішане, з попелом, вуглинами.	Уламки посуду руб. ХІХ-ХХ ст.
3	11,6 на пд. зах.	206°	1,1x1,2	1,1x1,5	1,25	Чорне чорноземно - супіщане.	Дно вирівняне.
5	5,8 на пд. зах.	242°	1,2x1,4	1,6	1,45	Чорно-сіре чорноземно - супіщане, на дні – органіка, стінки випалені.	У переддні – шар зотлілої полови.
6	9,3 на пд. зах. – зах.	256°	1,1x1,2	1,4	1,75	Чорно-сіре чорноземно - супіщане, стінки випалені.	На дні – сліди органіки.
7	5,45 на зах.	271°	0,9x1,0	1,0x1,2	0,93	Чорне чорноземне.	Надзвичайно щільне.
8	5,5 на пн. зах.	286°	1,3 (рис. 6)	1,3x1,5	1,25	Чорно-сіре чорноземно - супіщане рихле, з попелом.	Уламки фаянсової тарілки.
9	10,1 на пн. зах.	283°	1,3	1,5x1,6	1,65	Чорно-сіре чорноземно - супіщане, із зотлілим зерном.	Стінки випалені в основі.
10	8,2 на пн. зах.	290°	1,3x1,4	1,5x1,6	1,70	Чорно-сіре чорноземно - супіщане, щільне.	Заповнення затічне.
11	6,7 на пн. зах.	301°	1,1 (рис. 55:1)	1,3x1,4	1,25	Чорно-сіре чорноземно - супіщане, бите скло в основі.	Стінки випалені.
14	4,6 на пн. зах. пн.	314°	1,3	1,3x1,5	1,80	Чорно-сіре чорноземно - супіщане, щільне.	Стінки старанно випалені.
15	1,8 на пн.	359°	1,3	1,5	1,65	Чорно-сіре чорноземно - супіщане.	Теж саме.
16	7,2 на пн. сх. – пн.	13°	1,2	1,5x1,6	1,45	Чорне чорноземно - супіщане.	Теж саме.
17	5,8 на пн. сх.	20°	1,1x1,2	1,35	1,50	Чорно-сіре чорноземно - супіщане.	Стінки випалювалися.
18	2,5 на пн. сх.	56°	1,4 (рис. 55:2)	1,55	1,60	Сіре чорноземно -супіщане.	Дно випалене.
19	13,3 на пд. сх. – пд.	146°	0,7	1,0	1,20	Чорне чорноземно - супіщане.	Щільне.
20	2,4 на сх. – пд. сх.	105°	1,3x1,5	1,35x 1,65	1,60	Сіро-чорне чорноземно - супіщане, з рештками проса.	Залишки випалу стінок.
21	5,6 на пн. сх. – сх.	76°	1,0	1,0x1,1	1,50	Чорно-сіре чорноземно - супі-щане, шматки залізн. бляхи.	Сліди випалу.
22	8,7 на сх. – пн. сх.	86°	1,4	1,65	1,70	Чорно-сіре чорноземно - супіщане.	Перебив. п.14 та котл. споруди І.

ний, орієнтований широтно (рис.9). Не виключено, що ями позначали саме межі дворищ.

Дані цих досліджень використовувалися Ю.О.Пуголовком для встановлення закономірностей у плануванні і спорудженні пізньороменських та давньоруських господарських ям (Пуголовко, 2005, с.28).

Окрім круглих новітніх ям, поміж них виявлені й прямокутні у плані, також господарського призначення. Це ями №№ 4, 13, 23-24 (рис.9; 52).

З південного заходу й півдня, вздовж піл кургану, відкриті також залишки кількох господарських споруд — двох погребів та назем-

ної — сіновалу чи значного за розмірами навісу (рис.9-10).

Погріб І, прямокутної в плані форми, зі злегка скругленими кутами, орієнтований за довгою віссю у меридіональному напрямку, виявлений за 11,3 м на захід від репера (кут 270° від умовного центру), на глибині близько 0,9 м (рис.9). Це був котлован з вертикальними, вирівняними стінками, забитий сміттям, попелом і вугіллям, в тому числі — розкришеним кам'яним. З південно-східного боку мав рештки пологої сходинки, розміром 0,7x0,9 м, опущеної з глибини 1,2 м від рівня репера.

Таблиця 5. Господарські ями рубезу XIX -XX ст. прямокутної форми, виявлені у кургані.

№ п/п	Напрямок і відстань від R (м)	Кут від УЦ	Дм. зверху (м)	Дм. внизу (м)	Глибина від R (м)	Заповнення	Знахідки і примітки
4	6,8 на пд. зах.	223°	1,6x1,6	1,6x1,6	1,15	Сіросупіщане, з вуглинями.	Рештки органіки.
13	10,5 на пн. зах.	297°	1,3x1,5	1,2x1,5	2,00	Чорне чорноземно-супіщане, форма – трапецієподібна.	Дно вирівняне. Перебита я.9.
23	17,8 на пд. – пд. зах.	189°	2,2x1,8	2,1x1,7	1,70	Світлопалевий суглинок.	Стінки старанно вирівняні.
24	17,8 на пд.	180°	1,4x2,2	1,4x2,2	1,60	Суглинок.	Стінки нашвидкоруч вирівняні, зверху – сліди лопати.

Розміри заглибини котловану — 1,6x3,0 м, глибина — 2,2 м (рис.9).

У південно-західному кутку яма погребу перебувала до глибини 2,4 м більш пізньою, квадратною в плані, ямою для зсипання пічного попелу. Вона мала невеликий розмір — 0,6x0,7 м (рис.9). З ями походив виразний уламок нижньої частини керамічної статуетки-свистуниця («коника») з поливою червоно-коричневого кольору, типової для початку XX ст. (рис.50:1). Фрагмент охопив задню ніжку й основу іншої ніжки статуетки. Розміри уламка становлять 1,3x2,4x2,6 см.

Погріб II, прямокутної у плані форми, зі скругленими кутами, орієнтований за довгою віссю також у меридіональному напрямку, виявлений за 8 м на південний захід від репера (кут 215° від умовного центру), з глибини 0,5 м (рис.9). Це котлован з майже вертикальними, вирівняними стінками, заповнений сіро-чорним чорноземом та супіском, з окремими вуглинями. Перетин отриманий у 1-й західній бровці (рис.9). Вздовж кожної із довгих стінок відзначені рештки 4-х дерев'яних стовпів. Розміри заглибини котловану — 1,8x3,5 м, глибина — 1,1 м.

Залишки *наземної споруди (навісу)*, підпрямокутної у плані форми, у вигляді двох парних рядів прямокутних стовпових ямок, орієнтовані у напрямку північний захід — південний схід, виявлені за 12,8 м на південний захід від репера (кут 240° від умовного центру), з глибини 0,4-0,6 м (рис.9). Її контури утворювали чотири ряди ямок, розмірами від 0,25x0,40 до 0,40x0,50 м, опущених до

глибини 0,6-0,7 м у материк. У кількох з них відзначені сліди дерев'яних стовпів, діаметром 0,2-0,3 м. Ряди по 4-6 ямок відмежовували три майданчика господарського призначення, розміром 1,7x4,7 м, 3,0x4,7 та 0,7x4,7 м. Загальна площа споруди складала 4,7x6,0 м, тобто, понад 28 кв. м.

Всі описані вище об'єкти належать до залишків господарського комплексу двох садіб хутора кінця XIX — початку XX ст., що припинив своє існування у часи колективізації, напередодні голодомору

Курганоподібні насипи №№ 2-5/2005 р.

Курганоподібний насип № 2, що входив до складу мікрогрупи I і знаходився за 170 м на захід — північний захід від кургану № 1, на

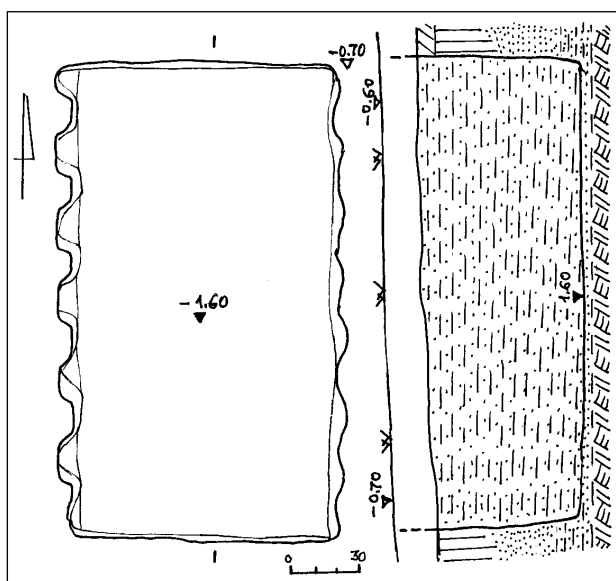

Рис. 56. Дуканичі, с. Мікрогрупа I. Курган № 1. Яма 24. План і перетин.

мису підвищення у західній частині пагорба (рис.3:2), мав вигляд задернованого круглого підвищення, діаметром 10x11 м та висотою 1,05 м (рис.57:1). Досліджувався на знос, за допомогою прокладання широкої (5,8 м) траншеї через центр, орієнтованої в меридіональному напрямку (рис.57:1). Під тонким дерновим шаром, товщиною 0,1-0,2 м, виявлене місце складування суглинку, необхідного для будівництва хутора, обмазування стінок та долівок будівель. За висновками геологів ВАТ «Полтавський ГЗК», встановлене походження палевого кольору лесоподібного суглинку, із незначним вмістом піску, — старий кар'єр у західній частині сусіднього с. Колгоспна Гора, де на час будівництва хутора не існувало ніякої забудови. В основі насипу культурних нашарувань не виявлено. Насип споруджено *наприкінці XIX ст.*

Курганоподібний насип № 3 розташовувався практично у центрі мікрогрупи I, за 120 м на захід від кургану № 1, на схилі підвищення, зверненому до стариці (рис.3:3). Задернований, мав вигляд округлого у плані кургану, діаметром 13 м та висотою 0,45 м (рис.57:2).

При дослідженні на знос під тонким прошарком дерну виявлений масив піщаної підсипки під господарську споруду типу хліва, сліди якого не збереглися, проте були позначені у планіграфії тонким шаром зотлілої органіки на площі 6x6 м (рис.57:2). Про час спорудження насипу у *кінці XIX — на початку XX ст.* свідчили фрагменти пляшкового скла, рушничні гільзи, виявлені у масиві підсипки, тощо.

Курганоподібний насип № 4 знаходився за 70 м на захід від кургану № 1, на панівному підвищенні, у центральній частині пагорба (рис.3:4). Задернований, мав вигляд майже круглого у плані кургану, діаметром 17 м і висотою 0,75 м (рис.53; 57:3).

Під дерновим шаром, товщиною 0,2-0,3 м, виявлений піщаний перед- та материковий масив пагорба, підсилений з півночі та півдня суглинково-піщаною досипкою, а в центрі — рештки хати-мазанки кінця XIX — початку XX ст. Про час спорудження житла

красномовно свідчили уламки фаянсу кузнецовського заводу у Будах, шматки опішнянських і черкаських полумисків, уламки жовто- та зеленополив'яного гончарного й фаянсового посуду, фрагменти фабричного скла, бляшанок, гудзики з мушель беззубки та ін. Відзначені розміри основи долівки хати, орієнтованої стінками за сторонами світу, — 3,1x6,8 м, яка поділялася тонкими, обмазаними глиною, дерев'яними перегородками на три кімнати: 1,8x3,2; 1,4x2,4 та 2,0x2,6 м, а також сіни, залишки великої печі, входу з верандою з півдня (рис.57:3).

Перед входом, із півдня, простежені сліди вимостки подвір'я піщано-суглинковою сумішшю, товщиною 0,1-0,2 м, на площі 2,0x6,5 м. На подвір'ї з південного заходу виявлені рештки чотирьох стовбових ямок (дм. 0,3-0,4 м) від каркасу присадибної господарської споруди, розміром близько 2x3 м, орієнтованої за віссю північний захід — південний схід. За хатою, із півночі зачищені рештки сміттевої, діаметром 1,2 м (яма № 4), та господарської (яма № 3 — 0,8x1,1 м) ям (рис.57:3).

Хата належала до господи хутора, який збудовано на пагорбі на початку столипінської реформи — *на початку XX ст.*

Щодо *насипу № 5*, котрий входив до складу мікрогрупи I і знаходився з північно-східного боку від кургану № 1, за 56 м, то він займав незначне пониження у північно-східній частині пагорба, надто вологе — до заболоченості (рис.3:5; 57:4). Задернований насип мав оплилий вигляд, овальну у плані форму, з діаметром 8x12 м при висоті 0,5 м. Складався з нашарувань новітнього сміття початку XX ст., що залягало під дерном, звалене на місці відсіпання ґрунту, вибраного під час спорудження, певно, великого льоху (значне переважання материкового піску та місцями суглинку). Розміри відсіпаного ґрунту складали 4x9 м, його товщина не перевищувала 0,25-0,40 м (рис.57:4).

При дослідженні насипів від хатища та господарських споруд хутора виявлений досить виразний набір керамічних та інших матеріалів кінця XIX — початку XX ст., що репрезентував матеріальну культуру села цього часу (рис.54).

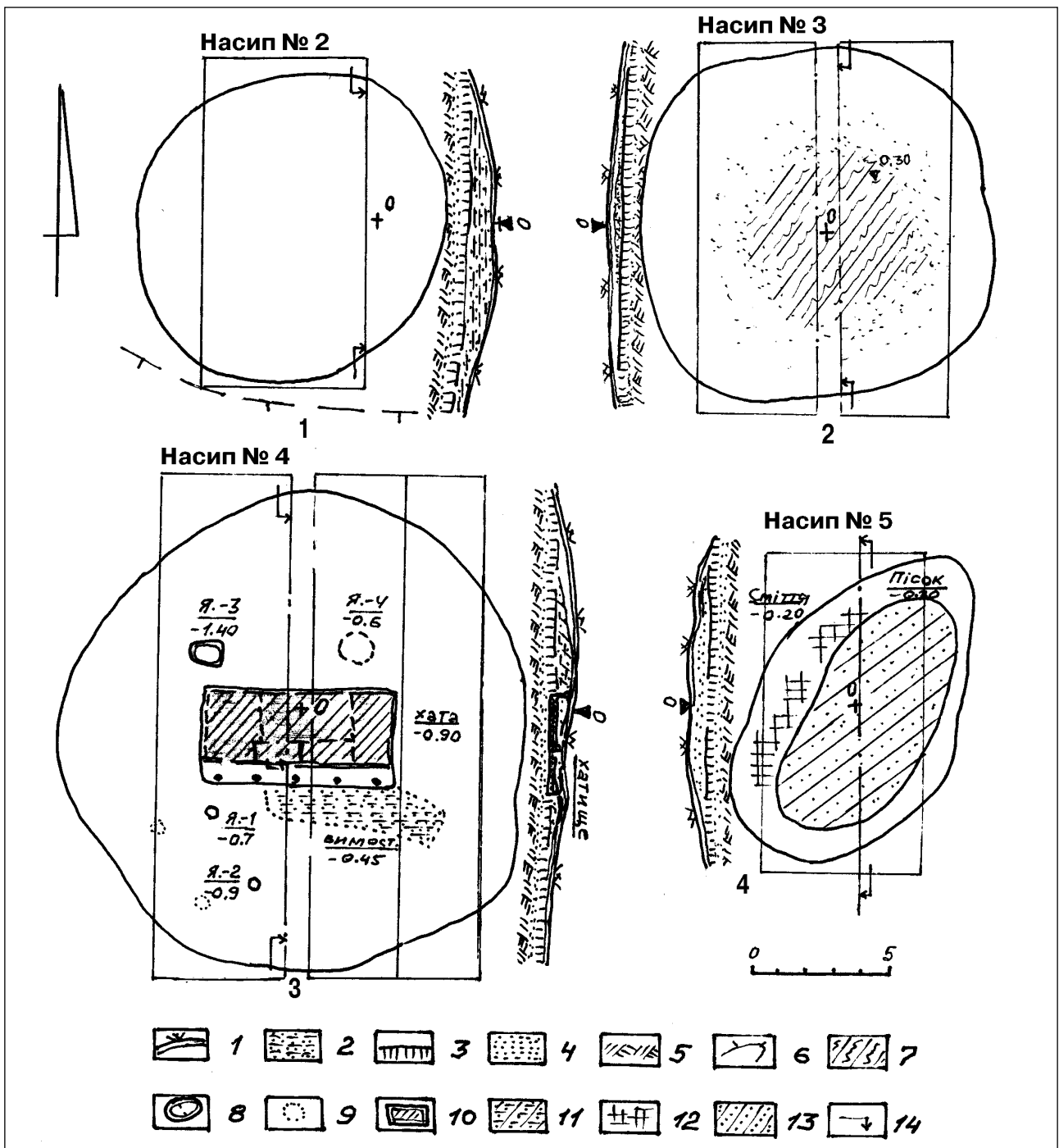

Рис. 57. Дуканичі, с. Мікрогрупа I. Курганоподібні насипи №№ 2-5. Плани і перетини.

1 — насип № 2; 2 — насип № 3; 3 — насип № 4; 4 — насип № 5.

Умовні позначення: 1 — дерн; 2 — суглинок; 3 — похований ґрунт; 4 — пісок; 5 — материк; 6 — схили підвищень;

7 — органічно-попелясте і піщане заповнення; 8 — ямки та ями; 9 — недосліджені ями;

10 — рештки хатищ; 11 — глинисте заповнення; 12 — сміття; 13 — мішаний супіщано-суглинистий ґрунт;

14 — вказівники напрямків зняття перетинів.

Мікрогрупа курганів II поблизу с. Дуканичі

В ході дослідницьких робіт проведені охоронні розкопки кургану та трьох курганоподібних підвищень, що входили до складу за-

хідної частини групи I, — так званої мікрогрупи II, розташованої практично навпроти завершення із західного боку обвідного каналу Лавриківського і Горішне-Плавнівського кар'єрів ВАТ «Полтавський ГЗК», між сс. Колгоспна Гора та Дуканичі (рис. 1-2).

Курган № 1/2005 р.

Курган входив до складу групи із трьох підвишень, розташованої вздовж західного схилу мису. Він знаходився за 0,66 км на захід від насипу № 1 східної мікрогрупи (рис.2). Займав виступ на краю підвищення тераси, що здіймався над схилом на 3,2 м від рівня заплави. Був досить розораний, проте візуально відзначався як курган. Новітня задернованість та рослинність певним чином скрадала межі його насипу. На поверхні росли кілька груш-дичок та в центрі були помітні рештки бетонної основи від тригопункту, з абсолютною позначкою, за даними топоїомки 1956 р., — «66,3 м». Саме бетонований пункт триангуляції і був прийнятий за умовний центр кургану — репер (0). На завершення досліджень ділянка центральної бровки з репером, протяжністю в 1,5 м, не вивчалася. В ході рекультивациі розкопу, на місці кургану, вона була підсипана ґрунтом знесеного насипу, з метою запобігання руйнуванню тригопункту.

Курган мав діаметр 19,5x15,5 м і овальну в плані форму, видовжену у меридіональному напрямку (рис.58). Висота цього розораного і пошкодженого ерозією насипу становила 0,55 м. Насип був зведений в один прийом — за епохи ранньої бронзи, тричі — використовувався для впуску поховань за ранньо- та пізньобронзової доби, коли незначно досипався із західного боку.

В кургані досліджено 4 поховання — 1 ямне, 1 катакомбне та 2 білозерських. Крім того, на поверхні, майже в центрі насипу, під час розвідки 2002 р., виявлений розкришений розвал сірогранітної плити-стели (рис.58:1).

Стратиграфія та особливості насипу. Рештки насипу були переміщені ерозією та розорюванням на захід — південний захід і частково сповзли вздовж схилу мису. Поверхневий дерновий шар не перевищував товщини 0,20-0,25 м. Він вкривав масив насипу ямного часу, зведеного із сіро-коричневого супіску, перебитого кротовинами і старими личачими норами. Під ним, у центрі та в край

західної поли, досить чітко проступали ділянки ерозованого прошарку сіро-чорно-коричнюватого супіску стародавньої поверхні, потужністю 0,2-0,4 м. Рівень стародавнього горизонту — похованого супіску — читався з глибини 0,50-0,55 м. З рівня 0,95 м від репера залягав тонкий прошарок передматерика — жовто-сірого піску, що підстилався з глибини 1,25-1,40 м білим піском — материком (рис.58).

Курган досліджувався із залишенням двох вісьових бровок — центральної і західної, шириною 0,6-0,7 м, орієнтованих за лінією північ — південь (рис.58).

Насип ямного часу зводився над похованням, здійсненим посеред незначного підвищення у центрі, висотою не більше 0,1 м, стратиграфічно відзначеного у західному профілі центральної бровки. Його діаметр окреслювався як 6x7 м, а форма — як майже кругла. У західну та південну поли насипу за доби пізнього бронзового віку були впущені два поховання білозерської культури (поховання 1 і 2), раніше за які у західній полі вже було здійснене катакомбне поховання 3, вхід якого перебивався підбоек білозерського поховання 2. Піщаний материковий викид від спорудження катакомби 3 овальною плямою, товщиною в 0,15-0,25 м та розмірами 4,5x5,5 м, всуціль перекрив західну полу кургана і добре був помітний у східному профілі західної бровки (рис.58). Скоріше за все, у зв'язку зі здійсненням цього поховання, курган у цілому підсипався, проте, слідів такої досипки стратиграфічно прослідкувати не вдалося.

У кінці 1930-х рр. через східну полу кургана влаштовано ґрунтову дорогу на с. Червівка, що продовжувала ще існувати на час досліджень насипу (рис.58).

Поховання 1 (впускне, білозерське), виявлене за 4,3 м на південь — південний захід від репера, на глибині 0,56 м (кут 186° від умовного центру) (рис.58). Здійснене в овально-підпрямокутній камері-підбої, зі входом-дромосом з півдня. Заглиблена частина — камера — мала розміри 0,55x0,90 м і глибину від рівня виявлення 0,25 м (або 0,80 м від репе-

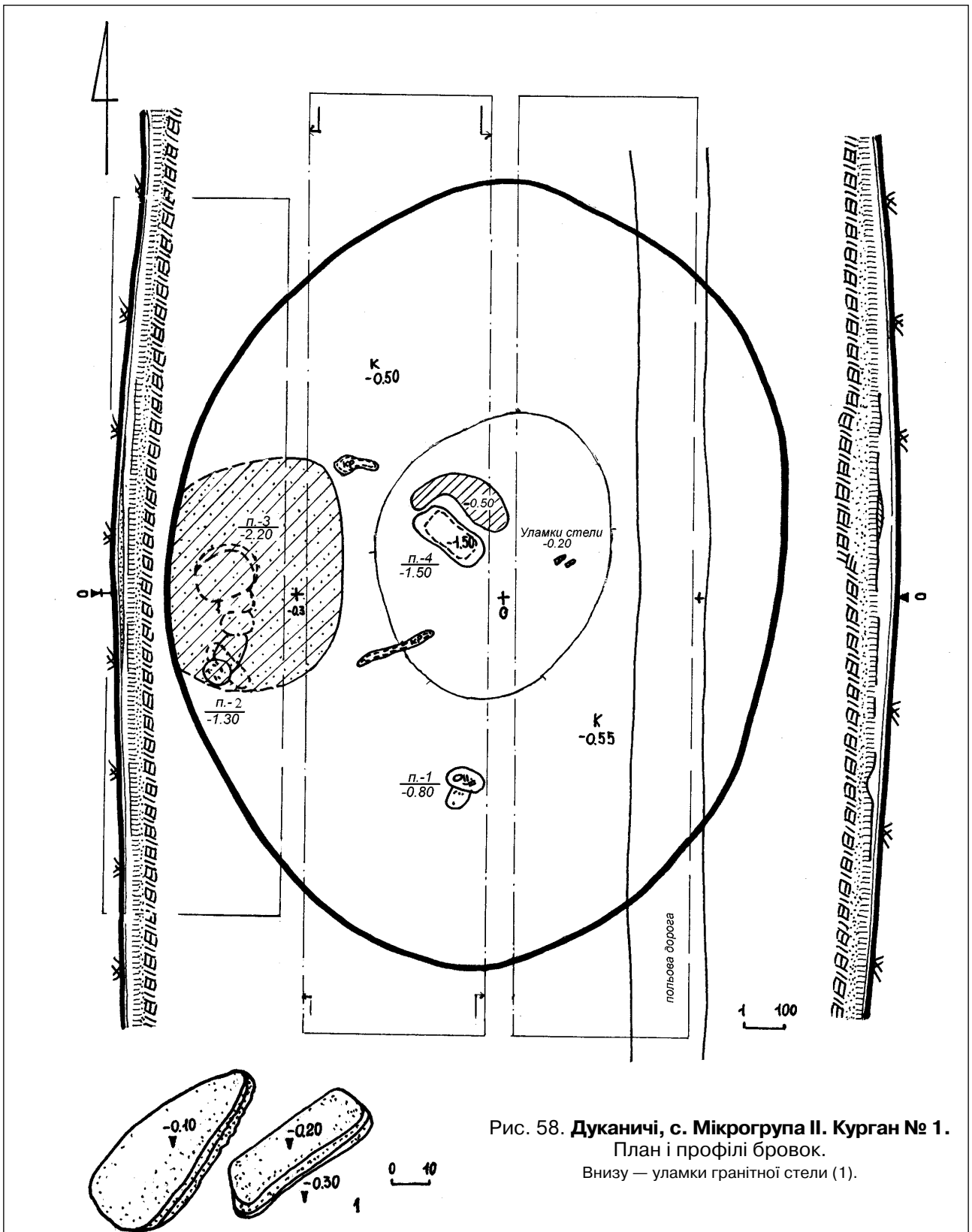

Рис. 58. Дуканічі, с. Мікрогрупа II. Курган № 1.
План і профілі бровок.
Внизу — уламки гранітної стели (1).

ра) (рис.59:1). Вона зорієнтована у широтно-му напрямку. Вхід, підпрямокутної форми, зі скругленими кутами, мав розміри відповідно — 0,45x0,60 м, ширина проходу до поховання — 0,45 м. Орієнтація вхідної ями меридіо-

нальна. Глибина цієї сходинки — 0,7 м від рівня репера, із незначним нахилом до камери (рис.59:1).

Заповнення входу щільне, втрамбоване, сіро-чорне супіщане, камери — аналогічне,

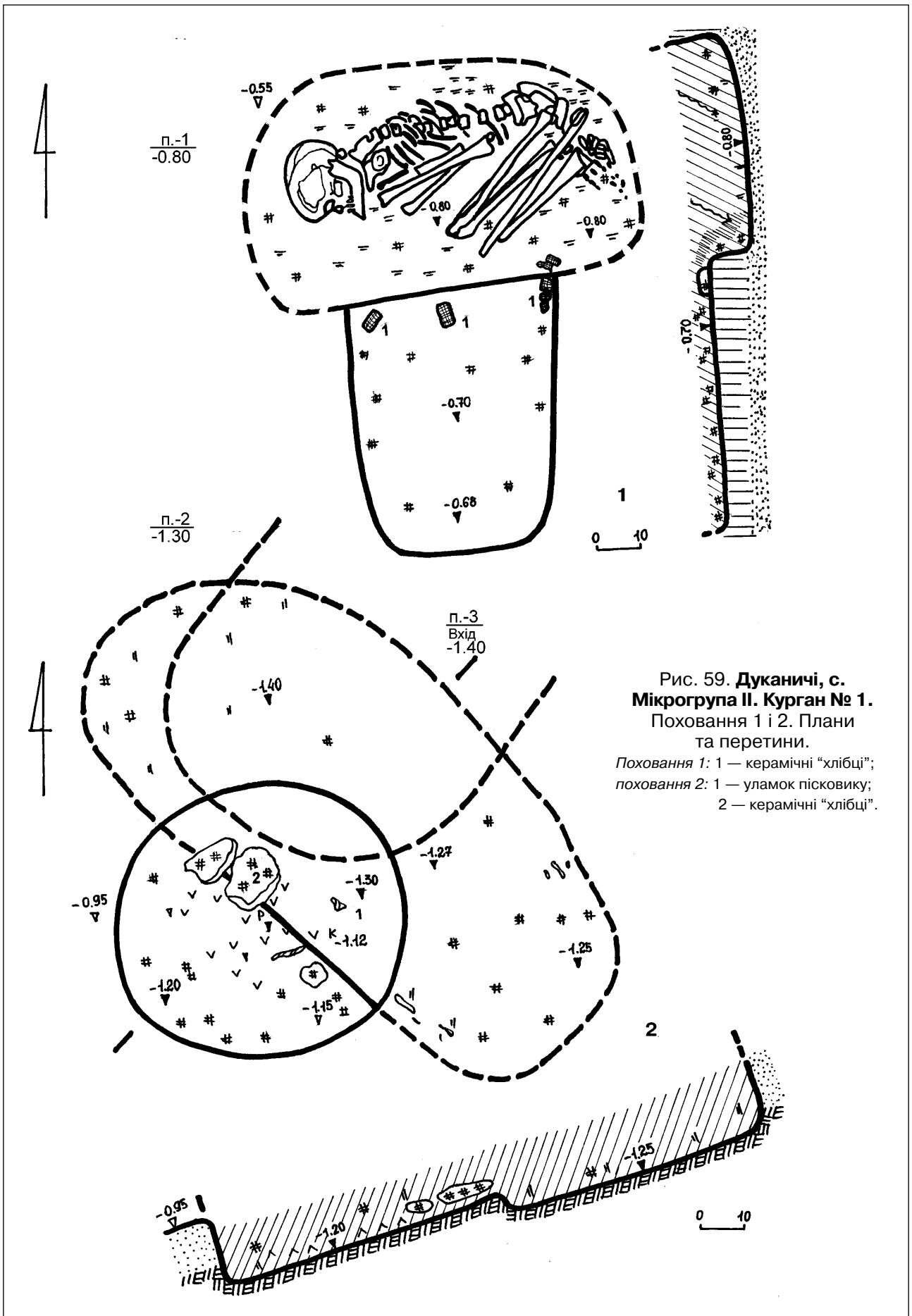

Рис. 59. Дуканичі, с.
 Мікрогрупа II. Курган № 1.
 Поховання 1 і 2. Плани
 та перетини.

Поховання 1: 1 — керамічні "хлібці";
 поховання 2: 1 — уламок пісковика;
 2 — керамічні "хлібці".

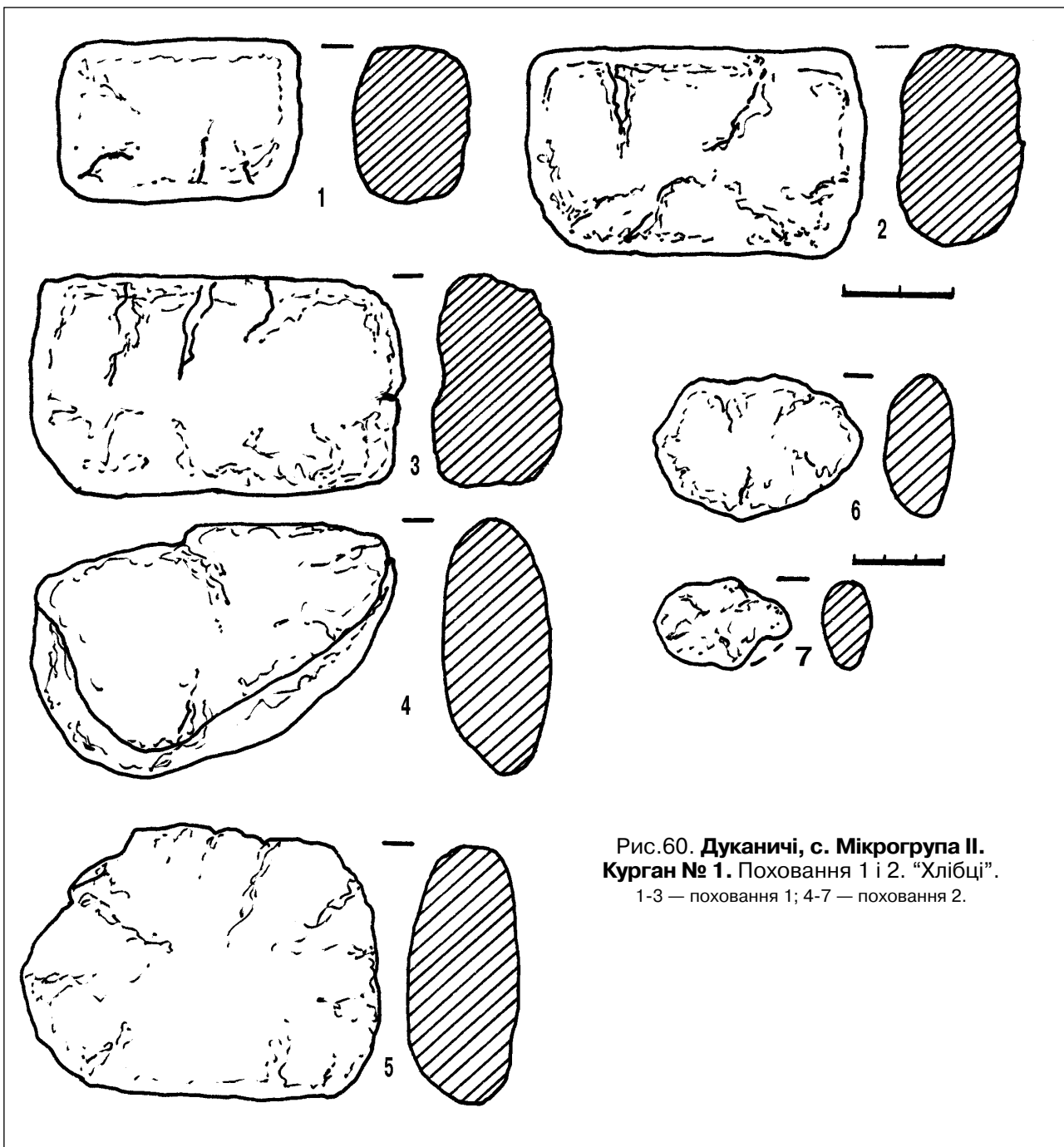

Рис.60. Дуканичі, с. Мікрогрупа II.
Курган № 1. Поховання 1 і 2. "Хлібці".
1-3 — поховання 1; 4-7 — поховання 2.

за вмістом і кольором, затічне. У нижній частині, на дні сходинки, — тонкий шар шматочків перепаленого ґрунту і решток вогнища; передення камери встелене численними вуглинами рослинного походження від згорілої трави і гілочок, а в центрі, навпроти входу, — з дрібними шматочками ґрунту з-під вогнища, що зсунувся зі вхідної ями (рис.59:1).

Вздовж довгої вісі камери, на її долівку вміщений похований, скелет якого зберігся в анатомічному порядку. Це *чоловік*, віком 20-30 років, покладений на правий бік, головою

на захід (рис.59:1). Положення похованого встановлюється як дуже зібгане, зі щільно притиснутими до грудей руками, а також підібганими до тулуба зігнутими ногами, стопи яких зведені. Кут скорченості ніг — 11-12°. Зміщення лопаток, перекручення хребців вказує на здійснення певних силових дій із трупом для надання йому відповідного адо-раційного положення у невеликому підбої.

Поховання супроводжувалося на вході до камери викладенням трьох ритуальних «хліб-

ців», виготовлених із глиняно-супіщаної суміші і слабо випалених у вогнищі (рис.59:1; 67).

Знахідки. 1-3. «Хлібці» із глиняно-супіщаної суміші, підпрямокутної у плані форми, скруглено-підпрямокутного перетину. Маса крихка, нещільна, із домішками вигорілої органіки, можливо, хліба, вкрита тріщинами. Розміри: довжина — 4,0-6,0 см, ширина — 3,0-3,5 см, товщина — 2,0-2,5 см (рис.60:1-3).

Поховання віднесене до кола старожитностей *білозерської культури* фінальної доби пізнього бронзового віку.

Поховання 2 (*впускне, білозерське*), виявлене за 6,6 м на захід — південний захід від репера, на глибині 0,95 м (кут 259° від умовного центру). Здійснене в овальній камері-підбої, з круглим входом-дромосом, влаштованим з південно-західного боку, від поли кургану (з боку заплави). Камера мала розміри — 0,65x1,37 м і глибину від рівня виявлення — близько 0,35 м (або 1,30 м від репера) (рис.58). Вона зорієнтована у дещо відхиленому від широтного напрямку — з північного заходу на південний схід. Вхідний колодязь, круглої в плані форми, мав діаметр 0,60 м. Ширина проходу в основі — 0,62 м. Глибина сходинки входу — 1,2 м від рівня репера, майже без ухилу до поховання. Поховальна камера перебивала верхню частину вхідного колодязя катакомбного поховання 3 (рис.59:2).

Заповнення входу щільне, втрамбоване, чорно-сіре супіщане, камери — аналогічне, за вмістом і кольором, більш м'яке. У нижній частині, на дні входу, — тонкий шар шматочків перепаленого ґрунту і решток вогнища, сліди шкіряного тліну; переддення камери встелене вуглинами рослинного походження та дрібними шматочками випаленого ґрунту з вогнища (рис.59:2).

Ймовірно, вздовж довгої вісі камери, на її долівку, була вміщена похована дитина, дрібні кістки скелету якої траплялися під стінками. Це напівзотлілі фрагменти трубчастих кісток ніг та рук, що належали *дитині*, віком не більше 8 років. Орієнтацію поховання, з певною мірою достовірності, можна вважати північно-західною, положення — не встановлене.

Поховання супроводжувалося на вході до камери вміщенням чотирьох ритуальних «хлібців», виготовлених із глиняно-супіщаної суміші і слабо випалених у вогнищі: пара більших і два менших (рис.59:2:2; 60), а також шматком пісковикового абразиву жовтого кольору (0,9x2,3x4,0 см).

Знахідки. 1-4. «Хлібці» із глиняно-супіщаної суміші, овальної у плані форми, скругленого перетину. Маса крихка, нещільна, із домішками вигорілої органіки, вкрита тріщинами. Розміри більших: довжина — 10,5-13,0 см, ширина — 7,0-11,2 см, товщина — 2,5-3,5 см; менших: довжина — 4,5-6,0 см, ширина — 3,5-4,2 см, товщина — 2,0-2,5 см (рис.60).

Поховання належить до кола старожитностей *білозерської культури*.

Поховання 3 (*катакомбне, впускне*), здійснене із західної поли у масив насипу та схилу мису, за 6,5 м на захід від репера (кут 263° від умовного центру). Виявлене з рівня 1,2 м від вершини дослідженого насипу (репера) (рис.58). Рештки поховання — видовжена у плані в меридіональному напрямку катакомба, зі вхідним колодязем підовальної форми, від якого двома напівовальними напівкамерами дромос спускався до катакомби, спорудженої в материковому білому піску. Загальна протяжність комплексу складала 3,5 м, його найбільша глибина становила 2,20 м від рівня репера (1,4 м від рівня денної поверхні схилу) (рис.61:2).

Залишки вхідного колодязя у нижній частині мали розміри 0,75x1,25 м, орієнтовані за повздовжною віссю північ — північний схід — південь — південний захід. Верхня частина вхідної ями перерізна поховальною камерою білозерського комплексу 2. Рівні стінки у передденні мали скруглений перехід до плоского материкового, ледь нахиленого до камери, дна, що було заглиблене на 1,4-1,5 м (рис.61:2). Вузький прохід до камери, шириною 0,75 м, примикав до катакомби з півдня, утворюючи сходинку.

Дромос складався з двох невеликих напівкамер, зорієнтованих за віссю північний схід — південний захід. Розміри цих вибірок

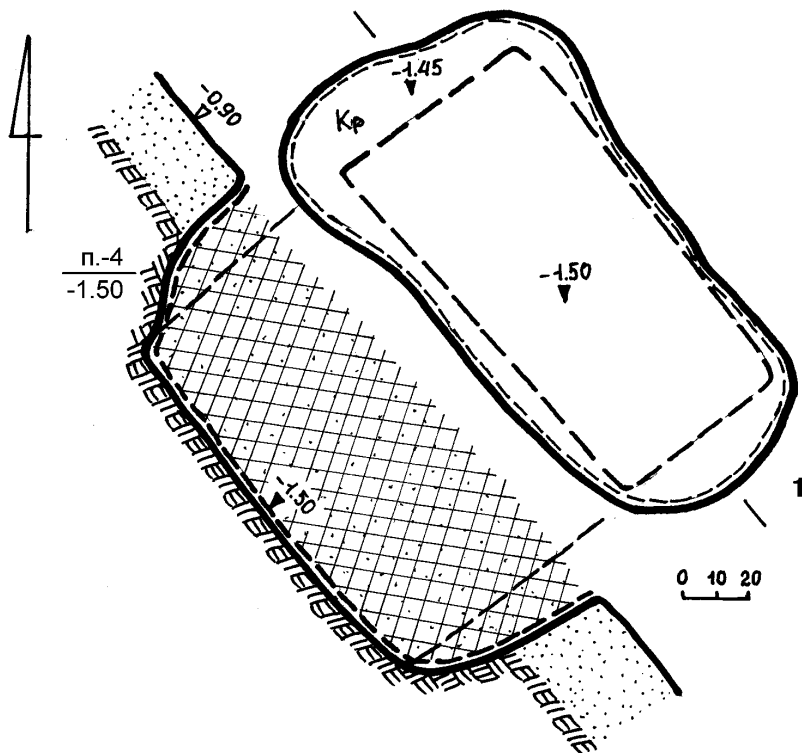
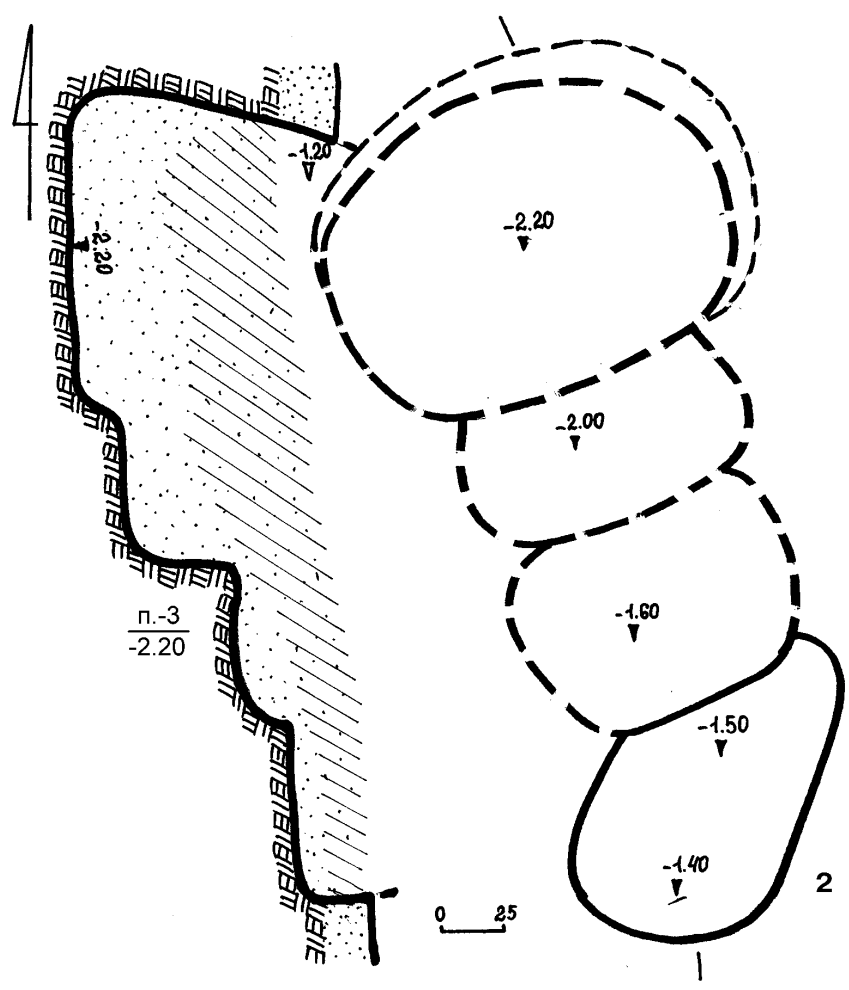

Рис. 61. Дуканичі, с. Мікрогрупа II. Курган № 1. Поховання 4 і 3. Плани та перетини.

у передматерику та материку становили відповідно — 0,80x1,10 і 0,60x1,15 м, глибина від рівня репера — 1,60 і 2,00 м. Вирівняне дно утворювало сходинки. Ширина входу з дромосу до камери, по дну, складала 0,90 м.

Заповнення вхідного колодязя, дромосу і камери виявилось однорідним: у верхній частині сіро-чорносупіщаним, у нижній — світлосірим, зі вкрапленнями материкового піску, що обвалився зі стінок і склепіння (рис.61: 2).

Катакомба, овальної у плані форми, орієнтована з північного сходу на південний захід, мала розміри 1,35x1,70 м і глибину 2,20 м від рівня репера. Простежена її висота становила понад 1,00 м. Стінки рівномірно звужувалися догори, були вирівняними, дно — рівним. Форма склепіння камери, певно, була арковою. За площею, камера мала бути споруджена, вірогідно, для дитячого поховання, хоча його решток так і не виявлено. Заповнення катакомби інтенсивно зрите давніми норами землерійів, знахідок не виявлено.

Масив насипу над катакомбою перекривала тонка лінза материкового піску, вийнятого при її спорудженні. Розміри цієї плями зафіксовані за овальними обрисами на площі 4,5x5,5 м край західної поли кургану. Враховуючи покриття цієї піщаної плями дерном сіро-чорного кольору, можна припускати досипання насипу із західного боку, за катакомбного часу (рис.58).

Поховання віднесене до числа комплексів *катакомбного часу*, зокрема, подібне поховання цього ж року досліджене й у кургані № 2/2004-2005 рр. групи I поблизу с.Волошине.

Поховання 4 (*ямне, основне*), здійснене у центрі кургану, на невеличкому підвищенні, край схилу тераси, за 1,1 м на північний захід від репера (кут 316° від умовного центру). Виявлене з рівня 0,9 м від репера, у передматериковому супіску (рис.58). На 90 відсотків знищене великою корою. Мало, певно, підпрямокутну у плані яму, розміром 0,70x1,30 м, впушену з рівня похованого ґрунту (рис.61:1). Яма була зорієнтована за довгою віссю із північного заходу на південний схід (рис.61:1).

Глибина ями з рівня впуску — близько 0,90 м, від рівня репера — 1,50 м. Стінки пошкоджені землеріями. Заповнення сіре та коричнево-сіре супіщане, мішане, зі вкрапленнями материкового піску. При його вибиранні трапилося кілька дрібних грудочок темночервоної вохри. Слідів перекриття не відзначено. Дно влаштоване у материку, вирівняне. Знахідок не виявлено.

З північно-східного боку від ями, серпоподібною дугою, розміром 0,8x2,5 м та потужністю 0,1-0,2 м, на рівні стародавнього горизонту залягали сліди змішано-материкового викиду (рис.58), а з південного заходу від ями, також на похованому ґрунті, виявлені кілька вуглинок і уламок ліпної посудини ямного часу.

Знахідка. Фрагмент стінки ліпного товстостінного горщика, із добре заглаженою гребінцем та тріскою зовнішньою поверхнею (рис.61:1;к; 62:1), сіро-коричневого кольору, домішками піску і вигорілої черепашки, напевне, *ямного часу*. Розміри — 2,7x3,7 см.

Зважаючи на орієнтацію ями, наявність в її заповненні вохри, а поряд із нею, на стародавньому горизонті, ліпної ямної кераміки, поховання віднесене до числа комплексів *пізньоямного часу*.

Крім кількох великих кротовин, виявлених у насипу, необхідно відзначити й окремі знахідки: на поверхні, в масиві та в основі кургану. Дві останні — невеликі уламки ліпного посуду доби бронзового віку: а) за 3,5 м на південний схід від репера, на глибині 0,55 м, — фрагмент стінки передденної частини ліпного горщика з добре заглаженою до лискування поверхнею, блискітками кварцевого піску в тісті, розміром 2,8x3,2 см, що належить кераміці *білозерської культури* (рис.62:2); б) за 5,7 м на північний захід від репера, на глибині в 0,50 м, — фрагмент стінки ліпного товстостінного горщика, зі злегка заглаженою поверхнею, розміром 3,3x4,2 м, співставлюваний з керамікою фінальної *доби раннього бронзового віку* (рис.62:3).

Щодо поверхневих знахідок, варто нагадати про вже названі фрагменти побитої ар-

Рис. 62. Дуканичі, с. Мікрогрупа II. Курган № 1. Уламки ліпного посуду з насипу.

хаїчної стелі. Вони лежали на поверхні насипу (глибина основи від поверхні 0,1-0,2 м), за 1,1 м на північний схід від репера (кут 47° від умовного центру), будучи переміщеними сюди, ймовірно, під час влаштування тригопункта наприкінці 1930-х рр. Уламки належали крихкій плиті зі складу поверхневих відслонень місцевого сірого граніту, один із яких мав підтрикутну, а інший — підпрямокутну форми, розмірами, відповідно, $0,25 \times 0,53$ і $0,15 \times 0,37$ м та товщиною 5-6 см. Поверхня граніту, настільки це можна було встановити при огляді, не зберігала слідів обробки (рис.58:1).

Уламки можуть належати стелі, встановленій носіями *ямної культури*.

Отже, у кургані виявлено 4 поховання доби бронзового віку — 1 *ямної*, 1 *катакомбної* та 2 *білозерської культур*.

Рештки кургану № 2/2005 р.

Залишки кургану № 2 вказаної мікрогрупи займали крайнє південно-західне положення в останній. Рештки насипу знаходилися за 0,72 км на захід — південний захід від насипу № 1 східної мікрогрупи та у 80 м на південь — південний захід від кургану № 1 мікрогрупи II (рис.2). Свого часу курган № 2 займав вершину підвищення вузького виступу-мису надзаплавної тераси, що здіймалася над околom на 2,2 м (від рівня заплави). Насип руйнувався ерозією й обвалами котловану у центрі, хоча візуально все ж сприймався як курган. На поверхні росли кілька кущів, а в центрі були помітні рештки споруди 1950-х рр.

Курган, за опитом місцевих жителів, мав висоту до 1 м, діаметр близько 20 м і круглу в плані форму (рис.63). Висота цього пошкодженого будівництвом та ерозією насипу на час досліджень становила тільки 0,35 м.

Центральна частина кургану, на площі $12 \times 12,5$ м, зрита за допомогою землерийної техніки, вірогідно, вже у 1960-х рр., при сплануванні котловану. Ці роботи знищили насип практично на рівні стародавнього горизонту. Це руйнування охоплювало залишки прямокутної у плані заглибини, розміром 5×8 м. Його глибина від рівня збережених схилів останця кургану становила 0,65 м. Під котлованом зачищений лише материковий пісок.

Дослідженнями виявлені кілька знахідок і єдиний об'єкт неподалік піл насипу.

Знахідки. 1. За 9,2 м на північний схід — північ від репера (кут 6° від умовного центру), на глибині 0,30 м, в основі похованого ґрунту, трапився дрібний уламок стінки ліпного горщика *ямного часу* (рис.63), зі слідами розчосів гребінцевим штампом зовнішньої та внутрішньої поверхонь і домітками шамоту та піску у тісті пористої маси. Розміри уламка — $0,8 \times 1,2$ см.

2. За 7,6 м на північний захід від репера (кут 322° від умовного центру), на глибині 0,20 м, під дерновим шаром, знайдений фрагмент стінки ліпного горщика *доби пізнього бронзового віку* (рис.63), зі слідами загладжування зовнішньої поверхні та домітками дрібного шамоту в тісті щільної маси і чорного кольору. Розміри уламка — $1,5 \times 2,1$ см.

3. В 6,1 м на південний захід — південь від репера (кут 216° від умовного центру), на гли-

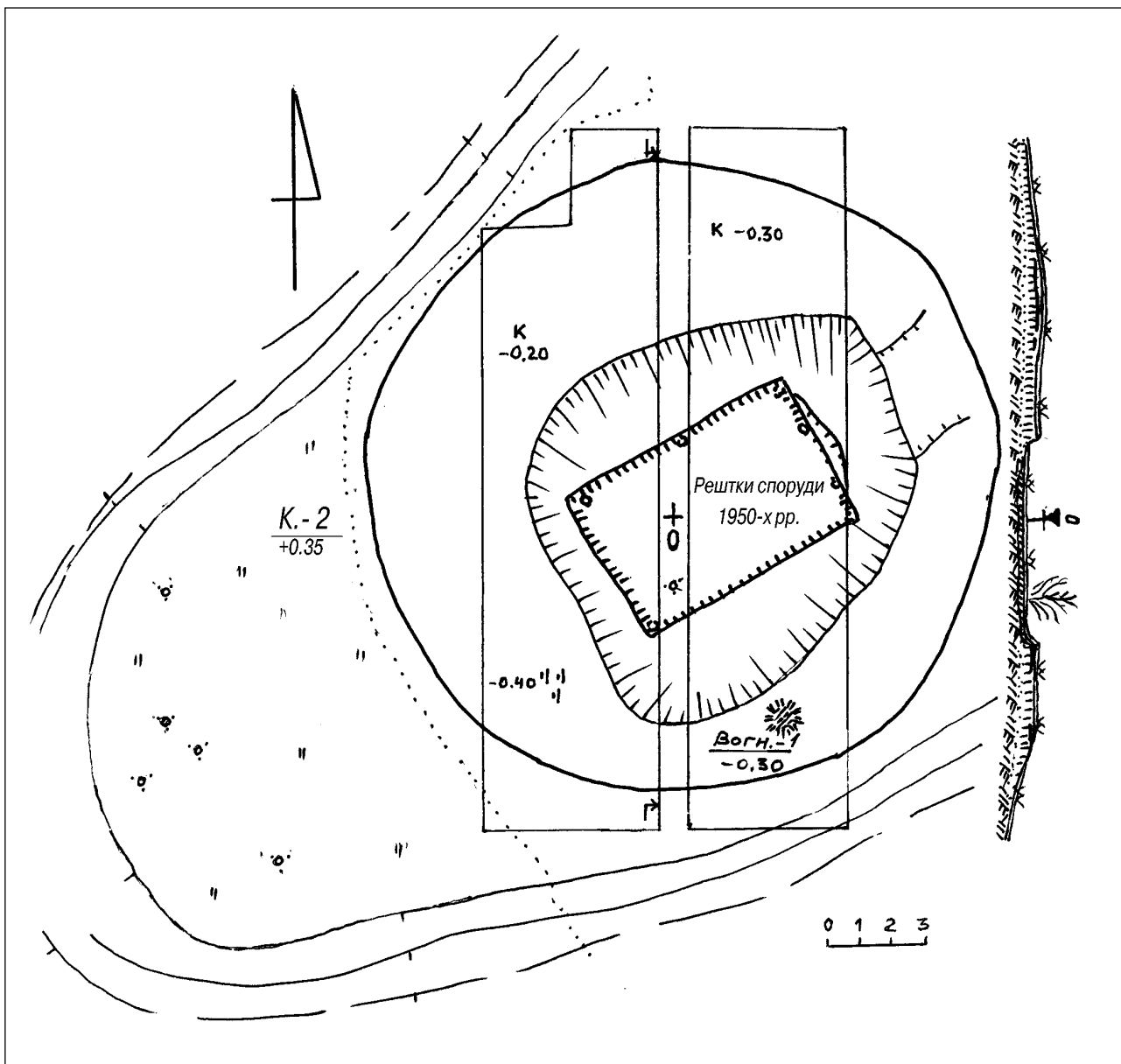

Рис. 63. Дуканичі, с. Мікрогрупа II. Рештки кургану № 2. План і перетин.

бині 0,40 м, на рівні стародавнього горизонту, виявлене скупчення окремих вуглин, на загальній площі 0,5х0,8 м (рис.63). Супутніх речових матеріалів поряд не виявлено.

Єдиний відкритий об'єкт виявився рештками великого, проте, недовготривалого **вогнища 1**. Останнє досліджене на рівні похованого ґрунту, у південно-східній полі, за 6,8 м від репера (кут 145° від умовного центру). Являло собою тонку пляму прокалу, зі слідами попелу та вуглин, круглої в плані форми, діаметром близько 1,0 м та товщиною 0,8-1,0 см. У рештках вогнища та навкруги нього знайдок не виявлено .

Таким чином, як результат досліджень, необхідно констатувати прикрий випадок знищення насипу кургану у середині ХХ ст. та вважати за можливе існування в ньому до знищення ймовірних поховань доби *ранньої та пізньої бронзи*.

Щодо розміщення вогнища 1 край південної поли насипу, то не існує підстав беззаперечно пов'язувати останнє зі старожитностями золотоординської епохи. Хоча саме подібні залишки вогнищ у полах курганів вказують на наявність впускних поховань кочівників рубежу ХІІІ-ХІV ст. у навколишніх насипах.

Курганоподібні підвищення №№ 3-4/2005 р.

Курганоподібне підвищення № 3 мікрогрупи II знаходилося також над схилом мису, між насипами курганів №№ 1 і 2, за 0,67 км на захід від насипу № 1 східної мікрогрупи (рис.2). Мало круглу форму, курганоподібні задерновані схили, знаходячись на вершині незначного пагорбу — виступі мису надзаплавної тераси, що здіймався над околom на 2,4 м. Було задернованим (рис.64:1). Висота на час досліджень становила 0,50 м, діаметр — 16 м. Розкопки встановили, що насип є витвором ерозії — курганоподібним підвищенням.

Курганоподібний пагорб № 4 мікрогрупи II, що знаходився на підвищенні тераси, на північний схід від насипів курганів №№ 1 і 2 (за 0,11 км на схід від кургану № 1 мікрогрупи II), також не був курганом, хоча біля нього під час огляду 2002 р. знайдено кілька уламків ліпного посуду доби бронзового віку (рис.2; 64:2). Пагорб мав округлу форму, курганоподібні розорані схили, знаходився на панівному підвищенні тераси, що здіймалася над заплавою на 3,1 м. На поверхні за останні роки безгосподарності з'явилося новітнє задернування. Висота пагорбу на час досліджень становила 0,75 м, діаметр — 18x22 м. Проте, як виявилось, підвищення мало суто природний характер.

Група новітніх курганоподібних насипів III поблизу Дуканичів

Дещо південніше мікрогруп I та II, за 0,22 км на південний захід від насипу № 1 східної мікрогрупи та в 0,35 м на південний схід від кургану № 1 мікрогрупи II (рис.2), виявлений подвійний ланцюжок курганоподібних насипів, вишикуваних вздовж пересохлої стариці-болітця, на ледь помітному підвищенні її правого берега, висотою над рівнем заплави 0,3-0,6 м (рис.65). Насипи були добре помітні із Західних відвалів Дніпровського рудоуправління Полтавського ГЗК, відрізняючись від зелені околу плямками пере-

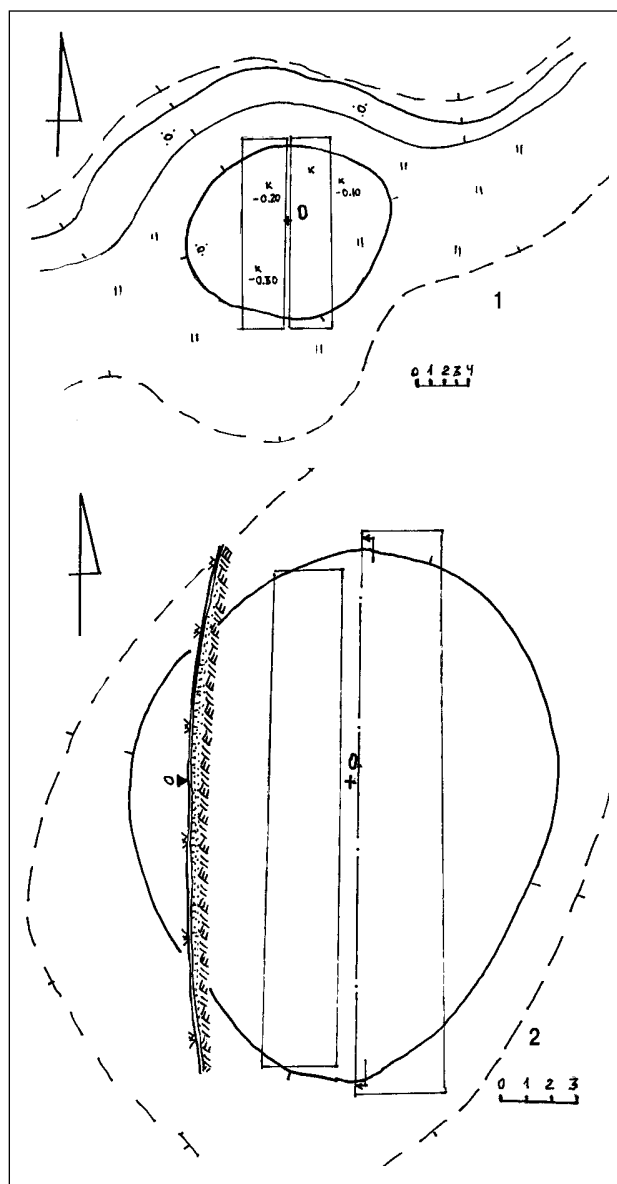

Рис. 64. Дуканичі, с. Мікрогрупа II.
Курганоподібні підвищення №№ 3 (1) та 4 (2).
Плани і перетини.

сохлої степової рослинності вже на початку літа (рис.68-69). Ці курганоподібні насипи були схожі на рештки колишньої сільської забудови (рис.69). Більш детальне вивчення карт початку — середини ХХ ст. впевнило у відсутності на цьому місці залишків населених пунктів, а високий рівень ґрунтових вод зовсім відкидав ймовірність припущень щодо можливості появи тут сільської забудови за останні два-три століття.

Таким чином, виявлені насипи могли бути, з реальною ймовірністю, рештками курганного некрополю енеолітичної чи пізньобронзової епохи, курганами середньовічного часу

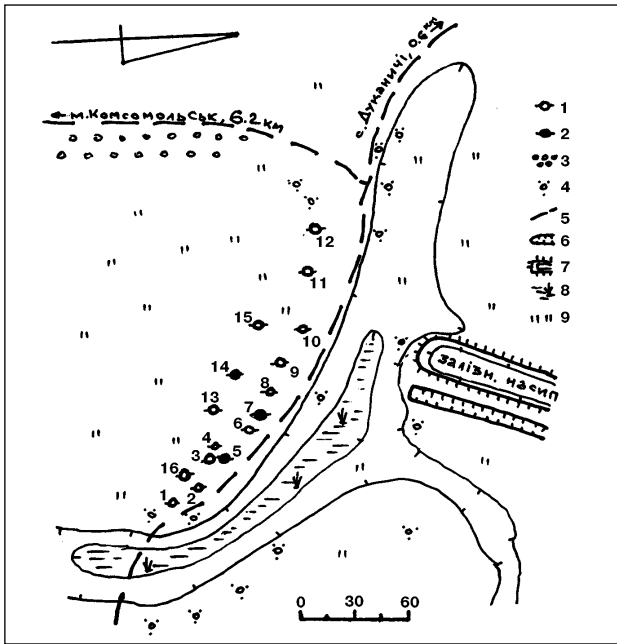

Рис. 65. Дуканічі, с. Мікрогрупа ІІІ.

План групи курганоподібних насипів.

Умовні позначення: 1 — курганоподібні насипи;
2 — насипи, що досліджувалися; 3 — лісосмуга;
4 — кущі; 5 — дорога; 6 — канава з водою;
7 — насип залізниці; 8 — болотяна рослинність;
9 — луки.

тощо. Здійснення перевірки такого припущення, з огляду на повне засипання відвалами кар'єру ділянки з наявними насипами, було розпочате зйомкою плану розташування підвищень та їх обмірами (рис.65), що наведені нижче — у таблиці 6.

Група курганоподібних насипів вишику-

вана викривленим ланцюжком з північного заходу на південний схід, вздовж сучасної (і більш давньої, як з'ясувалося) польової дороги, яка функціонувала, принаймні, останні 200 років. Дорога є оптимальним, більш-менш сухим шляхом вздовж вододілів стариць і боліт у пониззі Псла. Вона могла використовуватися набагато раніше, ніж кілька останніх століть нової української історії, що знайшли відображення на мапах (рис.2; 65).

Протяжність групи насипів у вказаному вище напрямку — 0,2 км. Група складалася з 16 штучних підвищень (рис.65), висотою 0,20-0,75 м та діаметром 5,4-16,0 м. Форма всіх насипів кругла, перетин — сегментоподібний, із дещо сплющеною вершиною. При огляді, на кількох з них помічені невеликі круглі заглибини в центрі, діаметром 0,2-0,3 м, на які спочатку не зверталася увага. На поверхні одного з насипів знайдені черепки від гончарного димленого посуду кінця XVIII-XIX ст.

Для перевірки конструкції насипів два із них, найбільш виразні та найзначніші за розмірами, — №№ 5 і 7 — були повністю досліджені (рис.66; 68; 70). Насип № 14 було пере-різано траншеєю наполовину, для перевірки вже отриманих результатів (рис.69; 71). Наслідки вивчення виявилися однаковими.

Таблиця 6. Обмірні характеристики курганоподібних насипів групи ІІІ поблизу с.Дуканічі.

№ п/п	Висота (м)	Діаметр (м)	Характер поверхні
1	0,50	9,7	Використовується в якості сінокосу.
2	0,40	11,3	Зарості буркуна .
3	0,40	16,0	Насип розповзся, на болоті .
4	0,25	5,1	Зарості полин у на вершині, виразні круті поли, сліди ямки в центрі .
5	0,75	13,2	Зарості полин у на вершині, виразні поли, сліди ямки в центрі .
6	0,25	6,3	Зарості полин у, виразні поли .
7	0,60	11,4	Степова злакова рослинність на насипу .
8	0,25	5,9	Полин на вершині, сліди ямки в центрі .
9	0,40	6,9	Зарості полин у на вершині, виразні поли .
10	0,40	9,6	Степова рослинність на вершині .
11	0,30	7,9	Сліди круглої ямки у центрі.
12	0,20	5,5	— « —
13	0,50	8,8	Сплющена вершина.
14	0,30	8,0	Зарості полину на вершині, круті поли .
15	0,30	5,4	Оплилий, невиразний.
16	0,55	11,0	Круглої форми, зі сплющеною вершиною, є ямка у центрі дм. 0,4 м.

Примітка. Виділені обмірні дані досліджених насипів.

Дуканичі, с., мікрогрупи II і III.

Рис. 67. **Курган № 1, поховання 1** білозерської культури. Розчистка. Робочий момент (М.О.Радченко).

Рис. 68. **Курганоподібний насип № 5.** Вигляд з півдня.

Рис. 69. **Курганоподібний насип № 14.** Початок досліджень. Вигляд з північного заходу.

Насип № 5

Насип мав круглу в плані форму, курганоподібні задерновані схили, незначне сплюснення на вершині, знаходився на низькій заболоченій частині підвищення першої тераси стариці, що здіймалася над пересихаючим болотом на 0,4 м, розташовувався зліва, обабіч польової дороги, що вела з лук до автотраси і с.Колгоспна Гора (рис.65), за 0,255 км на захід від кургану № 1 мікрогрупи I (рис.2). Він цілком нагадував насип кургану (рис.68). Цьому сприяла й характерна степова задернованість, наявність вигорілої злакової рослинності. Нівельована висота насипу становила 0,75 м, діаметр — 13,2 м.

Насип досліджувався на знос, за допомогою потужного бульдозера, який, проте, з надзвичайними зусиллями за два дні зміг зняти невеличкий курганоподібний пагорб (рис.66).

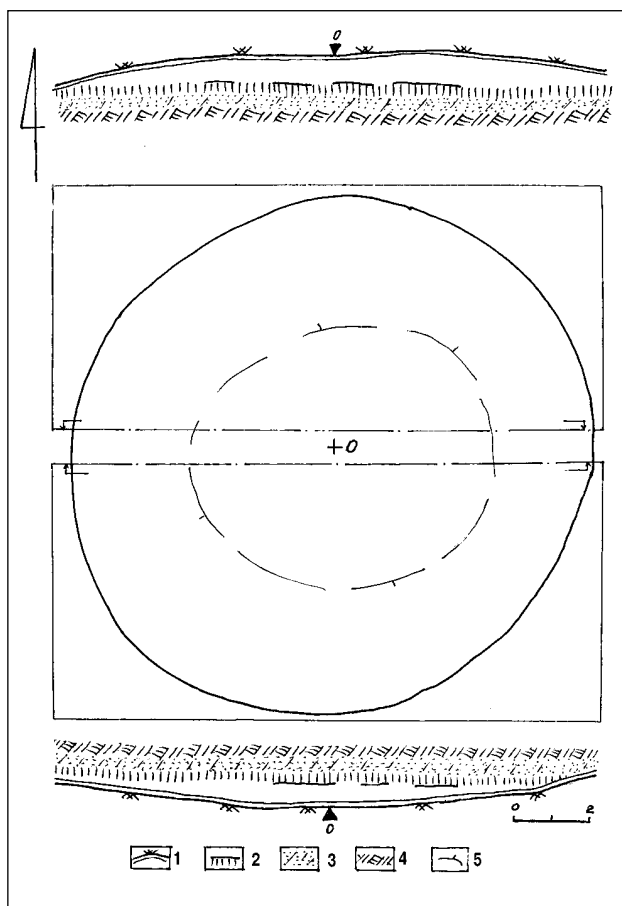

Рис. 66. **Дуканічі, с. Мікрогрупа III.**
Курганоподібний насип № 5. План і перетин.
Умовні позначення: 1 — дерн; 2 — похований ґрунт;
3 — суглинково-супіщаний передматерик;
4 — материк; 5 — слошена вершина насипу.

Для стратиграфічних спостережень залишена широтно орієнтована центральна бровка, шириною 1,0 м (рис.66).

Стратиграфічно насип не мав ніяких аномалій — був монолітно однорідний, складався з однакового чорно-сірого мішаного лугового деградованого чорнозему, значно підсоленого у центрі. Поверхню вкривав тонкий шар дерну, потужністю 0,20-0,25 м. З рівня 0,65-0,75 м від умовного центру (репера) залягав шар похованого ґрунту — подібного описаному вище луговому чорнозему, товщиною 0,2-0,3 м, чітка межа між якими — лінія стародавнього горизонту — відзначена лише під центральною частиною масиву насипу (рис.66). Ґрунт підстилався шаром болотного сіро-білого мішаного засоленого супіску, із незначними домішками суглинку, що мав потужність 0,5-0,6 м. Нижче, з 1,3-1,4 м від репера, лежав шар світложовтого піску — материка.

Знахідки виявлені лише під дерном на вершині насипу (глибина 0,25-0,30 м). Це дрібні уламки стінки і денця гончарного димленого горщика кінця XVIII — початку XIX ст. Їх розміри незначні — 3,0x2,4 та 1,2x1,7 см.

Насип № 7

Цей насип також мав круглу у плані форму, курганоподібні задерновані схили, незначне сплюснення на вершині, знаходячись на дещо вищій частині підвищення першої тераси стариці, що здіймалася над болотом тут на 0,65 м. Насип розташовувався також зліва, обабіч польової дороги (рис.65), за 0,26 км на захід від кургану № 1 мікрогрупи I (рис.2). Він нагадував насип кургану, був вкритий степовою вигорілою рослинністю. Нівельована висота становила 0,60 м, діаметр — 11,4 м.

Насип досліджувався на знос, з аналогічними надзвичайними зусиллями. Стратиграфічно насип не відрізнявся від попереднього — був монолітний, однорідний, складався із чорно-сірого мішаного лугового деградованого чорнозему, значно зволоженого при спорудженні, тобто, взятого поряд із болотом. Поверхню вкривав шар дерну, потужністю 0,20-

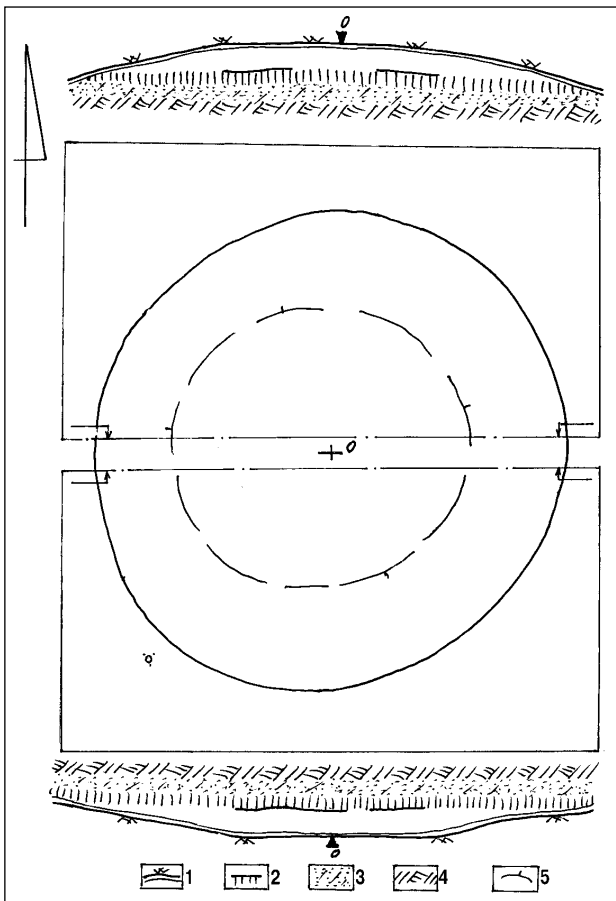

Рис. 70. Дуканічі, с. Мікрогрупа III. Курганоподібний насип № 7. План і перетин. Умовні позначення: 1 — дерн; 2 — похований ґрунт; 3 — суглинково-супіщаний передматерик; 4 — материк; 5 — слошена вершина насипу.

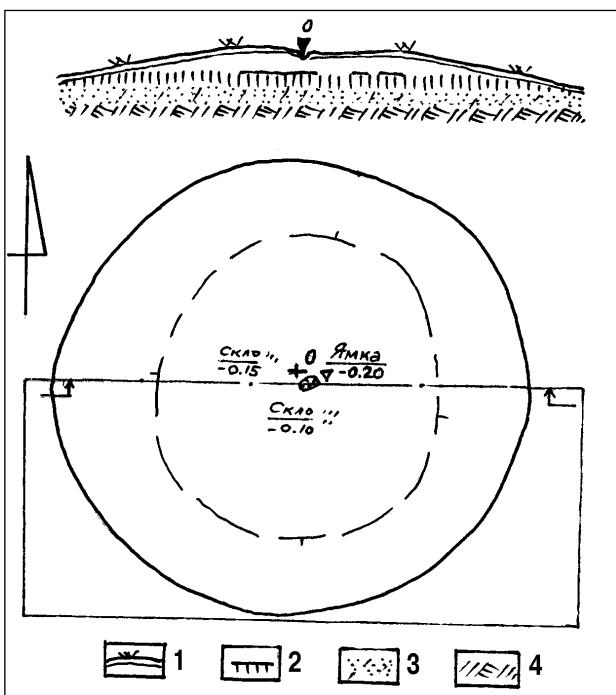

Рис. 71. Дуканічі, с. Мікрогрупа III. Курганоподібний насип № 14. План і перетин. Умовні позначення: 1 — дерн; 2 — похований ґрунт; 3 — суглинково-супіщаний передматерик; 4 — материк.

0,30 м. З рівня 0,55-0,60 м від умовного центру залягав шар похованого ґрунту — подібного до описаного вище лугового чорнозему, товщиною 0,2-0,3 м, чітка межа між якими — лінія стародавнього горизонту — відзначена лише під центральною частиною масиву насипу (рис.70). Ґрунт підстилався шаром болотного сіро-білого мішаного засоленого супіску, із незначними домішками суглинку, що мав потужність 0,5 м. Нижче, з 1,1-1,2 м від репера, лежав шар світложовтого піску — материка (рис.70).

Знахідки не виявлені.

Насип № 14

Чи не найменший насип, чіткої круглої у плані форми, був розташований за 45 м на захід від досліджених. Задернований, мав незначне сплюснення вершини, знаходився на панівній частині підвищення першої тераси стариці, що здіймалася над болотом на 1,2 м. Був споруджений зліва від польової дороги (рис.65), за 0,3 км на захід — північний захід від кургану № 1 мікрогрупи I (рис.2). Поверхня поросла характерною степовою рослинністю та полином (рис.69). Нівельована висота становила 0,30 м, діаметр — всього 8,0 м. У центрі виявлені сліди оплилої ямки на кшталт стовпової, діаметром 0,20-0,25 м.

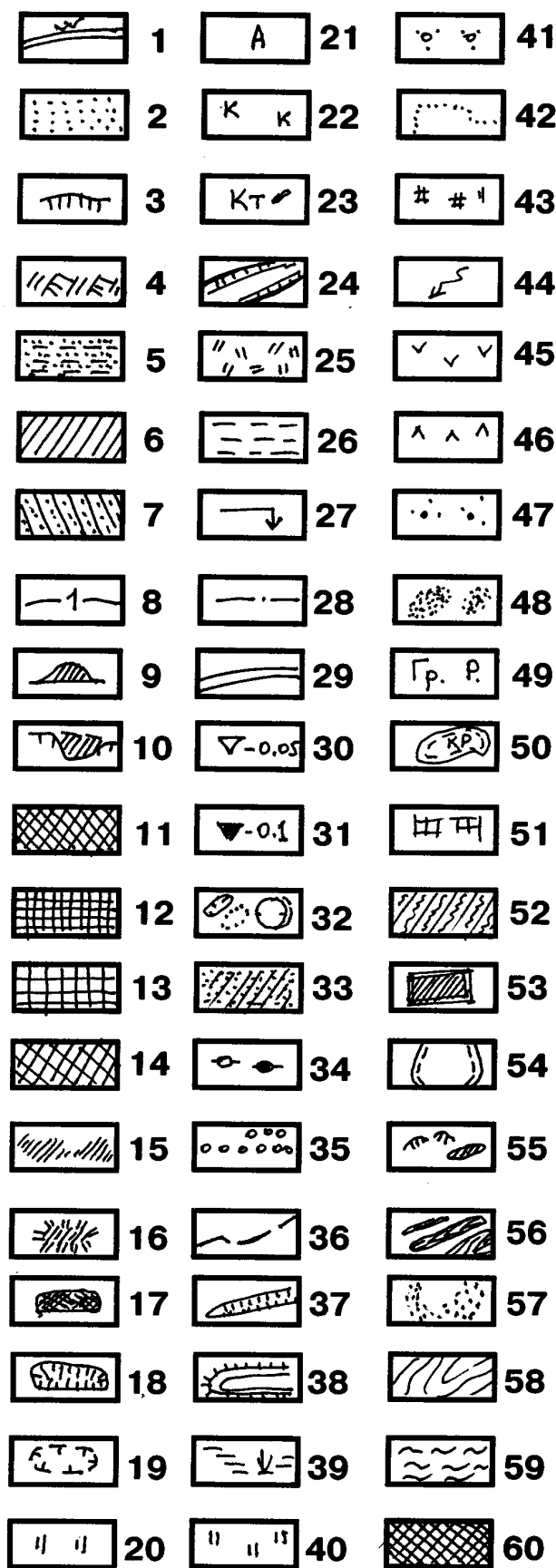
Північна половина насипу досліджувалася на знос. Для стратиграфічних спостережень використаний широтно орієнтований зачищений перетин (рис.69; 71).

Насип був також однорідний, з чорно-сірого мішаного лугового чорнозему. Поверхню вкривав тонкий шар дерну, потужністю 0,20-0,25 м. З рівня 0,30-0,35 м від умовного центру залягав шар похованого ґрунту — лугового чорнозему, товщиною 0,2-0,3 м. Лінія стародавнього горизонту майже не читалася (рис.71). Ґрунт підстилався сіро-білим засоленним супіском, що мав потужність 0,5 м. Нижче, з 0,8-0,9 м, лежав світложовтий пісок — материк.

Знахідки виявлені лише у дерні — біля вершини насипу (глибина 0,15 м). Ними були уламки пляшкового скла XIX ст.

Рис. 72. Умовні позначення:

1 — дерн; 2 — пісок; 3 — похований ґрунт; 4 — материк; 5 — суглинок; 6, 7 — викиди та темне супіщане заповнення; 8 — насипи курганів; 9 — викиди у перетині; 10 — заповнення рову; 11-14 — перекопи різного часу; 15 — попіл; 16 — вогнища; 17 — стели та гранітні брили; 18 — котлован перекопу; 19 — провали катакомб; 20 — вуглини; 21 — уламки амфор; 22 — фрагменти кераміки; 23 — кістки тварин; 24 — рів у плані; 25 — глиняно-органічна суміш; 26 — глина; 27 — покажчики зняття профілів бровок; 28 — реконструйовані обриси ям та поховань; 29 — орний шар; 30 — рівні глибин від виявлення; 31 — рівні глибин від репера; 32 — ями, ямки; 33 — піщано-чорноземна суміш; 34 — курганоподібні насипи; 35 — лісосмуги та окремі дерева; 36 — польові дороги; 37 — яри; 38 — насип залізниці; 39 — болото; 40 — луки; 41 — кущі; 42 — межі угідь; 43 — випалена глина та вуглини; 44 — затьoki; 45 — рослинний тлін; 46 — шкіряний тлін; 47 — крейда; 48 — вохра; 49 — уламки граніту та мушель молюсків; 50 — нори, кротовини; 51 — сміття; 52 — перегній та ін. органіка; 53 — хатища; 54 — випалені стінки ям у перетині; 55 — дернини та каміння у перетині; 56 — дерево; 57 — посіпка піском і насінням рослин; 58 — кора; 59 — мул; 60 — гранітні брили у перетині.

Таким чином, проведені дослідження майже не дали підстав для визначення часу спорудження ланцюжка насипів. Хоча здійснювана мешканцями навколишніх сіл на час розкопок заготівля сіна наштовхнула на здогадку про призначення таких насипів. Адже власники сінокосів прагнули складати копички сіна саме на існуючій підвищенні. Пояснити свої дії селяни могли, але про те, хто ж споруджував ці насипи — нічого конкретного вже не знали.

Знайомство з етнографічними даними, розповіді колишніх жителів Полісся, дають можливість припустити, що насипання штучних підвищень здійснювалося з метою забезпечення збереження сіна від замокання при підвищенні рівня води у болоті-стариці. Свідками такого підняття рівня води учасники досліджень стали через тиждень-два, після дощів і порушення стоку вод. Вода у стариці піднялася на 0,3-0,4 м і стояла там вже до кінця серпня. Отже, все наведене вище, свідчило саме про призначення насипів для встановлення копичь сіна на цій вологій ділянці лук. У такому разі зрозумілим є наявність давніх стовпових ямок у центрі. Датування ж спорудження насипів, з огляду на знахідки гончарної кераміки, може пов'язуватися з рубежем XVIII-XIX ст., з облаштуванням приболотної ділянки дороги одним із місцевих земле-власників.

Результати досліджень на території землевідводу під розширення Західних відвалів

Таким чином, у ході проведених досліджень курганів і курганоподібних насипів в північній частині землевідводу під розширення Західних відвалів Дніпровського рудоуправління ВАТ «Полтавський ГЗК», вивчено рештки трьох курганів, чотирьох насипів із залишками споруд рубежу XIX–XX ст., два курганоподібних підвищення та ряд невеликих курганоподібних насипів, споруджених на рубежі XVIII–XIX ст.

У курганах виявлено 39 поховань і ряд інших об'єктів різних епох, починаючи від фінальноенеолітичної, закінчуючи новітньою. Всі вони, до певної міри, збагачують уявлення про перебіг історичних процесів на цій лівобережній придніпровській території, неподалік гирла Псла.

Найбільш цікавим серед досліджених у кургані № 1 мікрогрупи I є пізньоенеолітичний поховальний комплекс 10, з дитячим похованням та двома гранітними стелами, котрий належить до часу спорудження найдавніших у Середньому Подніпров'ї курганів. Вертикально встановлена архаїчна стела, розташована на північ від поховання, є прикладом використання перших примітивних антропоморфних скульптур в якості надмогильних пам'ятників, що поєднували в собі ілюстрування діями одного з міфів та статуарне зображення покровителя роду-племені — божества зі складу степового пантеону.

Варто наголосити, що виявлений комплекс зі стелами, належить до числа найпівнічніших на теренах Дніпровського Лівобережжя. Дещо на північний схід від нього можна назвати лише єдину знахідку подібної, хоча більш старанно виконаної монументальної гранітної скульптури, — поблизу с.Бурти у пониззі р.Коломак під Полтавою (Супруненко, 1992, с. 41–43, рис.1–2), та нагадати про відкриття ще однієї, більш пізнішої за часом появи, стели з багатою іконографією на вершині Федорівського кургану у правобережному Поріллі (Супруненко, 1990; 1991, с. 153–160). Виходячи з цього, район м.Комсомольськ на

Нижньому Пслі видається винятково цікавим з точки зору використання в обряді стел, враховуючи їх відкриття у кількості вже більше двох десятків у курганах груп «Цегельня», «Кормилиця», Старій Червівці, Стовбуватій Могилі та насипах, що її оточували (Шилов, 1993, с.201; 1995, с.37–41; 1997, с.145–148; Супруненко, Маєвська, Артем'єв, Горбенко, 2006, с.67–69). Подібне явище пояснюється не тільки наявністю виходів граніту в цьому мікрореґіоні, а й місцезнаходженням досліджених курганів неподалік від гирла Псла, на ділянці торованих степових шляхів вздовж лівого берега Дніпра та історичних переправ через ріку, де постійно спостерігався інтенсивний рух представників різних етнічних та культурних угруповань упродовж доби енеоліту — ранньої бронзи (Черняков, 1987).

Стели з кургану № 1 мікрогрупи I у Дуканичях типологічно належать до кола архаїчних і простих схематичних, у яких лише позначені виступи голови та заокруглених плечей (Телегін, 1971; Телегін, Потехіна, 1998, с.10). У плані техніки виготовлення таких монументів, їх форма і розміри в цілому залежали від обрисів гранітних поверхневих брил-плит, лише злегка оброблених для надання рис «антропоморфності».

Дослідники вже відзначали певне «соціальне» навантаження подібних зразків монументальної скульптури доби раннього металу, найархаїчніші з яких вже вінчали пагорби й кургани в час появи нових якісних змін у степових родоплемінних суспільствах з відтворюючим господарством, що поступово і повільно трансформувалися у стратифіковані переддержавні спільноти (Довженко, 2003, с. 4). З часом подібна ірраціональна поховальна практика, зі спорудженням насипів курганів та збереженням у камені монументального синкретичного антропо-бестіарного образу родича — обожнюваного предка, на початок доби бронзового віку набуває більш окреслених людиноподібних рис (Довженко, Саук, 1987, с.47–48; Renfrew, 1989).

Щодо культурно-хронологічної атрибуції дослідженого комплексу, то подібність виявленого біля стел уламка ліпного горщика до характерної товстостінної заліскованої поверх розчосів кераміки з пам'яток нижньоми-

хайлівського типу (*Шапошникова, 1985, с.327*), дозволяє намітити певні паралелі зі старожитностями двох перших шарів Михайлівського поселення, що полягають, принаймні, у схожості обряду, використанні примітивних стел, в т.ч. й для перекриття поховань, вогню, вохри, а насамперед, — статуеток з вохристо-каолінової маси, так званого «серезлієвського» типу (*Телегін, 1971; Шапошникова, 1985, с.328*). Певний дисонанс з такими паралелями має нібито відмінна — південно-західна орієнтація похованого та підтрапецієподібна форма ями. Цілком виразним фактором виступає і віддаленість дослідженого комплексу від основного масиву поширення нижньомихайлівських пам'яток на Нижньому Дніпрі. Проте, як виявляється, відповідники за орієнтацією та формою ям також можливо відшукати серед підкуртанних степових старожитностей енеолітичної доби. Наприклад, за орієнтацією, — поховання 2 в кургані поблизу с.Єрмолаївка Первомайського району чи поховання 17 кургану № 1 поблизу с.Баратівка Новобузького району Миколаївської області (*Рыбалова, 1964, с.79-85; Елагина, Петренко, 1969, с.252*); за формою ям, — деякі постмаріупольські підкуртанні поховальні комплекси Орільсько-Самарського межиріччя (*Ковалёва, 1984, с.4-53*).

Саме наявність у комплексі статуетки «серезлієвського» типу, до того ж, відмінної від більшості відомих форм (*Ковалёва, 2003, с.110-114*), змушує більш уважно віднестися до атрибуції цього поховання.

Більшість дослідників розглядають появу таких зразків пластики у похованнях степового населення як суто трипільські імпорти (*Погожева, 1983, с.102-103; Дергачев, Манзура, 1991, с.130*). Д.Я.Телегін вбачає поширення «серезлієвських» статуеток як одну з рис поховального обряду широчансько-баратівського етапу нижньомихайлівської культури, також схилиючись до пізньотрипільського походження останніх (*Телегін, 1971, с.9, 15; 1987, с.17-30*). Подібну точку зору в цілому поділяла й О.Г.Шапошникова (*Шапошникова, Бочкарёв, Шарафутдинова, 1977, с.9*).

У поглядах Т.Г.Мовші, фахівця, добре обізнаного з трипільською пластикою, уявлення про «серезлієвські» статуетки поступово змінювалися. Вона вбачала корені поя-

ви такої своєрідної пластики в степових районах, як наслідок проникнення у середовище нижньомихайлівських племен вздовж рр.Інгул та Інгулець, до Дніпра, окремих представників касперівських пізньотрипільських общин, із традиціями виготовлення таких статуеток (*Мовша, 1993, с.46-47*). Пізніше — відмовилася від цих поглядів, зазначивши, що «фігурки серезлієвського типу не мають генетичних коренів у трипільсько-кукутенській обрядовості» (*Мовша, 1984, с.73-75; 1988*). Етнічним середовищем, де виникла й побутувала «серезлієвська» пластика, Т.Г.Мовша називає населення нижньомихайлівської культури в тій її частині, яку складають пам'ятки «баратівського» етапу і випростані поховання у Степовому Правобережжі Дніпра.

На думку І.Ф.Ковальової, поява оригінальної антропоморфної пластики «серезлієвського» типу — це явище вузького територіального та хронологічного діапазону, визване до життя спільністю господарської діяльності та ідеологічних уявлень представників взаємодіючого з Трипіллям пізньоенеолітичного населення Лісостепу та Степу Буго-Дніпровського межиріччя (*Ковалёва, 2003, с.121*), у складі якого переважали носії нижньомихайлівської культури.

Загальновідомо, що серед матеріальних свідчень наявності обрядової пластики та міфологічних уявлень одне з найголовніших місць належить дрібній антропоморфній скульптурі (*Антонова, 1990, с.117*). «Стрілоподібна» скульптурка з Дуканичів, імовірно, належить саме до кола жіночих образів. Ще Т.С.Пассек припускала, що подібні статуетки могли бути дитячими оберегами-іграшками, що несли в собі кілька змістовних образів, — божества плодючості і одночасно Матері-берегині (*Пассек, 1961, с.152*). Приводом до такого твердження був звичай вміщувати антропоморфні статуетки до дитячих поховань.

Ряд авторів, звертаючись до атрибуції подібних зразків поховальної пластики, бачив в них «культові атрибути календарних зимово-весняних свят» (*Бибииков, 1953, с.213, 264*), «магічні аксесуари, ідоли чи амулети» (*Гембелович, 1956, с.123*), «стародавні божества чи духи, вождів племені та роду, жерців», в т.ч. про-

образи богині Деметри (*Мовша, 1975, с.21*), «антропоморфний образ, відтворюючий певну ідею в рамках культу родючості» (*Погожева, 1983, с.133*). На думку О.В.Антонової, найбільш вірогідним є зв'язок подібної антропоморфної пластики з сімейно-родовими культурами, що добре підтверджено етнографічними матеріалами середньоазійських і близькосхідних народів (*Антонова, 1990, с.163-165*).

Таким чином, знахідка невеликої вохристо-органічної статуетки в похованні 10 у кургані в Дуканичах виступає додатковим підтвердженням існування в енеоліті передстепової зони комплексної форми господарювання, включаючи землеробство та скотарство, близької до трипільської моделі господарської адаптації (*Видейко, 1999, с.34-39; Ричков, 1999, с.47-48*). Існують припущення, що зразки подібної пластики мали зв'язок із культовою практикою, орієнтованою як на забезпечення плодючості рослинного світу, так і збільшення стад тварин (*Ковалёва, 2003, с.124*). Посереднім підтвердженням цього може бути наявність черепа свійської жертвовної тварини на схилі пагорбу, поряд із похованням 10 у першому Дуканичівському кургані.

Ямні комплекси цього ж кургану (поховання 5 і 8) позначають етап поширення пізньоямного поховального обряду на теренах Дніпровського лісостепового Лівобережжя. З-поміж них вирізняється комплекс 8, що супроводжувався досить виразним напутнім предметом — примітивною статуеткою собаки. Знахідки подібних скульптурок — надзвичайно рідкісне явище на території Дніпровського Лівобережжя.

Цікавими, на наш погляд, є комплекси поховань культури багатоваликової кераміки, наприклад, — поховання 16, де серед поховального інвентаря збереглися залишки дерев'яної посудини; а також цього ж поховання і комплексу 11, де простежені сліди кругового посипання навколо небіжчика світлим піском і насінням рослини родини зонтичних. Подібні елементи обряду вже зафіксовані у похованнях невеликого некрополя на кургані №4/2003 р. групи III поблизу Волошиного (*Кулатова, Супруненко, Маєвська, 2004, с.64-67*).

Курган № 1 сусідньої мікрогрупи II містив два впускні поховання, здійснені у підбоях з круглими чи овальними входами, що належали носіям білозерської культури (поховання 1 і 2). Порівняно рідкісні для цього мікрорегіону поховальні комплекси все ж є черговим підтвердженням освоєння придніпровських лівобережних теренів населенням білозерської культури, чий поселення та поодинокі могильники відомі нижче гирла Псла (*Шарафутдинова, 1982, с.12-13; Отрощенко, 1986, с.120-121*). До речі, досліджені поховання є одними з перших підкурганних поховальних комплексів цієї культури на Полтавщині (*Лугова, 1992, с.36-39; Білоусько, Супруненко, 2004, с.106-107*). Виразними супровідними матеріалами у цих похованнях виявилися глиняно-піщані випалені «хлібці», що в кількості 3-4-х лежали на входах до камер.

Як і більшість курганів в околицях Волошиного та Дуканичів, курган № 1 першої мікрогрупи містив у південно-східному секторі, край піл, три могили пізньосередньовічних золотоординських кочівників часу більш інтенсивного поширення впливів мусульманства серед степового населення Західного улусу Золотої Орди, що припадали на середину XIV ст. (*Федоров-Давыдов, 2004, с.30*). У похованнях виявлені рештки органіки та відбитки кількох типів тканин, виробів із обробленої шкіри.

В цілому очікуваним стало відкриття на південному схилі зазначеного вище насипу невеликого кладовища українського населення другої третини XVIII ст., датованого монетами часу правління Анни Іоаннівни, а також кладовища хутора рубежу XIX-XX ст.

Цікавим суто етнографічно виявився й факт спорудження невеликих курганоподібних насипів для встановлення на них копичок сіна, розкиданих на заболоченій ділянці над заплавою протоки-болітця неподалік від курганів, у кінці XVIII — на початку XIX ст.

Таким чином, проведені охоронні дослідження дозволили зберегти інформацію про пам'ятки археології мікрорегіону, що потрапляють до зони промислового виробництва і мають бути закидані відвалами кар'єру.

Кургани між сс. Солонці та Волошине

Дослідження курганів поблизу сс. Солонці та Волошине

У серпні 2005 р. Дмитрівський загін Охоронної археологічної експедиції Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації продовжив проведення досліджень курганів і курганоподібних насипів у складі трьох груп на ділянці землевідводу під влаштування кар'єру Єристівського родовища залізистих кварцитів ВАТ «Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат», розпочатих ще влітку 2003 р. (*Супруненко, Кулатова, Мироненко, 2003, 53 арк.; Супруненко, Кулатова, Артем'єв, Маєвська, Мироненко, 2004, Ч.1, 258 арк.; Ч.2, 158 арк.; Супруненко, Кулатова, 2005, Ч.1, 74 арк.*).

Другий розділ дослідження присвячений описові й аналізу здобутих матеріалів, отриманих при розкопках кількох курганів групи IV між сс. Волошине та Солонці Дмитрівської сільської ради м.Комсомольськ Полтавської області.

Як і в курганах поблизу Дуканичів, антропологічні визначення за кістковими залишками похованих здійснені ст. науковим співробітником ЦОДПА, асистентом Української медичної стоматологічної академії *А.В.Артем'євим*, остеологічних матеріалів — кандидатом історичних наук, науковим співробітником Інституту археології НАН України *О.П.Журавльовим*, деяких природничих матеріалів — зав. відділом природи Полтавського краєзнавчого музею *С.Л.Кигим*, зав. сектором фондів цього ж музею — *Т.К.Кондратенко*.

Група курганів IV між сс. Солонці та Волошине

Група курганів IV між сс. Волошине і Солонці, займає видовжений з північного сходу на південний захід на 0,6 км розораний мис першої надзаплавної тераси лівого берега Ємцівського болота, на вододілі рр.Сухий Кобелячок та Псел, за 0,4-0,9 км на північ-північний схід від с.Волошине, в 0,5-0,7 км на схід — південний схід від тракторної бригади агрофірми «Відродження» у с.Солонці (рис.1; 73).

Мис здіймається над заплавою на 2,8-3,2 м, практично до основи схилів розорюється. Оточений із заходу та півдня пересихаючою старицею, що вкрита болотяною рослинністю (рис.92; 98). Кургани групи вишикувані скривленим ланцюжком вздовж схилу тераси, займаючи більш-менш помітні невисокі підвищення на мису, що має максимальну абсолютну позначку в 70,1 м (рис.73).

Безпосередньо групу IV складають 6 насипів, розташованих на «стрілці» мису, зверненій до с.Волошине (№№ 1-6). Перші два з них (№№ 1; 4) були виявлені розвідкою 2003 р., ще два (№№ 2 і 5) — помічені під час першого огляду території землевідводу Єристівського родовища залізистих кварцитів, хоча й не отримали визначення як курганні насипи через місцезнаходження на них значної кількості підйомних матеріалів початку ХХ ст. До того ж, на топографічних картах 1956 р. поряд із ними значиться склад нафтопродуктів, а, отже, насипи могли бути рештками підсобних приміщень та залишками обваловки виробничої ділянки.

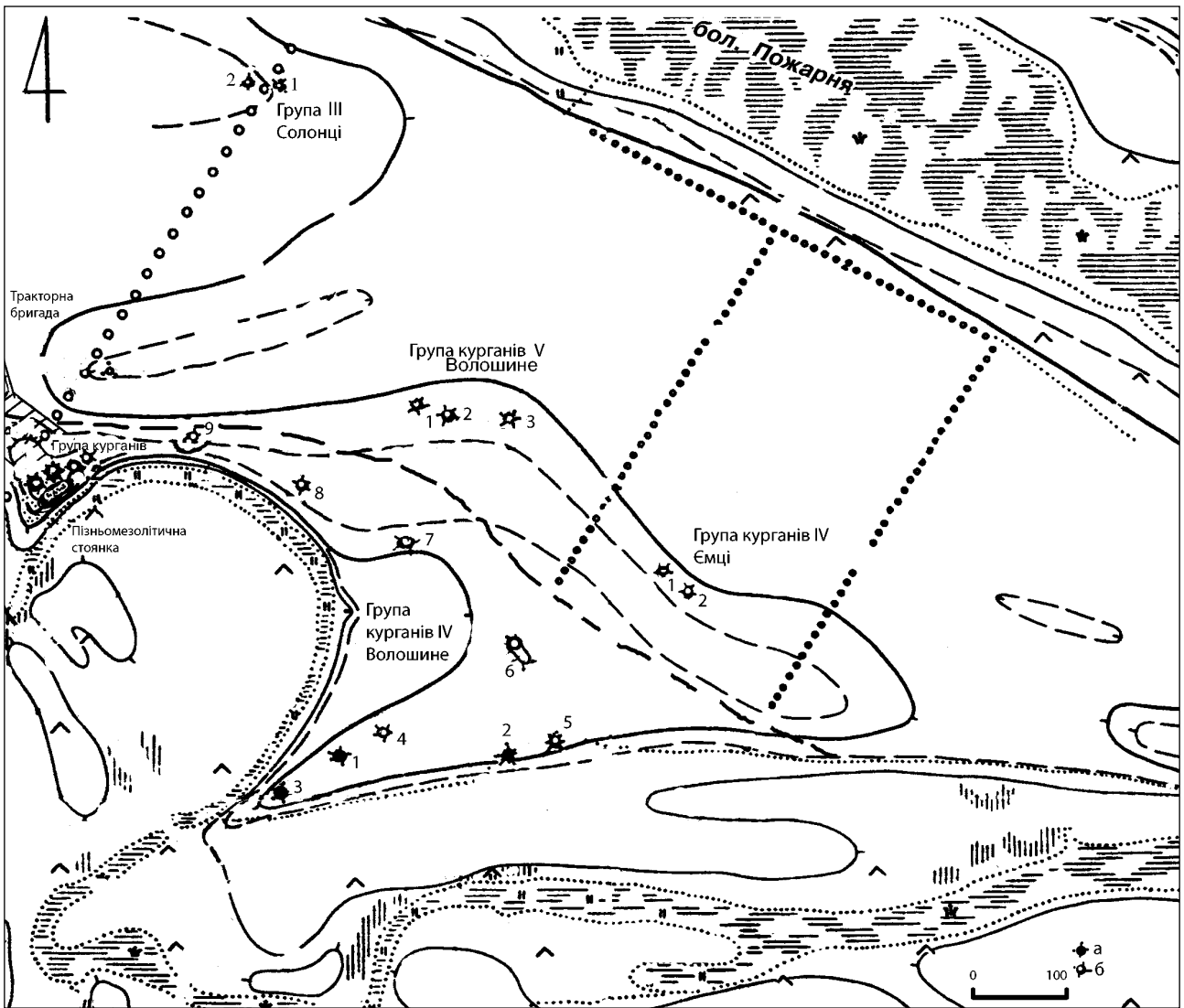

Рис. 73. Околиці сс. Волошине та Солонці. Схема розміщення курганів.
Умовні позначення: а — досліджені кургани; б — не досліджені кургани.

Відомості про наявність двох розораних курганів на мису все ж включені до опублікованого опису старожитностей околиць Комсомольська (Кулатова, Мироненко, Супруненко, 2004, с.37, № 62).

Перед початком проведення розкопок 2005 р. здійснені детальніші обстеження прилеглих угідь агрофірми «Відродження», що дозволили виявити ще 4 насипи курганів, умовно об'єднаних у складі групи IV, відкрити ще одну групу курганів V, а також ще одну невідому групу курганів поблизу с.Солонці. Результати розвідок подаються нижче, після опису курганів та курганоподібних насипів групи IV.

При огляді розораної площини підвищення мису, відомого як місцезнаходження

«Підлужне III» доби середньої і пізньої бронзи та скіфського часу, виявлені уламки стінок античних кружальних амфор оранжевого кольору, без помітних домішок у тісті, кілька дрібних фрагментів стінок ліпних горщиків культури багатоваликової кераміки та гранітний сфероїд, вірогідно, перевикористаний як розтирач прашевий камінь (рис.74) скіфського часу. Аналогічні камені — неодмінна знахідка в якості підйомних матеріалів на більшості поворсклянських поселень скіфського часу, масова — на Більському городищі (Шрамко, 1987, с. 101, рис.43:17-19, 23-24; Кулатова, Супруненко, 1995, с.62, рис.3:11-12; Мурзин, Ролле, Хери, Скорый, Махортых, Белозор, 2001, с.29, рис.19). Крім амфорного бою, що позначає місце стійбища скіфської доби, всі попередні

Група курганів IV. Обміри насипів та стан їх збереження.

№ п/п	Відстань від с.Волошине	Місцезнаходження від тракт. бригади агрофірми «Відродження»	Висота (м)	Діаметр (м)	Стан насипу
1	0,5 км на пн. - сх. -пн.	0,7 км на пд. -сх.	0,45	13,0x15,0	Розораний, сліди окопу через пн. полу
2	0,7 км на пн. - сх.	0,85 км на пд. -сх.	0,55	15,5x17,0	Дуже розораний
3	0,4 км на пн. - сх. -пн.	0,65 км на пд. -сх.	0,40	8,5	Розорювався, на час досліджень задернований
4	0,55 км на пн. - сх.	0,75 км на пд. -сх.	0,50	12,0	Дуже розораний
5	0,75 км на пн. - сх.	0,9 км на пд. -сх.	0,60	18x20	Розораний, на поверхні – кераміка XX ст.
6	0,85 км на пн. - сх.	0,85 км на пд. -сх.	0,80	7-8x30	Рештки знищеного тригопункту, ферми, абс. вис. 70,1 м, є канава
7	0,85 км на пн. - сх. -пн.	0,65 км на сх. -пд. -сх.	0,70	16,0	Нависаючий над заплавою насип, розораний
8	0,9 км на пн. - сх. -пн.	0,4 км на сх.	0,40	12,0	Розорюється
9	0,85 км на пн.	0,25 км на сх.	0,35	10,0	Дуже розораний

знахідки кераміки епохи бронзи пов'язують-ся із розорюванням насипів курганів.

Результати розвідок в окрузі групи

Неподалік від групи курганів IV виявлені ще дві групи досить розораних насипів, котрі знаходяться майже на межі землевідводу Єристівського родовища. Перша з них отримала умовний номер і була прив'язана до с.Волошине.

Група курганів V поблизу с.Волошине розташована на краю панівного підвищення мису зазначеного вище вододілу, за 1,00 км на північ – північний схід від села, в 0,6 км на схід – північний схід від тракторної бригади агрофірми «Відродження», і здіймається над рівнем заплави на 2,0-2,1 м (рис.73). Вона складається з трьох ледь помітних курганів, висотою 0,3-0,5 м та діаметром 14-18 м.

Ще одна *група курганів* помічена ближче до с.Солонці (Лиходії) та тракторної бригади. Вона отримала прив'язку до с.Солонці і умовний номер III (рис.73).

Рештки 2-х насипів курганів висотою 0,4 та 0,5 м, діаметром 15-17 м, розташовані на

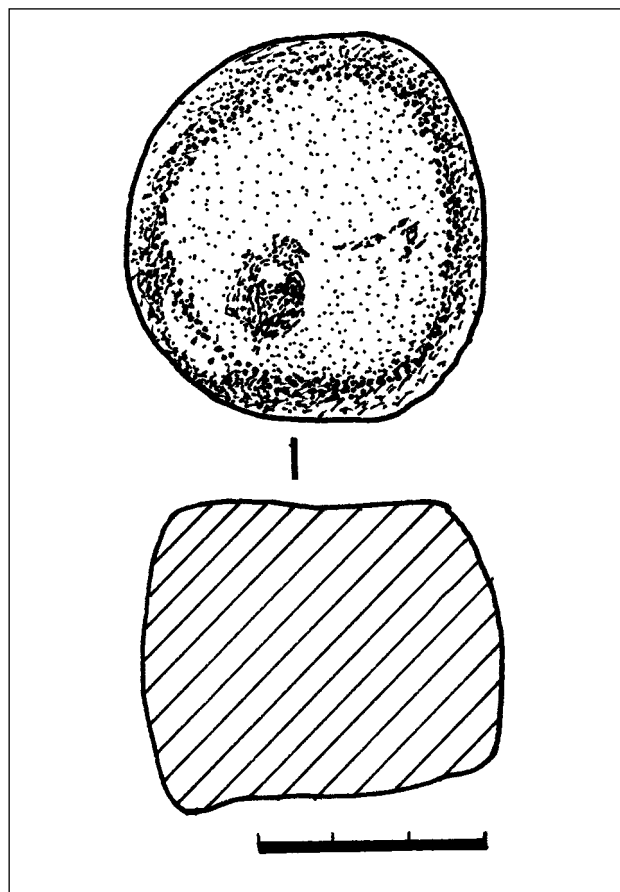

Рис. 74. Околиці сс.Волошине та Солонці. Група IV, курган № 1. Розтирач-сфероїд. Граніт.

підвищенні вододілу, зверненому до болота «Пожарня» (рис.73), по обидва боки від лісо-смути, за 0,65 км на північ — північний схід від тракторної бригади і 0,75 км на схід — південний схід від села. Кургани до землевідводу майбутнього кар'єру не потрапляють.

Дослідження курганів групи IV між сс. Солонці та Волошине

Курган № 1 / 2005 р.

Займав середнє положення у складі групи насипів, розташованих на «стрілці» мису, за 0,5 км на північний схід від с.Волошине (рис.73). Здіймався над західним схилом мису і заплавою на 2,1 м, немовби нависаючи над болотяною рослинністю стариці. На час досліджень розорюванням вже було знищено основну частину насипу, масив якого стягнуто на західний схил мису (рис.75; 78). Діаметр кургана становив — 13,5х15,0 м. Форма решток насипу — округла, дещо витягнута в широтному напрямку. Нівельована висота з обох меридіональних боків — 0,45-0,50 м, висота від рівня стародавнього горизонту — 0,55 м (рис.75). На розораній поверхні виявлені кілька дрібних фрагментів стінок ліпного посуду доби бронзи, що не підлягали визначенню.

Курган досліджувався на знос за допомогою дорожнього грейдера, із залишенням двох широтно орієнтованих бровок, шириною 0,5 та 0,4 м (рис.75; 78; 88).

Під насипом у центрі виявлені три поховання доби бронзи та чотири об'єкти господарської діяльності населення початку ХХ ст.

Стратиграфія й особливості насипу. Насип кургану однорідний, в основі містив масив із сіро-чорного супіщаного лугового чорнозему, що лежав на добре позначеному тліном стародавньої рослинності похованому ґрунті, особливо — у центрі кургану (рис. 75). Під орним шаром сірого кольору, товщиною 0,25-0,35 м, переважав супісок, а ближче до центру — луговий чорнозем супіщанистої консистенції. Масив насипу у центральній час-

тині відрізнявся досить значною твердістю та щільністю. Похований шар лугового чорнозему, з рівня 0,40-0,55 м від репера, був порівняно тонким — 0,20-0,30 м, а підстилався сірим супіском передматерика — до рівня -1,00-1,05 м, з якого відзначене залягання біло-жовтого піску — материка (рис. 75). Місцями материк мав невеликі підвищення, досягаючи, практично, похованого ґрунту, як от під похованням 2 культури багатоваликівої кераміки та вздовж західного схилу мису, де жовто-білий пісок залягав вже з рівня 0,60-0,80 м.

У центрі кургану, на північ від умовного центру, виявлене скупчення із трьох поховань, основним із яких було *ямне поховання 3*, чий викид, розміщений на стародавньому горизонті, з північного заходу, фактично обмежував групу захоронень (рис.75).

За значнішою щільністю масиву насипу гіпотетично визначений первинний діаметр кургана — умовно, *насипу I* (рис.75). Він міг мати діаметр — близько 7,3 м, а висоту — до 0,7-0,8 м. Зі впуском до насипу I двох поховань культури багатоваликівої кераміки (*поховання 1 та 2*), курган було підсипано, внаслідок чого він міг отримати близький до початку досліджень діаметр — 11-13 м. За свідченнями старожилів, до інтенсивного розорювання насип мав висоту — близько 1,00 м.

На початку ХХ ст. північно-західна пола кургану (*насипу II*) потрапила до зони господарської діяльності власника одного із хуторів. На ній, над схилом мису, почали споруджуватися великі зернові ями — у напрямку з півночі на південний захід — південь (рис.75; 85). Ями відкопувалися над дворичем садиби, спорудженої північніше — в улоговині (рис.73). Вірогідно, місцезнаходження кургану вважалося за одне з найбільш сухих місць в окрузі. Центр насипу перебивала давня лисяча нора, що пошкодила впускні поховання (рис.76:2).

Поховання 1 (культури багатоваликівої кераміки, впускне у насип I) виявлене за 0,75 м на північ від репера (кут 4° від умовного центра), з рівня 0,4 м від останнього. Було вміщене до прямокутної, із дещо скруглени-

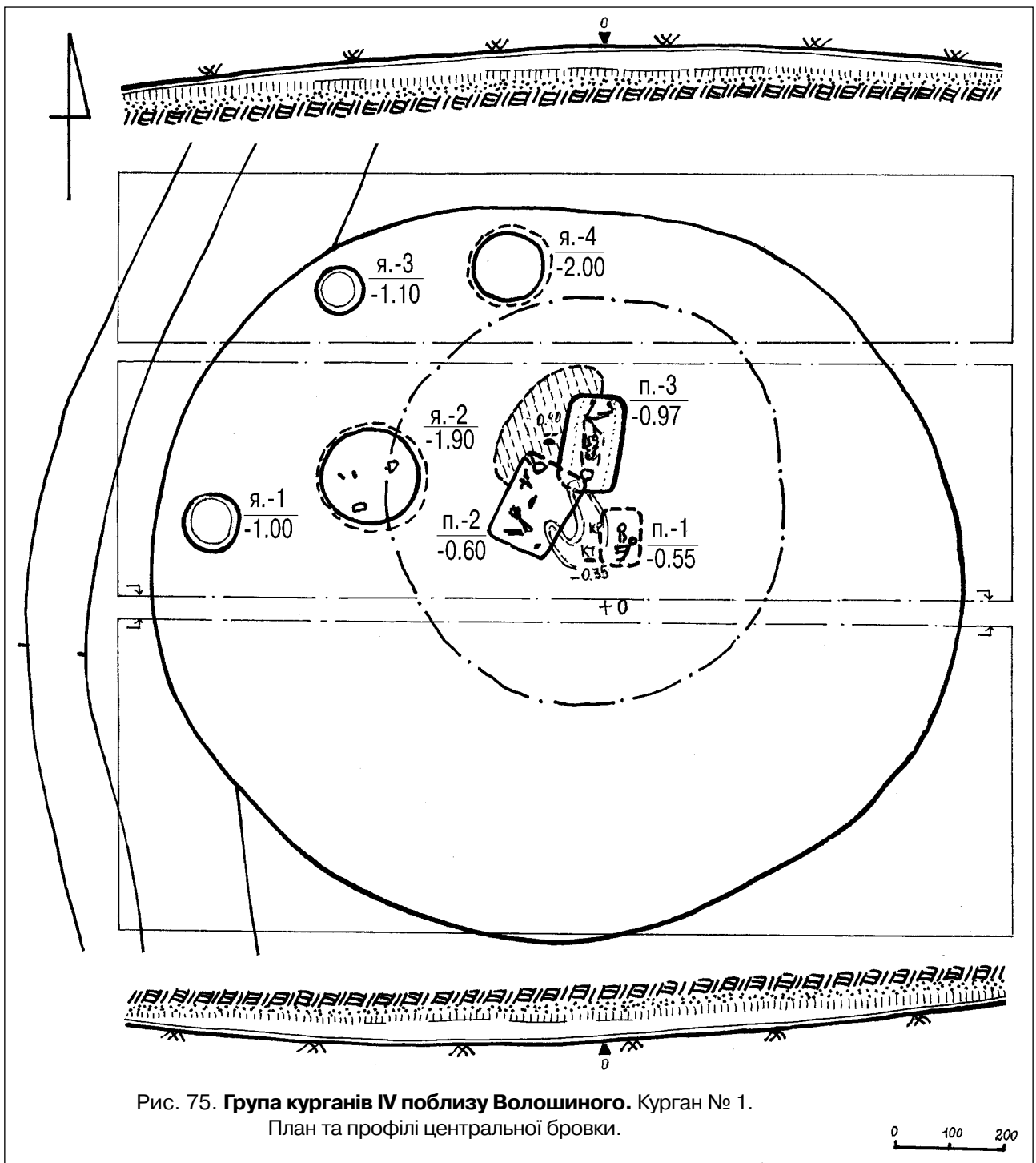

Рис. 75. Група курганів IV поблизу Волошиного. Курган № 1.
План та профілі центральної бровки.

ми кутами, неглибокої ями, меридіонально орієнтованої за довгою віссю, розміром 0,85x 1,05 м, доведеною до рівня передматерика — глибини 0,55 м (рис.75; 79). Поховання пошкоджене великою норкою, що частково знищила північну і частину північно-західної стінок ями, призвела до часткового зміщення кісток скелета похованого (рис.76:1).

Заповнення ями щільне, супіщано-чорноземне, сіро-коричневого кольору, з дерни-

нами від поверхневого ґрунту первинного насипу, в нижній частині — із поодинокими вугликами (рис.76:1). Стінки ями в нижній частині — стрімкі вертикальні, горизонтально розташоване дно — вирівняне. Поховання здійснене у зрубі, рештки якого, у вигляді встановленого на торець одного вінця з отесаних плах, товщиною 4,0-4,5 см, збереглися вздовж широтних стінок та край північно-східного кутка ями. Розміри зруба — 0,65x

0,95 м (рис.76:1), його висота навряд чи перевищувала 0,20-0,25 м. Зруб влаштовувався із розпиранням довших плах коротшими; характер їх кріплення не встановлений. Скоріше за все, перекриття зруба складалося із товстих, поперечно викладених дощок, тлін від яких частково зафарбував у коричневий колір передденну частину заповнення.

Похована, *дитина* 10-12 років, вміщена посеред зруба, у зібганому положенні, на правому боці, з орієнтацією голови — на північ; із викладеними перед грудьми руками та дуже підібганими ногами (кут скорченості однієї з яких — 22°) (рис. 76:1; 79). Кістки скелета збереглися у ледь здвинутому, проте, майже анатомічному порядку, із деякими втратами дрібних частин кістяка. Кисть лівої руки знаходилася перед підборіддям, права рука, зігнута в лікті, була спрямована на захід.

Справа біля черепа похованої виявлена крупна вуглина; в області хребетного стовпа — помічені відбитки шкіри на дні, вірогідно, від решток одягу, а під кістками скелету — залишки органічного тліну, що належав підстильці (рис.76:1). З боку ліктів рук, ближче до східної стінки зруба, встановлено ліпну посудину — товстостінний горщик банкової, зрізано-конічної форми, зі стягнутими всередину вінцями. Інших знахідок у поховальній ямі не виявлено.

Неподалік південно-західного кута поховальної ями, у похованому чорноземі, простежено дно невеликої, овальної у плані та широтно орієнтованої ямки, куди вміщувалися рештки жертвовної їжі та поминального посуду — частина нижньої щелепи дорослої особини вівці або кози свійської (*визначення кандидата історичних наук О.П.Журавльова*), кілька вуглин, дрібний шматочок стінки ліпного горщика (рис.76:1). Розміри ямки — 0,25x0,37 м, її глибина від рівня репера — 0,4 м.

Складалося враження, що поховання здійснене з рівня південної поли первісного кургану, з глибини близько 0,15-0,20 м від репера.

Знахідки. 1. *Горщик ліпний*, товстостінний, зрізано-конічної форми, зі стягнутими до се-

редини прямозрізаними вінцями (рис.77; 82). Рівне дно має невелику охайну закраїну, обмежену профільованим уступом. Поверхня посудини добре заглажена, лише місцями зберігає не затерті сліди відбитків тріски (рис.82). У тісті — блискітки слюди і незначні домішки гранітної жорстви.

Висота горщика — 11,9 см; діаметри: вінця — 14,6 см; тулуба — 15,1 см; денця — 8,8 см; товщина стінок — 0,7-0,8 см (рис.77). Коло аналогій подібним посудинам банкової форми досить широке. Вони відомі як чаші у похованнях переважно пізнього етапу середньодніпровського варіанту культури багатоваликової кераміки (курган 58 у Новоселках, поховання 2 кургану № 220 у Зеленках) (*Березанская, 1986, с.21, рис.б: 2,6*), а значно частіше — у поховальних комплексах зрубної культури.

2. *Уламок* стінки ліпного *горщика*, від більш тонкостінної посудини, з аналогічними домішками. Походив із заповнення переддення ямки з рештками тризни. Досить незначний — 0,5x0,9 см, при товщині стінки — 0,5 см.

Отже, поховання віднесене до числа впускних комплексів пізнього етапу культури багатоваликової кераміки доби бронзового віку.

Поховання 2 (*впускне, культури багатоваликової кераміки*) досліджене за 1,4 м на північний захід від репера (кут 301° від умовного центру), з рівня 0,35 м від останнього (рис.75). Вміщене до прямокутної, за формою, ями, орієнтованої за довгою віссю з північного сходу — півночі на південний захід — південь, розміром 1,25x1,60 м, доведеної до рівня залягання материка — до глибини 0,60 м (рис.76:2). Східна частина заповнення й дна ями пошкоджена великою ногою. Перекопом землерийної тварини винесена й верхня частина скелета похованої, переміщені рештки плах зруба.

Заповнення ями щільне, супіщане коричнево-сірого кольору, з чорноземними дернинами зверху, вкрапленнями материкового піску. Стінки ями вертикальні вирівняні, дно — також вирівняне, навіть підчищене. Північ-

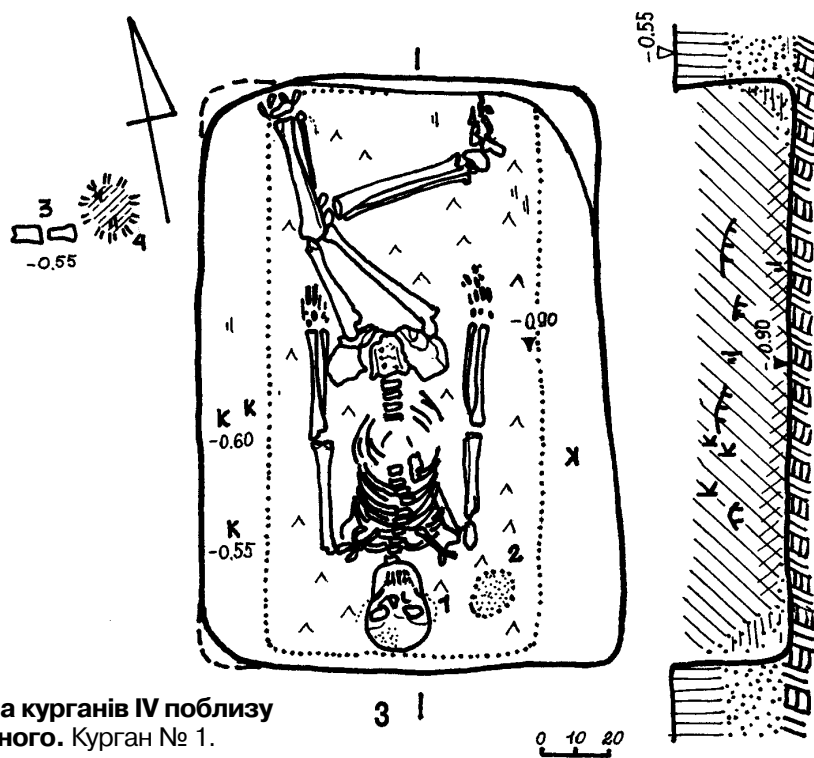

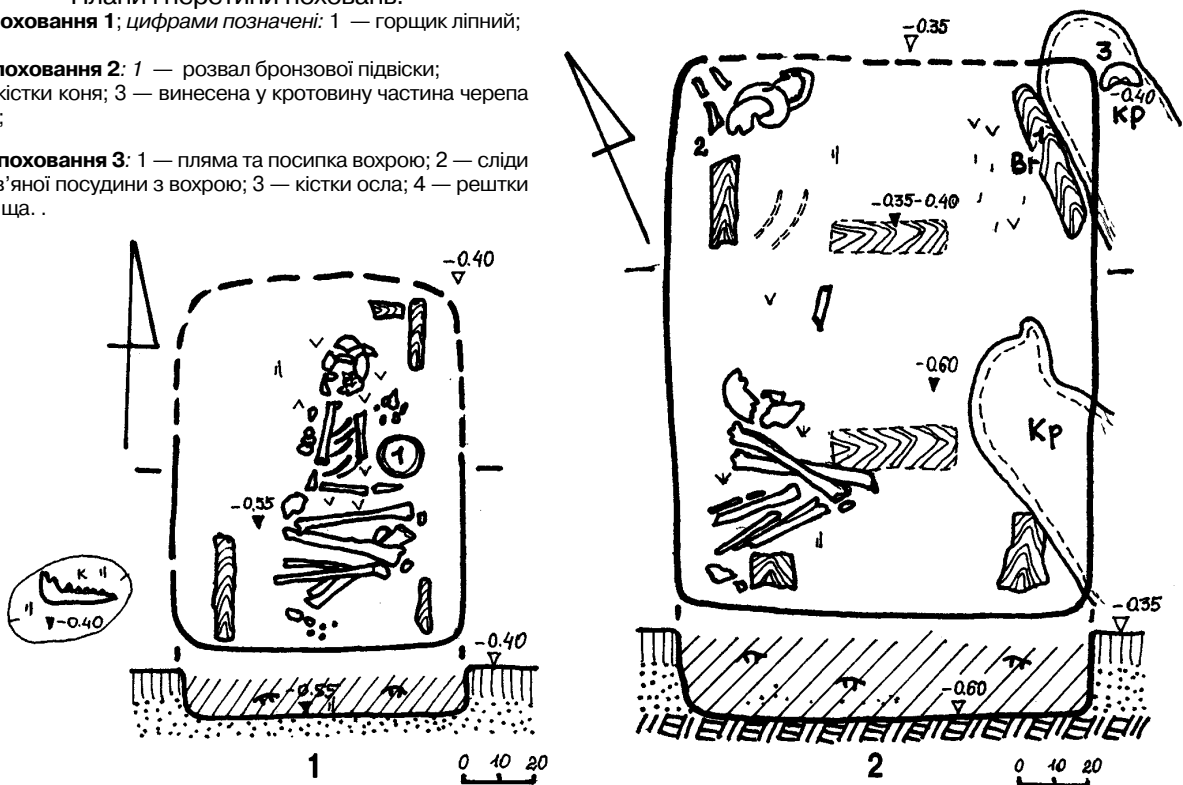
Рис. 76. Група курганів IV поблизу Волошиного. Курган № 1.

Плани і перетини поховань.

1 — поховання 1; цифрами позначені: 1 — горщик ліпний;

2 — поховання 2: 1 — розвал бронзової підвіски; 2 — кістки коня; 3 — винесена у кротовину частина черепа жінки;

3 — поховання 3: 1 — пляма та посипка вохрою; 2 — сліди дерев'яної посудини з вохрою; 3 — кістки осли; 4 — рештки вогнища.

но-східна стінка, із запливами, скоріше за все, обвалилася у давнину (рис.76:2).

Похована вміщена до зруба, що складався з товстих, поставлених на торець плах, від яких збереглися фрагменти повздовжніх, товщиною близько 8 см. Вірогідна довжина

повздовжніх стінок зруба не перевищувала 1,55 м, довжина поперечних, гіпотетично, складала не менше 0,9-1,0 м. У заповненні виявлені сліди двох поперечних плах чи дощок перекриття, шириною 10-12 см. Щодо висоти зруба, спорудженого, напевне, в один

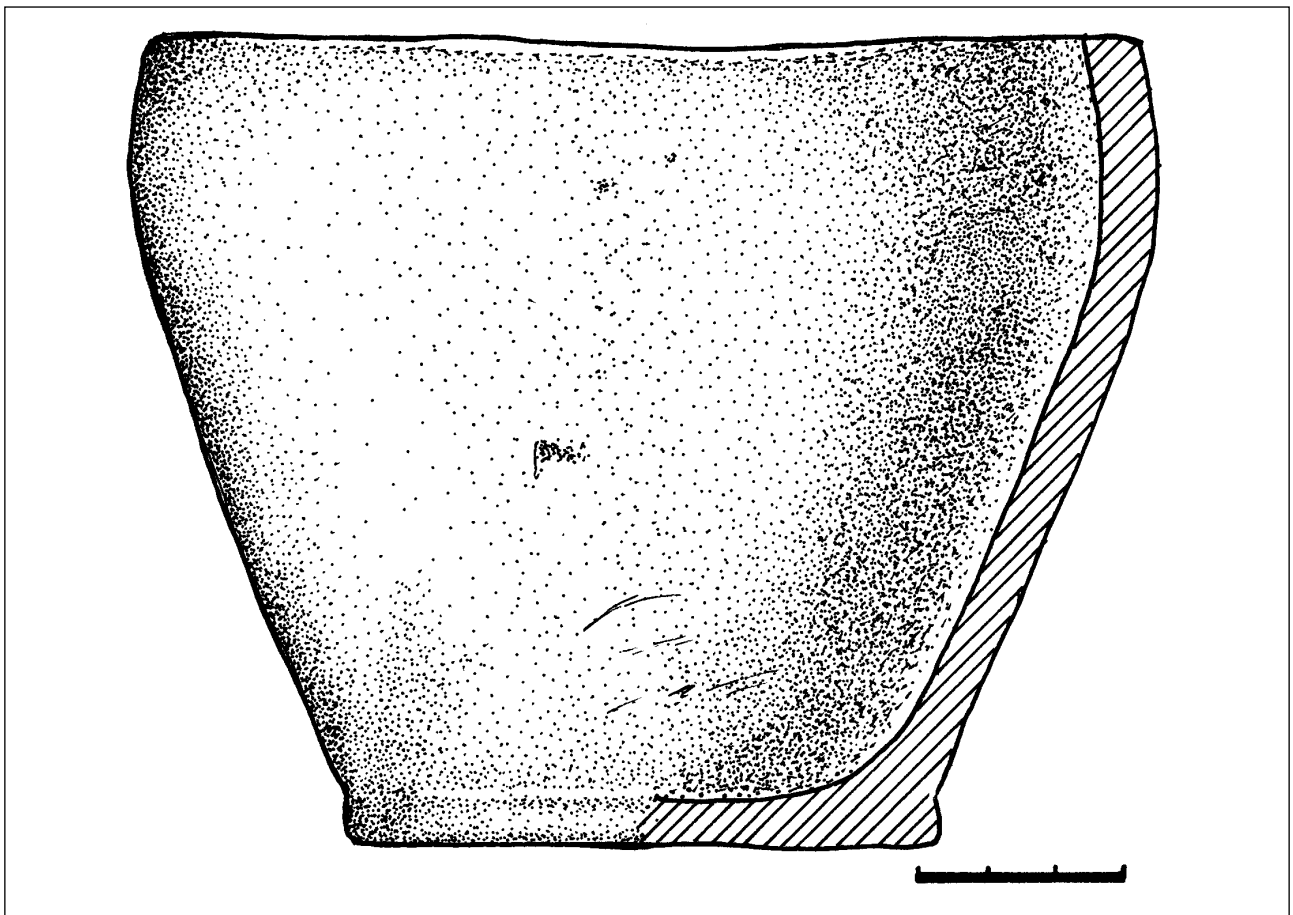

Рис. 77. Група курганів IV поблизу Волошиного. Курган № 1. Поховання 1. Горщик ліпний.

вінець, то він міг мати її не більше, ніж 0,30-0,35 м.

Похована — жінка, віком 16-18 (20) років, був покладена під північно-західну стінку зруба, у скорченому положенні, на лівому боці, з орієнтацією головою — на північ — північний схід. Положення рук не встановлене, через відсутність відповідних кісток. Положення ніг чітко визначається як зібгане (кут скорченості — 53-55°), положення стоп вбачається як зведене, одна над одною (рис.76: 2; 80). Скелет зберігся фрагментарно: кістки черепа відсунуті у північний кутку ями, винесені поза східний кутку — у нору, а окремі уламки зводу — затягнуті до південно-західного кута зрубу (рис.76:2). Непорушеними виявилися кілька зотлілих ребер, частина плечової кістки руки, а також нижній відділ кистяка — з тазом і кістками ніг. Положення цих кісток дозволило встановити позу похованої.

Навколо та під кістками виявлені рештки зотлілої органіки від підстилки рослинно-

го походження. В головах і в ногах відзначено кілька більш-менш виразних вуглин (рис.76:2).

У похованні виявлені нечисленні, проте, порівняно виразні знахідки. Так, на залишках плахи зруба, у північно-східному кутку ями, знайдено розвал бронзової дротяної підвіски (рис.76:2:1), а неподалік — сліди корозованих деталей цієї прикраси. У північно-західному кутку ями знаходилися майже зотліла кістка ноги та визначена палеозоологом О.П.Журавльовим перша фаланга кінцівки тонкононого самця коня свійського (дорослої особини), яка, за параметрами промірів, могла належати скакуну (рис.76:2:2).

Майже посеред ями відзначені рештки тліну насіння рослини родини зонтичних, зразки якого, через значну крихкість, так і не були остаточно визначені.

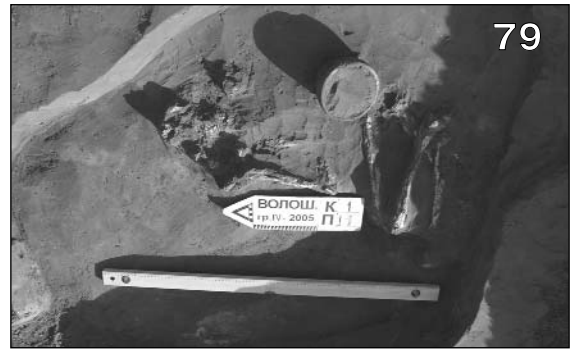
Ще однією знахідкою у центральній частині поховання виявилися розкришені фрагменти частково кальцинованих кісток птаха поганої збереженості.

78

79

80

81

82

83

Група IV поблизу Волошиного, курган № 1.

Рис. 78. Початок досліджень. Робочий момент. Вигляд з північного заходу.

Рис. 79. Поховання 1. Вигляд з південного заходу

Рис. 80. Поховання 2. Вигляд з півдня — південного заходу.

Рис. 81. Поховання 3. Вигляд з півночі.

Рис. 82. Поховання 1. Горщик ліпний.

Рис. 83. Поховання 2. Уламки підвіски. Бронза.

Знахідка. Розвал дротяної бронзової підвіски належав прикрасі, виготовленій зі злегка розплюснутого дроту, діаметром близько 1,2–1,4 см, яка мала, вірогідно, 1,5 обороти (рис.83–84). Збереглися фрагменти ледь потовщеної на кінці прямої частини прикраси, довжиною, орієнтовно, 2,2 см. Підвіски такого типу виявлені у кургані 60 поблизу Яцковиці, а дротяна прикраса видовженіших пропорцій знайдена у похованні 10 кургану у с. Михайлики під Полтавою (*Березанская, 1986, с.21, рис.6:3–4; Луговая, Шилов, 1990, с.52, рис.7:1a*).

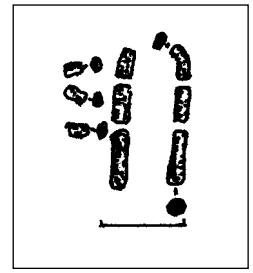
Поховання, впусене з рівня майже вершини насипу I, тобто 0,2–0,3 м від рівня умовного центра кургану, і належить до характерних для регіону поховальних комплексів *культури багатоваликової кераміки*. Цілком імовірно, що з цим похованням може бути пов'язана поява локальної досипки насипу I, яку прослідкувати так і не вдалося.

Поховання 3 (ямне, основне для насипу I) виявлене на рівні стародавнього горизонту, за 2,05 м на північ від репера (кут 360° від умовного центру) (рис.75). Воно містилося у неглибокій прямокутній ямі, з трохи скругленими та нависаючими над заглибиною кутами, орієнтованою за довгою віссю з північного сходу — півночі на південний захід — південь (рис.76:3). Розміри ями по верху становили 1,20x1,72 м, по дну — 1,21x1,65 м. Стінки відзначалися порівняною вертикальністю, дно — старанною вирівняністю (рис.81). Глибина ями від рівня стародавньої поверхні становила 0,35 м, від репера — 0,90 м.

Заповнення складалося з щільного чорно-сірого супіску, у верхній частині — з чорноземними дернинами, нижній прошарок заповнення утворював мішаний ґрунт викиду, збагачений вуглинами поминального вогнища (рис.76:3). Доведена до материка яма містила в заповненні уламки ліпного посуду — 4 дрібні фрагменти горщика, декорованого заглаженими розчосами на внутрішній поверхні, з домішками дрібного піску та вигорілими крупинками подрібнених мушель річкових молюсків.

Решток перекрыття не виявлено, сліди влаштування останнього відсутні.

Рис. 84. Група курганів IV поблизу Волошиного. Курган № 1. Поховання 2. Фрагменти підвіски. Бронза.

Посеред ями, головою на південь, до могили був вміщений дорослий *чоловік*, віком 18–20 років. За збереженими в анатомічному порядку кістками скелета його положення визначається достеменно (рис.76:3; 81). Він викладений на спину, обличчям до верху, руки — вздовж тулуба, кисті — долонями до дна ями, із розпрямленими пальцями. Нogi, підігнуті в колінах догори, під кутом в 45–48°, завалилися одна на іншу, їх кістки розповзлися, зберігши під вагою заповнення анатомічний порядок (рис.81).

Похований вкладався на циновку рослинного походження, рештки якої, у вигляді скупчення тліну прямокутної форми, розміром 0,8x1,6 м, зберігали залишки встелення поверх якоюсь тканиною, що лишила сліди, позначені більш густим коричневим тліном. Характер плетення ниток текстилю та тип тканини не встановлені.

На черепі похованого відзначені сліди фарбування яскравою червоною (рос. — «алою») вохрою: кругла пляма, діаметром до 7–8 см, — на лобних кістках, і кільцева посипка навкруги черепа, нанесення вохри на губи (внаслідок чого виявилися пофарбованими зуби) (рис.76:3:1). Справа від похованого знаходилася овальна тонка пляма темно-червоної вохри, розміром 12x18 см та товщиною 0,3 см, яка, на наш погляд, позначала контури дерев'яної чи плетеної посудини, на кшталт низького «блюда»-тарелі (рис.76:3:2), вміщеного до могили. Біля кісток правої стопи похованого відзначене скупчення вуглин.

З похованням пов'язане влаштування овального у плані викиду з мішаного, супіщано-материкового ґрунту, розкиданого овалом в орієнтації — з північного сходу на південний захід, на площі 2,1x5,3 м (рис.75). Викид лежав на стародавній поверхні і мав максимальну товщину не більше 0,20–0,25 м. На межі викиду, за 0,20–0,25 м на захід від північно-західного кутка ями, на рівні похова-

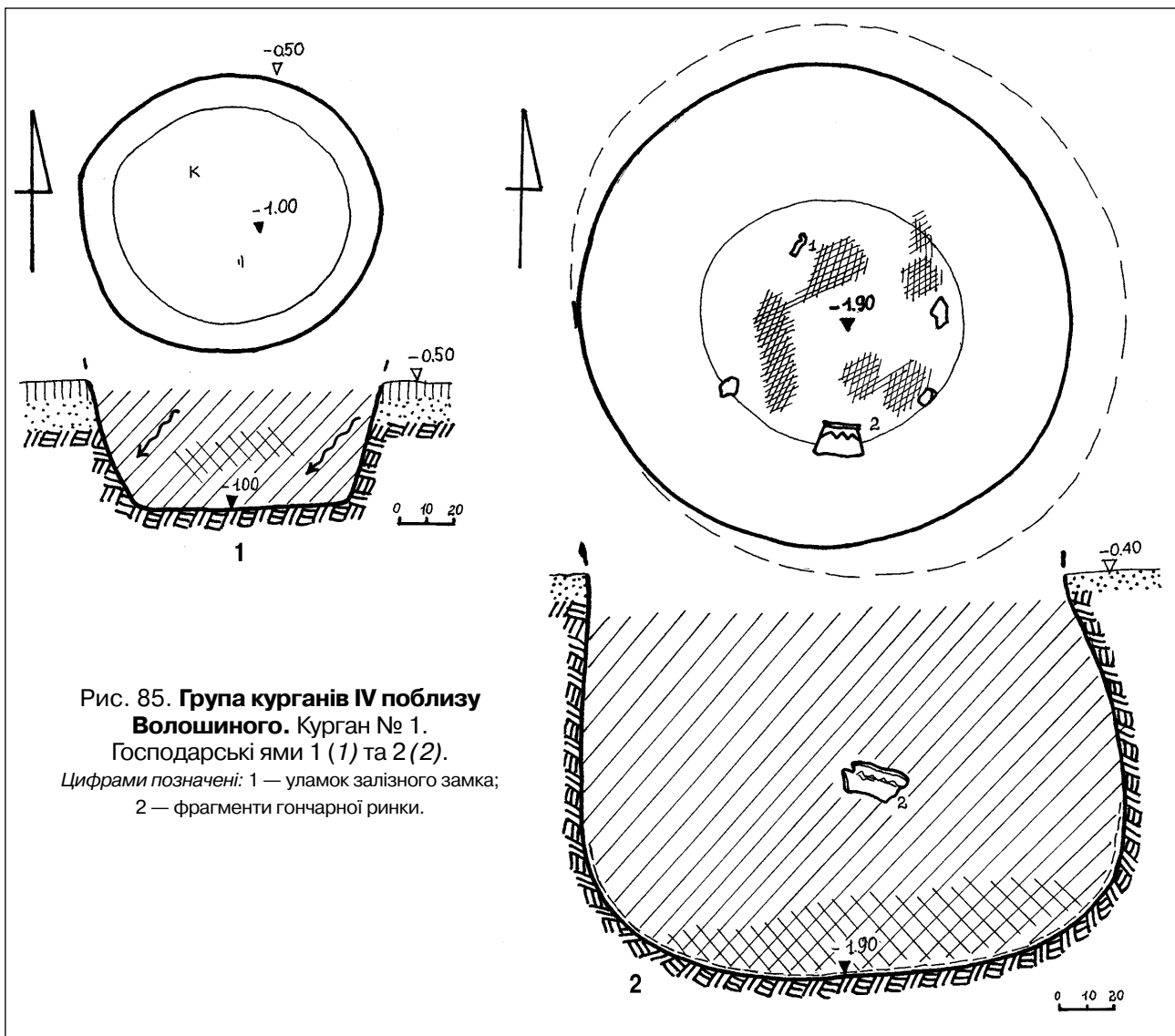

Рис. 85. Група курганів IV поблизу
Волошиного. Курган № 1.
Господарські ями 1 (1) та 2 (2).
Цифрами позначені: 1 — уламок залізного замка;
2 — фрагменти гончарної ринки.

ного ґрунту виявлені сліди невеличкого вогнища, позначеного випаленою поверхнею дерну — 15x18 см, вкритою рослинним попелом і вугликами (рис.76:3:4), поряд із якими лежало кілька розтрісканих кісток дорослої особини осла свійського (*Aconus domesticus L.*) — перші дві фаланги кінцівки тварини (рис.76:3:3). Це визначення здійснене кандидатом історичних наук О.П.Журавльовим. Уламок ребра осла трапився й біля північно-західного краю викида.

Зважаючи на останню, досить цікаву знахідку кісток в'ючної тварини, орієнтацію могили та похованого, його положення, поховання віднесене до кола старожитностей початку пізньоямного часу.

Крім суто археологічних старожитностей, у кургані виявлено чотири господарських

ями початку ХХ ст. Дві з них вивчалися археологічно, дві — прокопувалися наполовину, задля отримання даних про глибину й розміри об'єктів.

Господарська яма 1 (початку ХХ ст.) виявлена за 6,7 м на захід — північний захід від репера, під орним шаром (кут 282° від умовного центру) (рис.75; 89). Впущена у західну полу насипу II, практично на краю схилу. Мала круглу форму, звужений, у формі зрізаного конуса, до дна перетин; вирівняні стінки, рівне дно. Діаметри: по верху — 1,1 м, по дну — 0,8 м; глибина від рівня виявлення — 0,5 м, від репера — 1,0 м (рис.85:1).

Заповнення — супіщано-чорноземне, сіре мішане, біля стінок — затічне. Вірогідно, призначалася для збирання і закопування за-

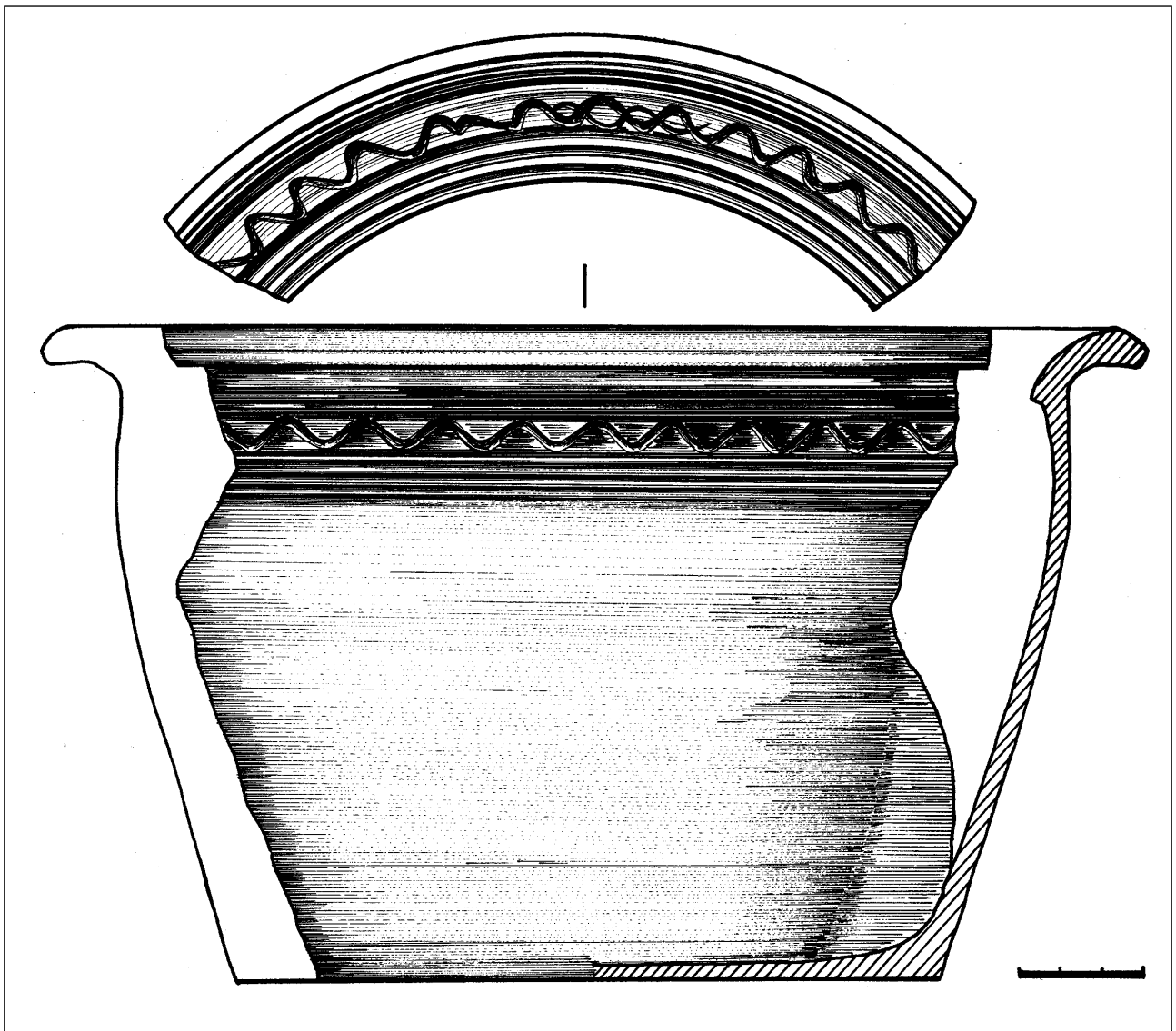

Рис. 86. Група курганів IV поблизу Волошиного. Курган № 1.
Господарська яма 2. Уламок гончарної ринки поч. XX ст.

лишків зотлілих продуктів і сміття із сусідньої ями 2. Серед знахідок — кілька уламків сіроглиняного гончарного посуду початку XX ст. та фрагмент великого кованого залізного цвяха.

Господарська яма 2 (початку XX ст.) відкрита за 4 м на північний захід від репера, з рівня основи орного шару (кут 298° від умовного центру) (рис.75). Мала круглу форму у верхній частині, грушоподібне розширення стінок з північного, східного та південно-східного боків, скруглене дно, добре заглажені та випалені соломною у нижній частині стінки (рис.85:2; 90). Діаметри: по верху — 1,8 м; розширення — 2,0 м, дна — 1,7 м;

глибина: від рівня виявлення — 1,5 м, від репера — 1,9 м (рис.85:2).

Заповнення майже однорідне сіросупіщане, навіть попелясте, в основі — чорно-сірого кольору. На дні — зернини проса. У заповненні виявлені фрагмент залізного кованого дверного запору (рис.85:2:1) і неповний розвал гончарної сіродимленої посудини початку XX ст. (рис.85:2:2; 90).

Це уламок профілю сіродимленої *ринки* (макітри для випікання хліба) початку XX ст., з відігнутим у зовнішній бік профільованим вінцем, прикрашеної по верху прокресленою смугою хвилястого візерунку, на площині вінця — подібною смужкою хвилеподібного зигзагу та концентричними прокресленими

лініями. Висота посудини — 15,9 см, діаметри: вінця — 27,0 см; тулуба — 23,1 см; дна — 17,2 см (рис.86).

Зернова яма споруджена на *початку XX ст.*

Господарська яма 3 (початку XX ст.) виявлена за 7,1 м на північний захід від репера, під орним шаром (кут 322° від умовного центру) (рис.75). Впущена також край схилу мису. Мала круглу форму, звужені до дна стінки, рівне дно. Діаметри: по верху — 0,85x0,90 м; по дну — 0,65 м; глибина: від рівня виявлення — 0,6 м, від репера — 1,1 м (рис.75). Заповнення аналогічне до попередніх ям, зі знахідок — зотліла полова та рештки зернин пшениці, а також уламок фаянсової тарілки.

Господарська яма 4 (початку XX ст.) виявлена за 5,8 м на північний захід — північ від репера, з рівня основи орного шару (кут 345° від умовного центру). Подібна за формою і вмістом до ями 2 (рис.75). Встановлені параметри: діаметри по верху — 1,2 м; максимальний — 0,65 м; глибина: від рівня виявлення — 1,6 м, від репера — 2,0 м (рис.75). Вибрана половина заповнення. В останньому — зернини пшениці, зотліла залізна петля від одвірка.

Всі ями належать до решток господи селянина *початку XX століття.*

Таким чином, у кургані досліджено три поховання: 1 — *пізньоямне*, 2 — *культури багатоваликової кераміки* та 4 *господарських ями початку XX ст.*

Курган № 2 / 2005 р.

Знаходився на незначному підвищенні над краєм схилу південно — східної частини мису, відділеного від масиву пагорбу над заплавою неглибоким вибалком. Здіймався над болотом на 2,0 м (рис.73). Мав нівельовану висоту 0,60 м, діаметр — 15,5x17,0 м, тобто, був трохи видовжений у широтному напрямку. Насип — дуже розораний (рис.92). На по-

верхні знайдені численні уламки черепків від новітнього посуду, бите скло, шматки черепиці.

Досліджувався із залишенням двох вісьових, орієнтованих широтно, бровок, шириною 0,5-0,6 м (рис.87:1).

Стратиграфічно був однорідним насипом, зведеним у два прийоми за пізньоенеолітичного часу із лугового чорнозему та заплавного сіро-чорного супіщаного ґрунту.

Загальна стратиграфія нашарувань поверхневої частини насипу та його основи така: зверху залягав орний шар (0-0,35 м), в основі — похований супіщанистий чорнозем, з 0,55 до 0,75-0,80 м, підстелений світло-сірим супіском — передматериком; з 0,95-1,05 м — білий пісок — материк (рис.87:1).

У східній частині кургану знаходився первинний енеолітичний *насип I*, чітко окреслений заглибленнями кільцевого рову, з двома вузькими проходами — з північного заходу — півночі та південного сходу — півдня (рис.87:1). Зовнішнє кільце рову мало діаметр — 4,8x5,2 м. Саме навколо нього можна гіпотетично окреслити й насип найдавнішого кургану — діаметром в 5,5-6,0 м. Посеред майданчика, оточеного ровом, в його північно-західній частині, майже на рівні похованого ґрунту, було розміщене енеолітичне поховання 1 (рис.87:1).

Зі спорудженням *насипу II*, тобто, насипу із розмірами сучасного дослідження кургану, пов'язане влаштування поховання 2, що здійснене у доведеній до материка, меридіонально орієнтованій ямі, розміщеній у західній частині кургану, за 5,8 м на захід від рову первісного насипу (рис.87:1).

У верхній частині насипу II, на глибині 0,2-0,3 м, виявлені кілька дрібних розкришених амфорних уламків від стінок тарних посудин скіфського часу, які, напевне, не були пов'язані із якимось з поховальних комплексів.

У кургані досліджено 2 *енеолітичних* поховання.

Поховання 1 (енеолітичне, основне для насипу I) виявлене за 5,9 м на південний схід

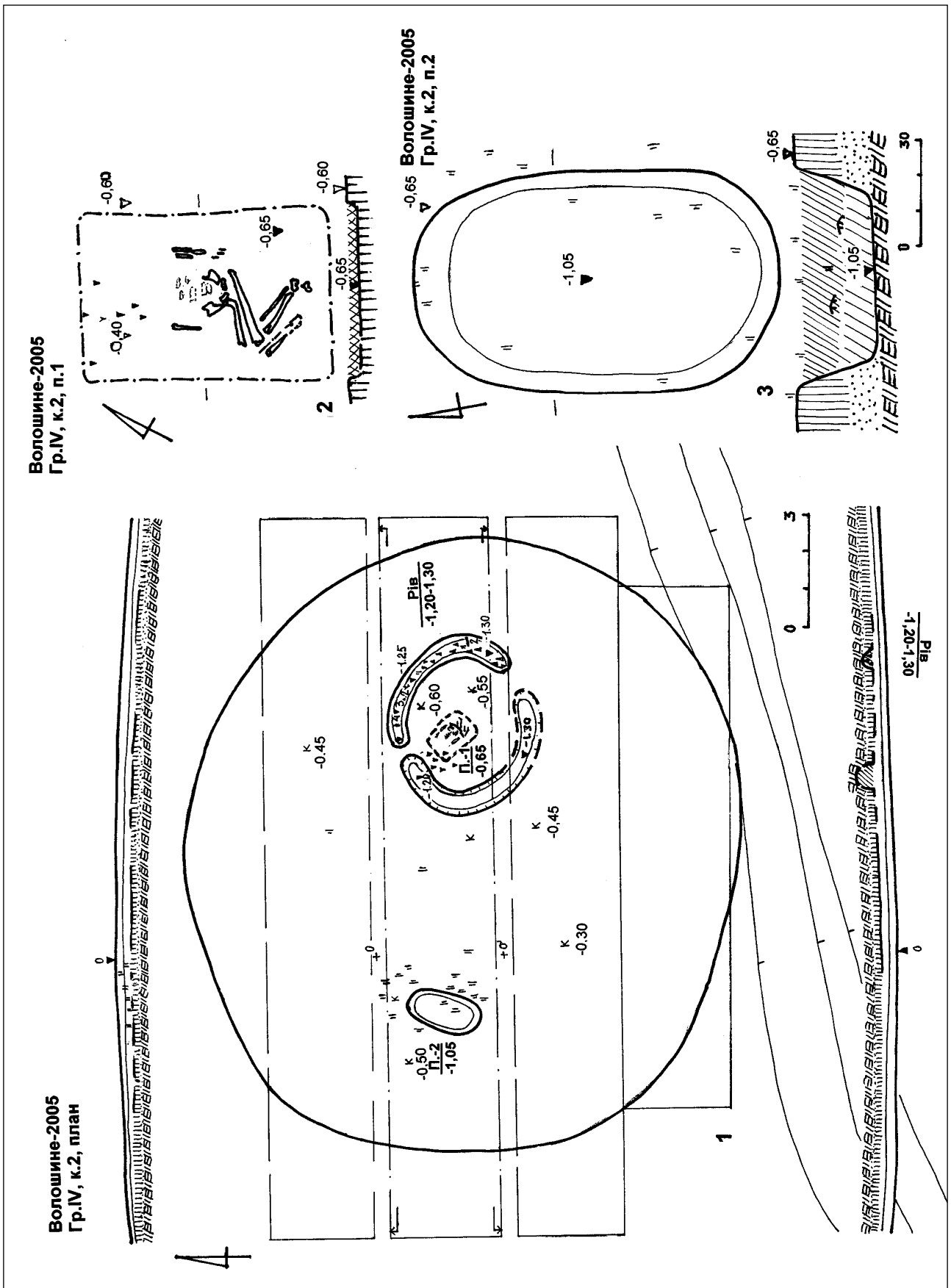

Рис. 87. Група курганів IV поблизу Волошиного. Курган № 2.
План, профілі бровок (1), плани поховань 1 (2) та 2 (3).
Цифрами на плані кургана позначені: 1-4 — кістки вівці.

від репера, на рівні похованого ґрунту (кут 87° від умовного центру) (рис.87:1). Воно розмішувалося у прямокутній за формою, неглибокій ямі, скоріше, — вибірці відповідної форми в дерні, розміром $0,95 \times 1,45$ м, орієнтованій за довгою віссю північний захід — південний схід (рис.87:2). Північна частина ями читалася нечітко; її глибина від рівня репера становила $0,65$ м, від рівня похованого ґрунту — не більше 5 см.

Похований — *молода людина*, віком $12-14$ років, викладена на спину, руки вздовж тулуба, ноги підігнуті в колінах (кут скорченості 103°) і звернені у правий бік (рис.91). Орієнтація скелета — північно—західна. Кістки збереглися фрагментарно: череп і плечовий відділ скелета відсутні, зотлілі ребра і частина хребців, втрачена кисть і передпліччя правої руки, кістки правої стопи (рис.87: 2). Та все ж, наявні всі підстави для реконструкції положення.

Заповнення ями над скелетом мішане — чорноземно-супіщане. В північній частині ями та над нею — у масиві насипу I, з глибини $0,4$ м від репера, відзначені подрібнені кальциновані кістки. Справа від похованого помічена вуглинка (рис.87:2).

Поховання безінвентарне.

Ділянка стародавньої поверхні поряд із похованням виявилася втоптанною, з попелястими лінзочками на поверхні, окремими дрібними фрагментами ліпної кераміки (рис.87:1). Цей своєрідний майданчик, діаметром $3,2-3,5$ м, був оточений кільцевим рівчаком, шириною $0,45-0,65$ м і глибиною $0,6-0,7$ м від рівня похованого ґрунту (або $1,20-1,30$ м від репера) (рис.87:1; 93). Рівчак майже круглої у плані форми споруджувався з двома наближеними до меридіонального напрямку вузькими проходами — з північного заходу — півночі та південного сходу — півдня. Ширина таких проходів на рівні стародавнього горизонту не перевищувала $0,6$ м. Північний мав ширину $0,3-0,4$ м, південний — $0,60-0,65$ м. Кінці рову біля проходів були закругленими і менш глибокими (рис.96). Перетин рову визначався як підтрапецієподібний, місцями дещо скруглений.

Обидва напівкола рову мали подібне, чорноземно-супіщане заповнення, із дрібними вуглинками від вигорілої трави. Західне напівкучжя зовсім не містило знахідок, а східне, — на відміну від першого, — було заповнене від нижньої частини і до рівня похованого ґрунту чорноземно-попелястою сумішшю, з окремими вуглинами та кальцинованими кістками тварин (рис.87:1; 96). Майже рівномірно вздовж dna рову, з півночі на південь, були розкидані кістки тулуба, зуби і частини черепа, а також таз дорослої особи — вівці свійської (рис.93; 96), що залягали на глибині $1,20-1,30$ м від репера. Скупчення кальцинованих кісток у рівчаку перекривалося на рівні $-0,50-0,60$ м тонкою затічною кірочкою намівного ґрунту насипу, що дає підстави реконструювати діаметр насипу I після розповзання під дією природних чинників як дещо більший за зовнішнє «кільце» рову — $4,5-4,8$ м, тобто як $5,5 \times 6,0$ м (рис.87:1). На рівні похованого ґрунту у межах майданчика, оточеного ровом, і в насипу I виявлені три більш-менш помітні уламки ліпного посуду.

Знахідки. Фрагменти кераміки належать стінкам двох ліпних горщиків, із добре заглаженою поверхнею, з внутрішнього боку — із затертими слідами загладження гребінцем, домішками дрібного піску й вигорілої черепашки в щільному тісті сіро-коричневого кольору. Зовнішня поверхня посудин ангобована: сіро-коричневого і коричнево-оранжевого кольорів. На одному фрагменті скругленого переддення посудини є отвір — залишки реставрації. Розміри уламків — від $1,2 \times 1,6$ до $1,8 \times 2,4$ см, 3 од.

Таким чином, досліджений поховальний комплекс первісного кургана відноситься до *епoxy енеоліту* і має належати представникам степових скотарських угруповань кінця першої — другої чверті III тис. до н. е.

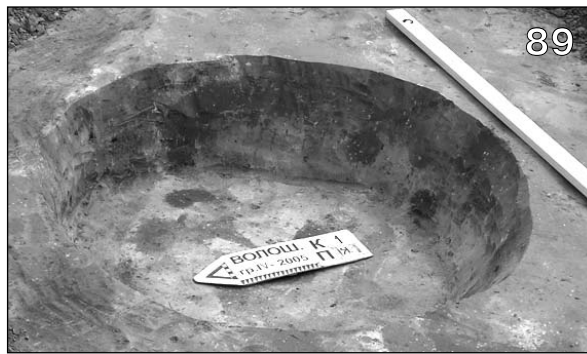
Поховання 2 (енеолітичне, постмаріупольське, основне для насипу I) виявлене за $1,35$ м на південний захід від репера, на рівні похованого ґрунту (кут 223° від умовного центру) (рис.87:1). Знаходилося у західній частині

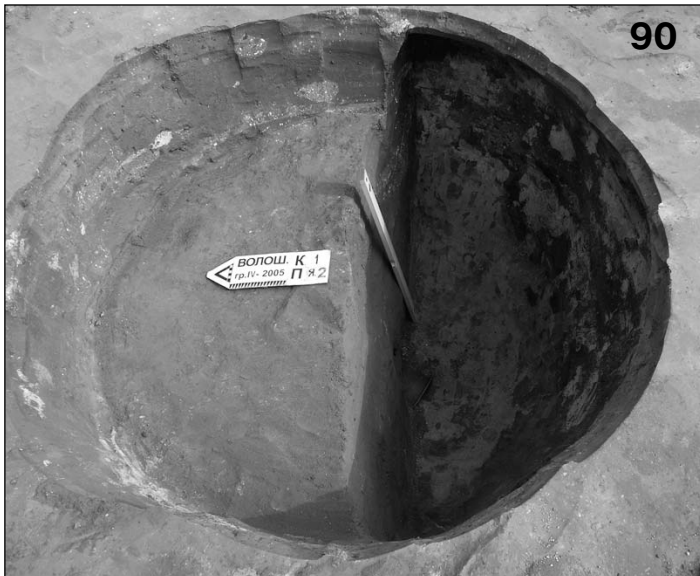

88

89

90

91

92

93

Група IV поблизу Волошиного.

Рис. 88. Курган № 1. Дослідження господарських ям. Робочий момент.

Рис. 89. Курган № 1, яма 1. Вигляд із заходу

Рис. 90. Курган № 1, господарська яма 2. Вигляд із заходу, у процесі дослідження.

Рис. 91. Курган № 2, поховання 1. Вигляд з південного сходу.

Рис. 92. Курган № 2. Вигляд зі сходу. Позаду — мис з групою курганів та пізньомезолітичною стоянкою "Комсомольська".

Рис. 93. Курган № 2. Ділянка рову, у процесі розчистки. Вигляд з півночі.

насипу, здійснене за 4,8 м на захід від поли насипу I. Відкрите за скупченням вуглин над поверхнею стародавнього горизонту, помітних як у північному профілі центральної бровки, так і навколо поховання, і виявлених з глибини 0,25-0,45 м. Це скупчення начебто мало належати розвалу легкої конструкції з гілок, жердин та трави, спаленої під час зведення насипу кургана. Проте, за положенням вуглин, в т.ч. крупних, характер конструкції встановити не вдалося. Розсип вуглин відзначена на площі в 1,8x3,0 м безпосередньо над ямою поховання (рис.87:1,3).

Для поховання призначалася меридіально орієнтована видовжена овальна яма, влаштована із незначним відхиленням до північного сходу — південного заходу. Яма мала розміри 1,2x2,1 м, глибину від рівня виявлення 0,4 м (1,05 м від рівня репера) (рис.87:3). Вирівняні стінки ями звужувалися до також вирівняного на рівні материка дна. Розміри ями по дну — 1,0x1,8 м (рис.97).

Заповнення складалося у верхній частині з чорно-сірого чорнозему, перекритого поодинокими вуглинами, які підстилав шар дернин. Нижче, з 0,85-0,95 м від репера, колір супіщанисто — чорноземної засипки світлішав, набуваючи сіро-чорно-попелястого забарвлення. Крім окремих вуглинок, у заповненні і на дні ніяких знахідок не виявлено.

Поряд із ямою поховання, у масиві насипу II (рис.87:3), на різних глибинах виявлені три не надто виразні фрагменти ліпного посуду.

Знахідки. Уламки кераміки належать фрагментам тонких стінок ліпного горщика з добре заглаженою зовнішньою поверхнею, горизонтальними розчосами на внутрішній, домішками «білих волосків» та кривавика в пористому тісті щільної сіро-коричнево-чорної маси, розміром від 0,4x0,9 до 1,2x1,4 см. 3 од. Розкришені, з вторинним випалом.

Отже, досліджена яма поховання може належати погано збереженому на час розкопок поховальному комплексові населення постмаріупольського (квітнянського) культурного кола *епохи пізнього енеоліту*.

У насипу дослідженого кургана, переваж-

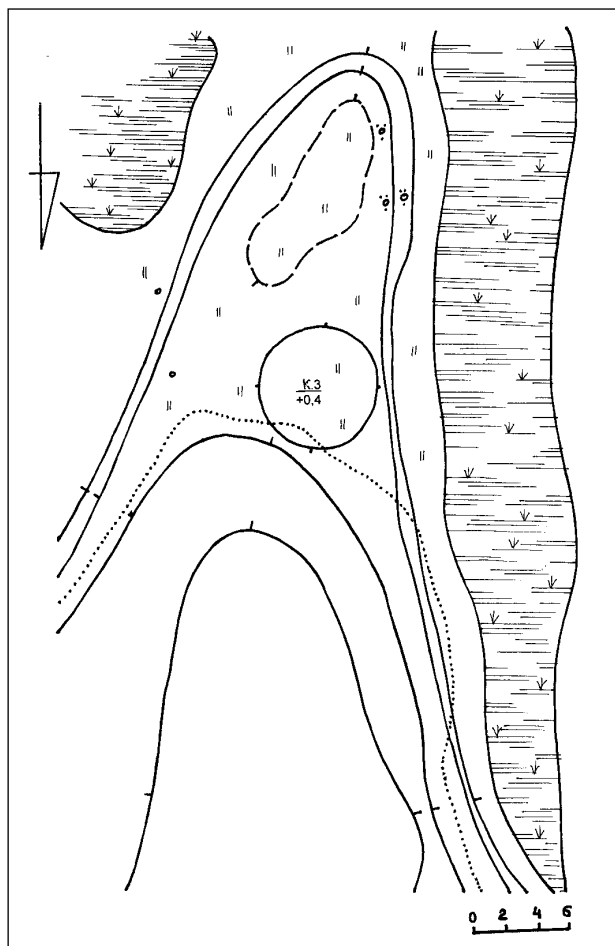

Рис. 94. Група курганів IV поблизу Волошиного. Курган № 3. Схеми розташування.

но на глибині розорювання, виявлено кілька дрібних уламків ліпної кераміки, що репрезентують перебування на плато мису тимчасових стійбищ населення культури багатовапнякової кераміки та скіфської епохи. Це, зокрема, шматочки стінок з валиковим візерунком та вже згадані розкришені фрагменти амфор. За 4,5 м на південний захід від репера, на глибині 0,3 м, виявлений скол яскраво-червоного реальгару, розміром 0,5x0,4x0,8 см.

Розораний курган містив два поховальних комплекси найдавнішого етапу спорудження надмогильних насипів з ґрунту на території передстепового Подніпров'я епохи *енеоліту*.

Курган № 3 / 2005 р.

Займав основу «стрілки» вузького мису, висотою 0,8-1,2 м над рівнем заплави, що знаходилася навпроти села (рис.94; 98). Останні 20 років був задернований, а в XVIII —

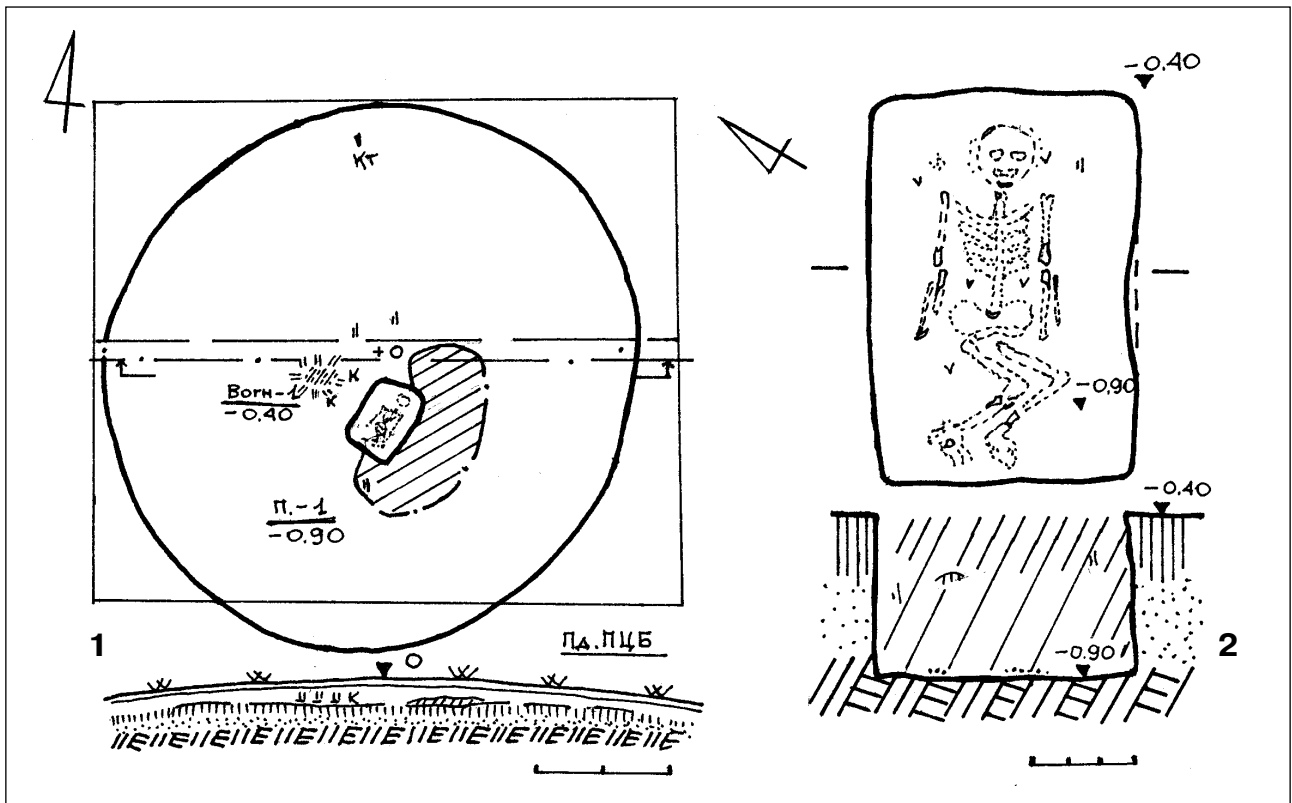

Рис. 95. Група курганів IV поблизу Волошиного. Курган № 3.
План, профіль бровки і план поховання 1.

XIX ст. входив до меж колишнього хут.Зубані. Мав висоту 0,4 м, круглу форму, з діаметром 8,0 – 8,5 м (рис.94).

Досліджувався на знос, із залишенням вісьової, широтно орієнтованої центральної бровки, шириною 0,4 м (рис.95).

Стратиграфічно був однорідним насипом, зведеним з навколишнього дерну в один прийом — за початку раннього бронзового віку. Масив насипу складався із дернин лугового деградованого чорнозему. У центрі, за 0,45 м на південний схід від репера, на рівні похованого супіску лежав овальний у плані супіщано-материковий масив викиду, розміром 1,6х3,0 м, орієнтований з північного сходу на південний захід. Він з південного сходу огинав яму єдиного поховання 1 ямного часу. Потужність викиду не перевищувала 0,25 м (рис.95).

За 0,6 м на південний захід від репера, також на рівні стародавнього горизонту, знаходилось овальне у плані **вогнище 1**, помітне за тонкою плямою прокалу, попелу та решток вуглин, товщиною 0,5-1,0 см, яке залягало

на поверхні похованого супіщаного ґрунту, на площі 0,45х0,60 м (рис.95). Вогнище, напевне, було синхронним з похованням і складало з ним єдиний комплекс.

На південний схід від вогнища, в 0,2-0,4 м від нього, в основі насипу виявлені уламки стінок ліпного горщика ямного часу (0,4х0,9 та 0,8х1,6 см), зі слідами розкосів гребінцевим штапом внутрішньої поверхні, заглаженою — зовнішньою. За 0,4-0,5 м на північний захід та північ від репера, на глибині 0,3-0,4 м, виявлено кілька вуглинок, а край північної поли — уламок трубчастої кістки кінцівки великої рогатої худоби (рис.95:1).

Відзначимо також загальний характер на шарувань на поверхні й в основі кургана. Зверху насип перекривав чорноземно-супіщаний дерновий шар, товщиною 0,15-0,25 м. Поховальний ґрунт — супіщано-чорноземний шар поверхні стародавнього горизонту залягав з рівня 0,4-0,6 м, спадав на захід і мав потужність 0,20-0,25 м. Під ним лежав світлокоричневий пісок — передматерик — до рівня 0,9-1,0 м. Він підстилався материком — білим піском (рис.95:1).

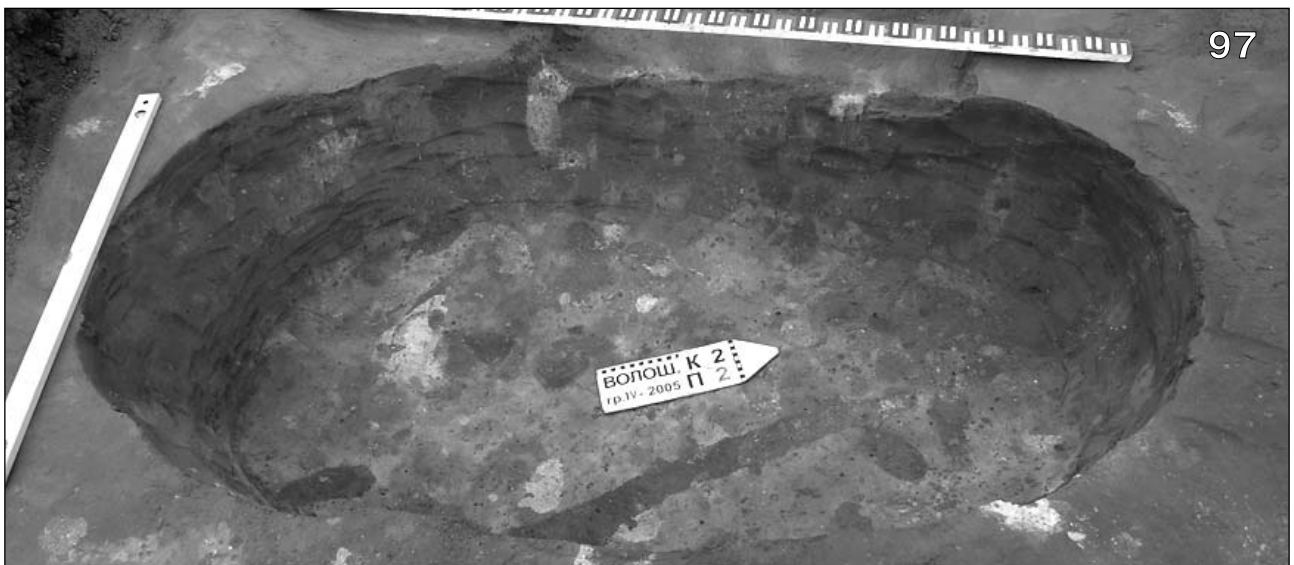

Група IV поблизу Волошиного.

Рис. 96. **Курган № 2.** Рів. Вигляд з північного заходу — півночі.

Рис. 97. **Курган № 2, поховання 2.** Яма. Вигляд зі сходу.

Рис. 98. **Курган № 3.** Вигляд з півночі. Початок розкопок.

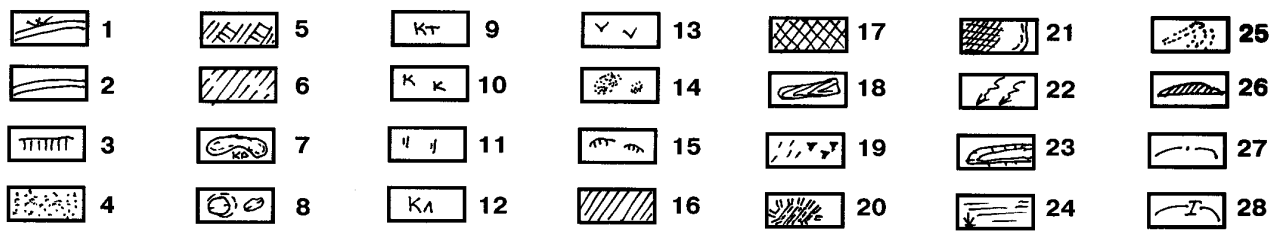

Рис. 99. Умовні позначення.

1 — дерн; 2 — орний шар; 3 — похований ґрунт; 4 — пісок; 5 — материк; 6 — викиди; 7 — нори, кротовини; 8 — ями; 9 — кістки тварин; 10 — фрагменти кераміки; 11 — вуглини; 12 — кістки людини; 13 — рослинний тлін; 14 — вохра; 15 — дернини; 16 — заповнення поховальних ям; 17 — мішаний ґрунт; 18 — дерево; 19 — кальциновані кістки; 20 — вогнища; 21 — випалені ділянки, горіла солома; 22 — затьоки; 23 — рови; 24 — болота, болотяна рослинність; 25 — кістковий тлін; 26 — викиди у перетині; 27 — лінії реконструкції; 28 — насипи курганів.

Поховання 1 (ямне, основне) виявлене за 0,5 м на південь від репера (кут 180° від умовного центру), з рівня похованого ґрунту — 0,4 м (рис.95:1). Розміщувалося у прямокутній неглибокій ямі, впушеній зі стародавнього горизонту до рівня материка на 0,5 м (або 0,9 м від репера). Розміри ями становили 0,8х1,2 м. Її стінки були вертикальними, кути — ледь скругленими (рис.95:2); орієнтація — з північного сходу на південний захід.

Заповнення складалося із сіро-коричневого супіщаного ґрунту, у верхній частині мало інтенсивні включення чорнозему, у вигляді поодиноких дернини (рис.95:2). У нижній частині заповнення світлішало — до сірого кольору.

Посеред ями був викладений похований, вірогідно, *дитина*, чий скелет зберігся у вигляді тліну, з кількома не зотлілими фрагментами суглобних частин трубчастих кісток рук і ніг. За контурами тліну можна реконструювати положення: на спині, з руками — вздовж тулуба, підігнутими ногами, що завалилися вліво, зведеними стопами ніг (рис. 95:2).

Під кістковим тліном відзначені сліди підстилки, у вигляді легкого рослинного тліну, в головах та справа від черепа — посипки вохрою темночервоного кольору, в т.ч. купкою діаметром 4х5 см. Зліва від черепа виявлена окрема масивна вуглина. Поховання безінвентарне. Віднесене до кола ямних поховальних старожитностей.

Отже, досліджений курган містив єдине ямне поховання та одночасне йому вогнище початкової доби раннього бронзового віку.

Поряд із насипом виявлені рештки хатища початку ХХ ст.

Результати досліджень групи курганів IV

У результаті археологічних розкопок частини курганів у складі групи IV між сс. Солонці та Волошине, у північно-західній частині землевідводу Єристівського родовища залізистих кварцитів, досліджено 6 досить виразних поховань — від часу енеоліту до епохи середньої бронзи.

Найцікавішими з них є енеолітичний комплекс зі слідами відправлення пожертв під насипом кургану № 2/2005 р., оточений ровом, а також пізньоямний (поховання 3 кургану № 1/2005 р.), зі влаштуванням поминального вогнища та кістками осла поряд, що засвідчує далекі південно-східні контакти стародавнього населення степів на межі III-II тис. до н.е. До речі, курган № 2 групи IV розташований із азимутом 330°, по відношенню до найзначнішого кургану округи і групи I — Стовбуватої могили.

Не менший інтерес викликає й жіноче поховання 2 культури багатоваликової кераміки в кургані № 1, де поряд із залишками напутньої їжі виявлені кістки коня-скакуна, а з особистих прикрас відзначені рештки бронзової підвіски.

Наступні польові дослідження 2006 р. мають вирішити питання вивчення невеликих насипів у складі групи IV, які ще, сподіваємося, можуть доповнити уявлення про поховальний обряд місцевого населення доби енеоліту, раннього та пізнього періодів бронзового віку.

Розвідки на території спорудження металургійного комбінату «Ворскла-сталь»

У кінці травня — на початку червня 2005 р. Полтавською археологічною експедицією ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України*, проведені обстеження території ділянки землевідводу для розгортання будівництва металургійного заводу ВАТ «Ворскла-сталь», розташованого за 2,2 км на захід від території майбутнього Єристівського кар'єру залізистих кварцитів ВАТ «Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат» (Супруненко, 2005).

Ділянка, загальною площею 206,06 га, під запланований до спорудження завод розташована між селами Дмитрівської сільської ради м.Комсомольська: Солонці — з півночі, Дмитрівка — із заходу, Волошине — зі сходу та Колгоспна Гора — з півдня, за 1 км на північ від останнього (рис. 1; 100).

Загальна географічна характеристика району досліджень. Характер обстежуваної місцевості визначається наявністю за 2-3 км на південний захід і захід від району досліджень значної водної артерії — р.Псел — лівого притока р.Дніпро — та розташуванням цього району на Лівобережжі цієї великої ріки, на вододільному заболоченому пасмі рр. Псел і Сухий Кобелячок, у їх долішніх течіях, що проходять по Придніпровській низовині, на стику суто степового ландшафту і передстепових ділянок Придніпровського лівобереж-

ного терасового лісостепу. Обстежена ділянка має вигляд практично рівної, часом пологої рівнини, на якій помітні лише невеликі підвищення дюн чи гребенів видовжених намивів моренного походження на вершинах мікровододілів невеликих водних артерій, переважно колишніх стариць-проток Псла (рис.100-103).

Такий характер рельєфу надає рівнині своєрідного сплющеного вигляду. Тут досить часто зустрічаються низинні заболочені, вкриті болотяною рослинністю, залишкові та заплавні озера, частина з яких має солонувату воду (рис.100; 105). Гідрографічну сітку досліджуваного району утворюють стариці Псла, степові струмки-водозбори та пов'язані із ними болота, зокрема, Велике Солонцівське, що потрапляє до меж землевідводу, зовсім незначні озера, серед яких найбільшим є Карасева сага (болото) та котловани штучних водойм в ур.Цегельня-2 і поблизу південно-східної околиці с.Солонці (рис.100).

Не дивлячись на досить спокійний характер рельєфу, на ділянці помітна незначна гіпсометрична різність, позначена перепадом в 0,5-1,0 м на південний захід, в бік річища Псла, з абсолютними відмітками від 68,2 м на північному сході до 67,0 м на південному заході, що відповідає межах другої надзаплавної тераси Дніпра, ширина якої тут досягає 5-7 км.

* У складі експедиції працювали співробітники Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, полтавські, лубенські і сумські археологи, на чолі із заступником директора ДП НДЦ «ОАСУ» по Полтавській обл., кандидатом історичних наук Супрунком О.Б.: наукові співробітники — Кулатова І.М. (заступник начальника експедиції), Мироненко К.М., Охріменко А.І., лаборанти Радченко М.О., Сидоренко О.В., Сидоренко О.О., Коротя О.М., викладач Полтавського політехнічного коледжу НТУ «ХПІ» Масівська С.В., а також заступник директора ДП НДЦ «ОАСУ» по Сумській обл. Приймак В.В.

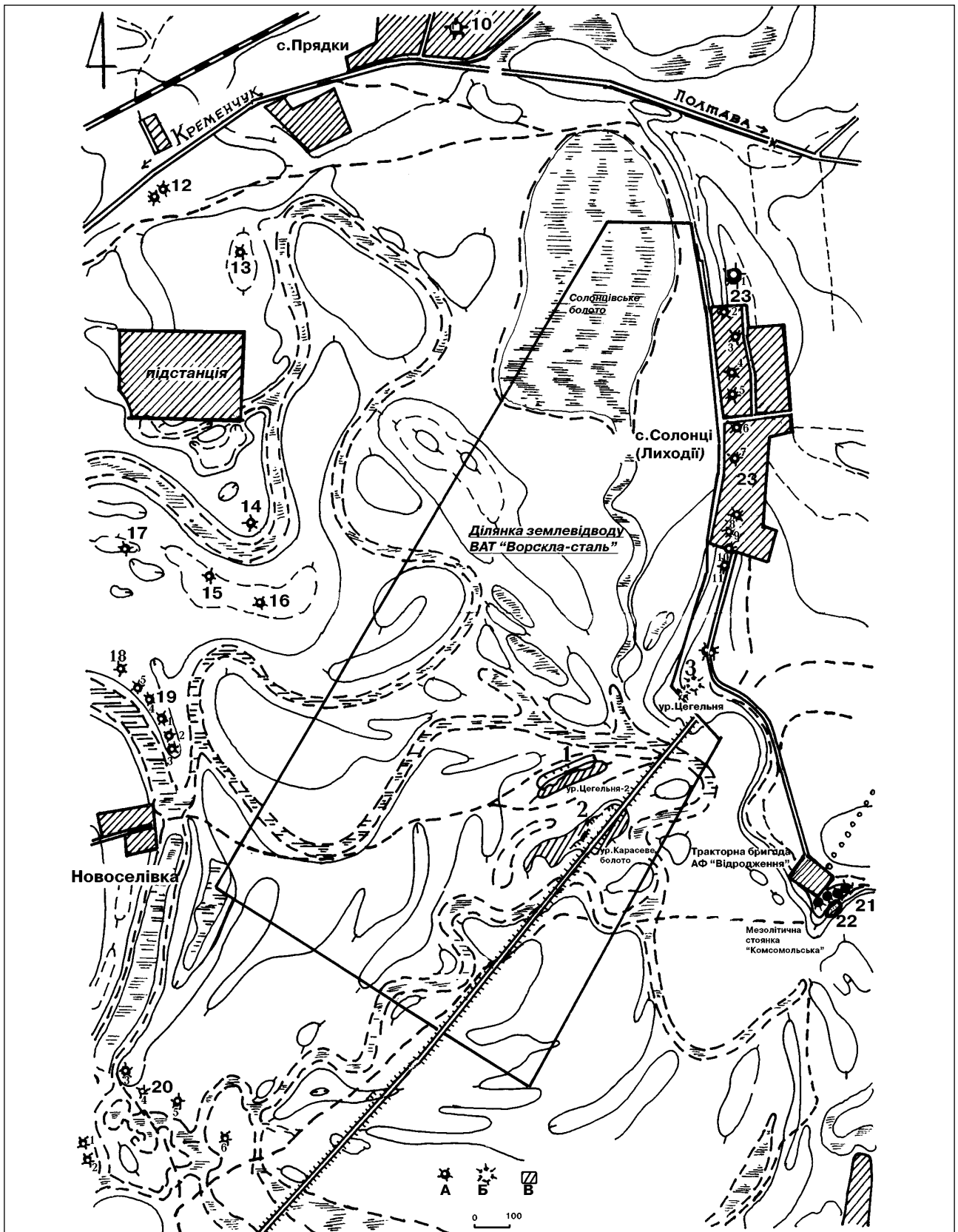

Рис. 100. Прядки (Підлужне), Солонці, Волошине, Колгоспна Гора, Дмитрівка, сс. Схема району обстежень.

Умовні позначення: А — кургани; Б — досліджені в 1992 р. кургани; В — територія місцезнаходжень.

- Солонці (Лиходії), с.:** 1 — ур.Цегельня-2, місцезнаходження; 2 — ур.Карасеве болото, місцезнаходження; 3 — ур.Цегельня, залишки курганів; **Прядки (Підлужне), кол. с.:** 10 — курган I; 12 — кургани II; 13 — курган III; 14 — курган IV; **Дмитрівка, с., куток Новоселівка:** 15 — курган I; 16 — курган II; 17 — курган III; 18 — курган IV; 19 — група курганів I; **Колгоспна Гора, с.:** 20 — група курганів V; 21 — **Підлужне, с., тракт. бригада:** група курганів I; 22 — пізньомезолітична стоянка "Комсомольська"; **Солонці (Лиходії), с.:** 23 — група курганів I.

Ділянка першої черги землевідводу знаходиться на плато другої тераси лівого берега р.Псел, в адміністративних межах Дмитрівської сільської ради м.Комсомольськ Полтавської області (рис.100). Це територія, що прилягає з північного сходу – півночі до третьої тераси лівого берега рр. Псел та Дніпро, позначеної більш-менш помітним підвищенням у 3-5 м (рис.101), зі свого часу найвищою абсолютною позначкою на мису і кургані «Цегельня» (№ 1) — в 80,1 м над рівнем моря. Панівні підвищення вершин краю третьої тераси здійснюються до абсолютних позначок висоти в 70,1 - 71,6 м. Абсолютні показники підвищень у межах ділянки коливаються між 66,1 і 68,2 м.

Розміри ділянки під будівництво становлять близько 2,4 км у довжину (з північного сходу на південний захід) та 0,5-1,1 км у ширину (практично у широтному напрямку) (рис.100).

Одноманітність площини другої тераси порушують рештки пересохлих проток-стариць, передусім Чирвинської, що звилисто перетинає низовину у загальному напрямку з північного заходу на південь — південний захід, розгалуджується на кілька рукавів і з півночі приймає невеликий доплив — струмок-виток з Великого Солонцівського болота. Північно-західний кут ділянки, на площі понад 25 га, зайнятий саме цим болотом (рис.100). Загальна площа стариць, боліт та озерець у межах землевідводу в цілому перевищує 50 га.

Між звилистими вигинами русла стариці та її притока існувало 4-5 озер, які на разі перетворилися на пересохлі болітця (рис.102).

Північно-східна частина ділянки припадає на надзаплавний виступ підніжжя тераси над струмком, край основи мису в ур.Цегельня, на південь від с.Солонці, що займає площу в 10 га. На сьогодні ця найбільш придатна для заселення у давнину місцина зайнята звалищем, закидана масивами ґрунту від розкопок групи курганів в ур.Цегельня (1992 р.) та перерита новітнім кар'єром і ставом-водозбирачем, площею близько 1,5 га, відвали від спорудження якого перекрили

близько 40 відсотків виступу мису (рис. 100-101).

З північно-східного боку до ділянки потрапляє і південна частина мису третьої тераси в ур.Цегельня, де в 1992 р. було досліджено 2 кургани (№№ 2-3). На сьогодні вона також перетворена на сміттєзвалище (рис.100).

Східну та південно-східну частини землевідводу перетинає насип автодороги сс.Колгоспна Гора — Солонці — Тракторна бригада агрофірми «Відродження» (умовно — с.Підлужне) (рис.100; 101). Цей насип зведений із підсипаного з околу ґрунту, взятого переважно на підвищеннях навколо полотна, де збереглися рештки кар'єрів (рис.105).

Південно-східна частина ділянки прилягає до траси проходження потужних ліній електропередач, з різноманітними опорами, меридіональний напрямок розміщення яких змінюється на відхилення на захід, до потужної силової підстанції ВАТ „Полтавський ГЗК”, розташованої в ур.Чирвин Горб, за 1,2-1,6 км на північний схід — північ від с.Дмитрівка (рис.100; 103).

У межах ділянки відзначено сім більш-менш помітних підвищень, половина з яких має останцево-намівне походження. Всі вони були ретельно оглянуті, прошурфовані (рис.100; 104). Перспективнішими щодо виявлення знахідок є підвищення східної частини ділянки, що тяжіли до місця злиття стариць та існування розгалудженої сітки проток і озер у давнину.

У ряді місць на території землевідводу виявлені оголення, переважно солонцеві, пов'язані із вибиранням ґрунту, різними господарськими роботами, вирівнюванням доріг, влаштуванням невеликих кар'єрів та існуванням тимчасових господарських споруд. Всі вони оглядалися, принагідно шурфувалися у пошуках ймовірних культурних решток різних епох. Проте, слідів існування довготривалих поселень, стійбищ з культурними нашаруваннями виявлено не було.

Зазначимо, що район обстежень — безлісий, солонцюватий, лучно-степовий, переділений заболоченими старицями (рис.100). Ґрунтовий покрив складають деградовані чор-

101

102

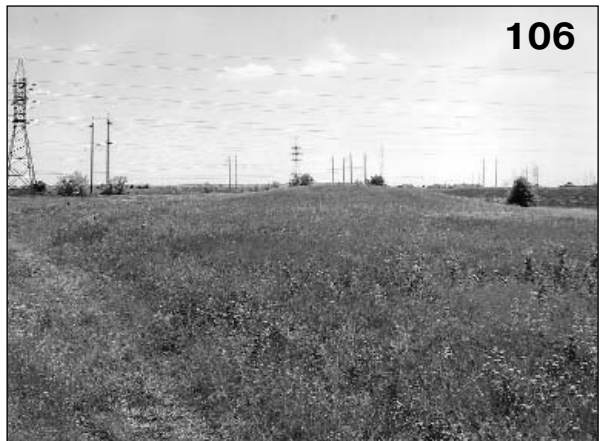
103

104

105

106

Розвідки на території землевідводу ВАТ "Ворскла-сталь".

Рис. 101. **Солонці, с.**, ур.Карасеве болото. Видляд з півдня.

Рис. 102. **Солонці, с.** Солонцевий степ та русло Чирвинської стариці. Видляд з півдня — південного сходу.

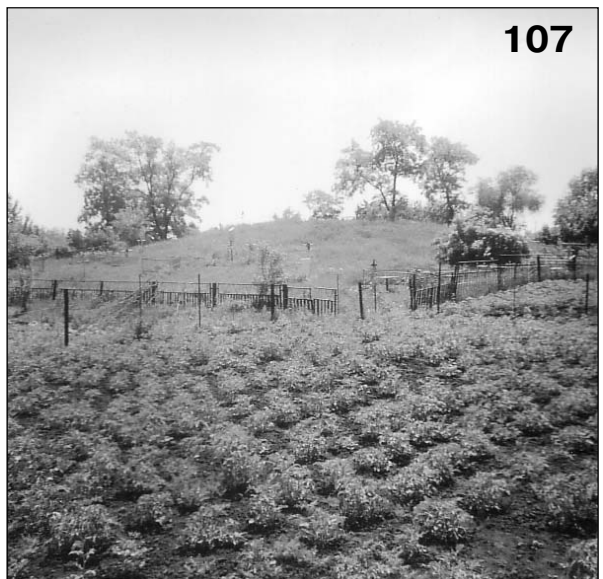
Рис. 103. **Новоселівка, куток.** Південно-західна частина ділянки землевідводу. Видляд з півдня.

Рис. 104. **Солонці, с.**, ур.Цегельня-3. Робочий момент, шурфування.

Рис. 105. **Солонці, с.**, ур.Карасеве болото. Місце пізньопалеолітичної знахідки. Видляд зі сходу.

Рис. 106. **Новоселівка, куток.** Група курганів I, насипи №№ 1, 2. Видляд з північного заходу.

Рис. 107. **Прядки (Підлужне), кол. с.** Курган I. Видляд з півдня.

107

ноземи, лучні кислі та засолені ґрунти, що перемежуються на підвищеннях давніх дюн й останців острівцями лугових дернових супіщаних чорноземів. Навколо русел стариць відзначене поширення лугових заболочених чорноземних ґрунтів. Трав'яний покрив складає лугове злаково-бобове різнотрав'я, переділене смугами болітної рослинності у місцях надмірного зволоження (рис.102; 104). З поодиноких дерев та кущів зустрічаються незначні острівці-скупчення лоху сріблястого, тополь, окремі кущики верболозу та чагарників — терену, бузини чорної. Останні тяжіють до максимально високих підвищень чи оточують кургани. На місцях полишених хутірців і сіл — збереглися здичавілі плодіві дерева і чагарники. Стариці оточені значними масивами очерету та рогозу (рис.102).

Варто відзначити деякі кліматологічні чинники цього району. Клімат помірний континентальний, перехідний від степової смуги до лісостепу. Літо — порівняно жарке, зима — не надто прохолодна. Максимальна температура повітря відзначена у червні — до +40°C, мінімальна — у січні — близько -30°C. Час переважає нульової середньодобової температури лежить у межах від кінця жовтня до середини березня. Кількість днів на рік із температурою нижче 0°C — близько 110. Максимальна глибина промерзання ґрунту — 1 м, мінімальна — 0,7 м.

Сума річних опадів складає 450-500 мм, максимальна — не перевищує 795 мм. Більша частина опадів випадає у літні місяці — з квітня до жовтня (316 мм). Середня товщина снігового покриву становить 0,18-0,30 м. Середня відносна вологість повітря взимку — 75-80 %, влітку — близько 60-65 %. Найменша відносна вологість відзначена влітку, коли дують східні та південно-східні вітри. Саме вони, як і північно-західні, є пануючими у мікрорегіоні.

Район обстежень знаходиться у південній частині Кременчуцької магнітної аномалії, відомої ще з останньої чверті XIX ст. за роботами геологів П.Я.Армашевського, О.В.Гурова і М.Я.Соколова, визначного природознавця В.І.Вернадського. За 2-3 км на пів-

денний схід від зазначеної ділянки на сьогодні кар'єрним способом розробляються Горішне-Плавнівське і Лавриківське родовища залізистих кварцитів, обвідні канали яких значно понизили рівень ґрунтових та поверхневих вод на обстеженій території.

З історії вивчення району досліджень. Зазначена ділянка та її округа кілька разів привертала увагу дослідників, починаючи з останньої чверті XX ст. А ще в 1930 р. кургани і деякі поселення пониззя Псла оглядалися І.М.Самойловським (Самойловський, 1930).

Певні обстеження пам'яток здійснені тут у ході укладання матеріалів до “Зводу пам'яток історії та культури” Полтавської області 1986 р., коли Г.М.Некрасовою було оглянуто кілька курганів (*Луговая, Мельникова, Некрасова, 1986, 73 арк.*). Завдяки охоронним розкопкам експедиції ІА НАН України та Комсомольського міського історико-краєзнавчого музею, на чолі з Ю.О.Шиловим, в ур.Цегельня (1992 р.) отримані уявлення про культурно-хронологічну належність поховальних підкурганних пам'яток доби енеоліту, бронзового віку і початку пізнього середньовіччя (*див.: Шилов, 1993, с.142-144, 201; 1995, с.37-41; 1995а; 1997, с.145-148*). Під час цих робіт місцевими дослідниками проводилися археологічні розвідки поселень на лівому березі Псла, матеріали яких частково введені до наукового обігу (*Єремєєв, 2001, с.84*). Невеликі роботи, пов'язані із вивченням пам'яток археології в околицях с.Дмитрівка, здійснені й Ю.Ю.Башкатовим, який 2001 р. провів огляд відомого селища черняхівської культури поблизу кол. хут. Суки, край південної околиці сучасного села (*Башкатов, Івченко, Тараненко, 2001, 13 арк.*), а в 2003-2004 рр. — його розкопки на площі понад 350 кв. м.

Найбільш детально прилеглі зі сходу, півдня та півночі ділянки до землевідводу були обстежені полтавськими археологами, які проводили вивчення наявності старожитностей ряду епох в околицях Комсомольська та на землевідводах під розширення кар'єрів ВАТ «Полтавський ГЗК» (*Супруненко, Кулатова, Мироненко, 2003-зв., 64 арк.; Артем'єв, Миро-*

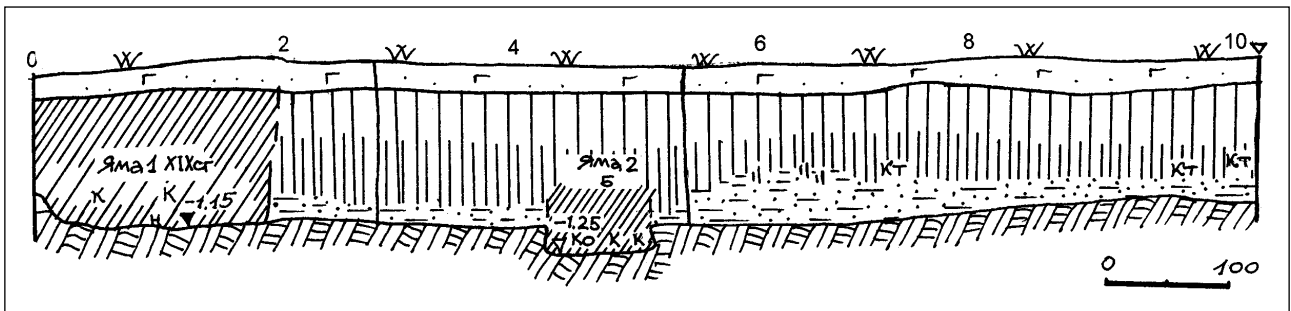

Рис. 108. Солонці, с., ур. Цегельня-2. Профіль зачистки I у стінці котловану кар'єру.

ненко, Супруненко, 2004, с.68-73; Мироненко, Супруненко, 2004, с.220-223; Кулатова, Мироненко, Охріменко, Супруненко, 2004, с.23-26; Кулатова, Супруненко, 2004, с.143-149; Супруненко, Кулатова, Маєвська, Мироненко, Артем'єв, 2004-зв., 258 арк.; Супруненко, Приймак, Мироненко, 2004; Супруненко, Кулатова, Мироненко, 2004, с.5-46; Супруненко, Кулатова, Мироненко, Кракало, Тітков, 2004).

Таким чином, у ході попередніх робіт були отримані певні уявлення про старожитності мікрорегіону, що дало можливість більш детально і повно провести їх виявлення та обстеження на вказаній ділянці, обраній під будівництво комбінату.

Розвідки на території під будівництво металургійного комбінату ВАТ «Ворскла-сталь»

У межах ділянки відзначені сім більш-менш помітних підвищень, половина з яких має останцево-намивне походження. Всі вони ретельно оглянуті та прошурфовані. Проте, слідів існування довготривалих поселень, стійбищ з культурними нашаруваннями виявлено не було. Археологічні знахідки та сліди нашарувань відкриті лише у кількох пунктах.

Солонці, с., ур.Цегельня-мис, край тераси біля підніжжя, на південно-західній околиці села.

Досить зручний для проживання за ряду епох округлий мис, площею 100x250 м, котрий здійснюється на 0,4-0,8 м над рівнем заплави стариці, свого часу зайнятий рештками нео-енеолітичного поселення, що вивчалось Ю.О.Шиловим 1992 р., на сьогодні безпово-

отно пошкоджений (Шилов, 1993, с.142-144, 201; Рассмакін, 2003, с.235-238, 240) влаштуванням кар'єру і звалищем. Шурфуванням встановлене повне руйнування ґрунту і передматерика. У розмивах перевідкладеного ґрунту насипів курганів знайдено кілька знахідок доби бронзового віку (рис.100:3; 110).

Солонці, с., ур.Цегельня-2, заплавне підвищення видовженої форми навпроти мису-виступу третьої тераси, за 0,65 км на південний захід від південної околиці села. Підвищення, розміром 40x220 м, витягнуте в напрямку північний схід — південний захід, розташоване за 0,1 км на захід від дороги із твердим покриттям сс.Колгоспна Гора — Солонці. Задерноване. Північна частина — знищена кар'єром, утвореним при спорудженні дороги (10-20x180 м), що заповнений водою і перетворився на болітце (рис.100:1).

У стінці кар'єру простежена наявність культурних нашарувань. У зачистці, протяжністю 10 м (рис.108), під дерновим шаром, у луговому ґрунті — похованому деградованому чорноземі, на глибині 0,4-0,7 м, виявлено кілька дрібних фрагментів стінок ліпних посудин доби ранньої бронзи та чорноліського часу, а також верхня частина ліпного горщика катакомбної культури, з ледь виділеним потоншеним вінцем, легким вигином шийки та округлим випуклим тулубом, вкрита горизонтальними рядами ямок-відбитків підтрикутного штампу, розташованих гострими вершинами вверх (рис.109).

Обстежене підвищення, що, напевне, епізодично використовувалося в якості стійбища за доби раннього бронзового віку, пізніше було зайняте місцем спорудження господарської споруди кінця XIX — початку XX ст.

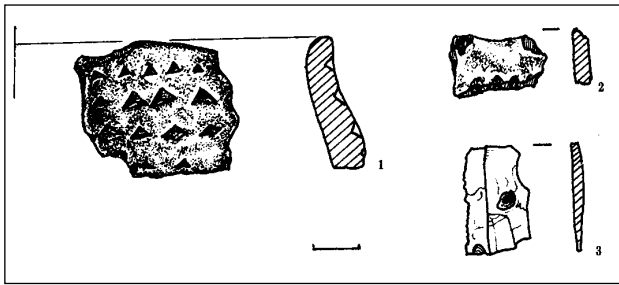

Рис. 109. Солонці, с., ур. Цегельня-2. Знахідки із зачистки I. 1-2 — кераміка; 3 — кремень.

Солонці, с., ур. Карасеве болото, подове підвищення овальної форми, розташоване посеред заплави, за 0,95 км на південь від села. Порівняно значний пагорб, розміром 300х100 м, витягнутий з північного сходу на південний захід, переділений навпіл насипом шосе та кар'єрами, що виникли при його зведенні. Оточений вигинами стариці та болотами, в кар'єрах — утворилися невеликі озера (рис.100:2).

При огляді західної частини, що здіймається на 0,8-1,5 м над рівнем заплави стариці, в оголеннях знайдено кілька ліпних черепків чорноліського часу. На схилі кар'єру, зі східного боку підвищення, у шарі пошкодженого вибиранням материка — стовбчастого суглинко-супіску, на глибині понад 1,5 м від рівня поверхні пагорбу, — трапився великий шматок кременю, вкритого кіркою суглинково-вапнякової мінералізації. При її знятті виявилось, що патинізований шматок кременю є *нуклеусом пізньопалеолітичної доби*. На місці знахідки, вздовж схилу, закладена зачистка довжиною понад 2 м (рис.111), що відзначила таку стратиграфію:

0 – 0,15-0,20 м — дерновий шар;

0,20 – 0,25 м — прошарок жовто-сірого піску;

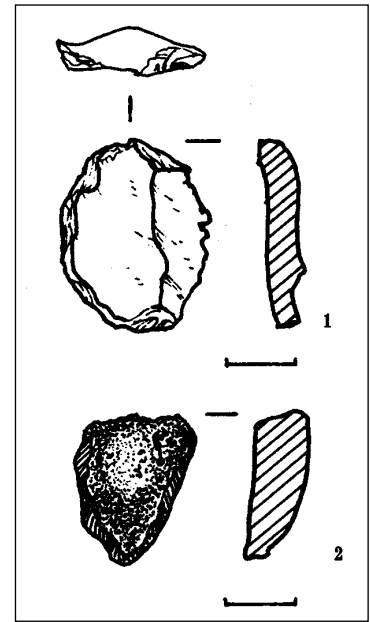
0,25 – 0,60 м — сіро-коричнево-чорний луговий засолений ґрунт — деградований чорнозем, який можна розглядати як похований ґрунт. У цих шарах будь-які знахідки відсутні;

0,60 – 0,85 м — мішане супіщано-суглинкове підґрунтя світло-палевого кольору — передматерик;

з 0,85 м — супіщаний суглинок стовбчастого характеру, сіро-жовто-палевого кольору —

Рис. 110. Солонці, с., ур. Цегельня-мис. Знахідки.

1 — кремень;
2 — кераміка.

материк, товщина якого прослідкована до 1,5 м, тобто до рівня ґрунтових вод.

Саме з останнім шаром і пов'язується знахідка нуклеуса, якщо ядрище не було полишене на поверхні материка, наприклад, населенням кукрецького стійбища Підлужне-1 (стоянка „Комсомольська”), що збирало звідусіль сировину, зносячи її до розташованого за 0,75 км на північний схід від обстеженого місцезнаходження пізньомезолітичного поселення (*Супруненко, Гавриленко, Кулатова, Лямкін, Мироненко, 2003, с.43-45*). Адже, за браком кременю, — основної сировини для виготовлення знарядь, носії цієї культури змушені були відшукувати в окрузі не тільки його поклади, а й артефакти попередніх епох.

Отже, нуклеус одноплощадковий, виготовлений з перебитого навпіл та розколотого вздовж довгої вісі галькового моренного жовна чорного кременю, вкритого інтенсивною біло-молочною патиною (рис.112). Площадка підрівняна кількома широкими сколами, на краях має забитості. У нижній частині ядрища збереглася велика ділянка з кіркою від

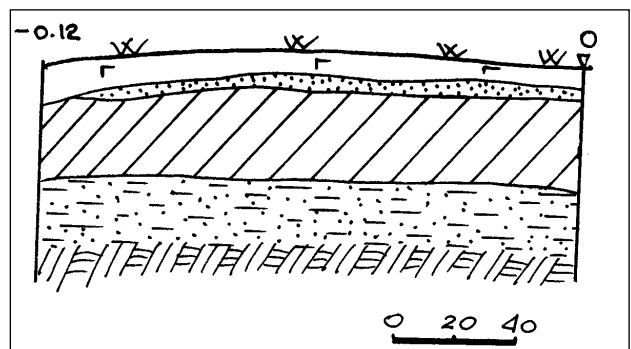

Рис. 111. Солонці, с., ур. Карасеве болото. Профіль зачистки.

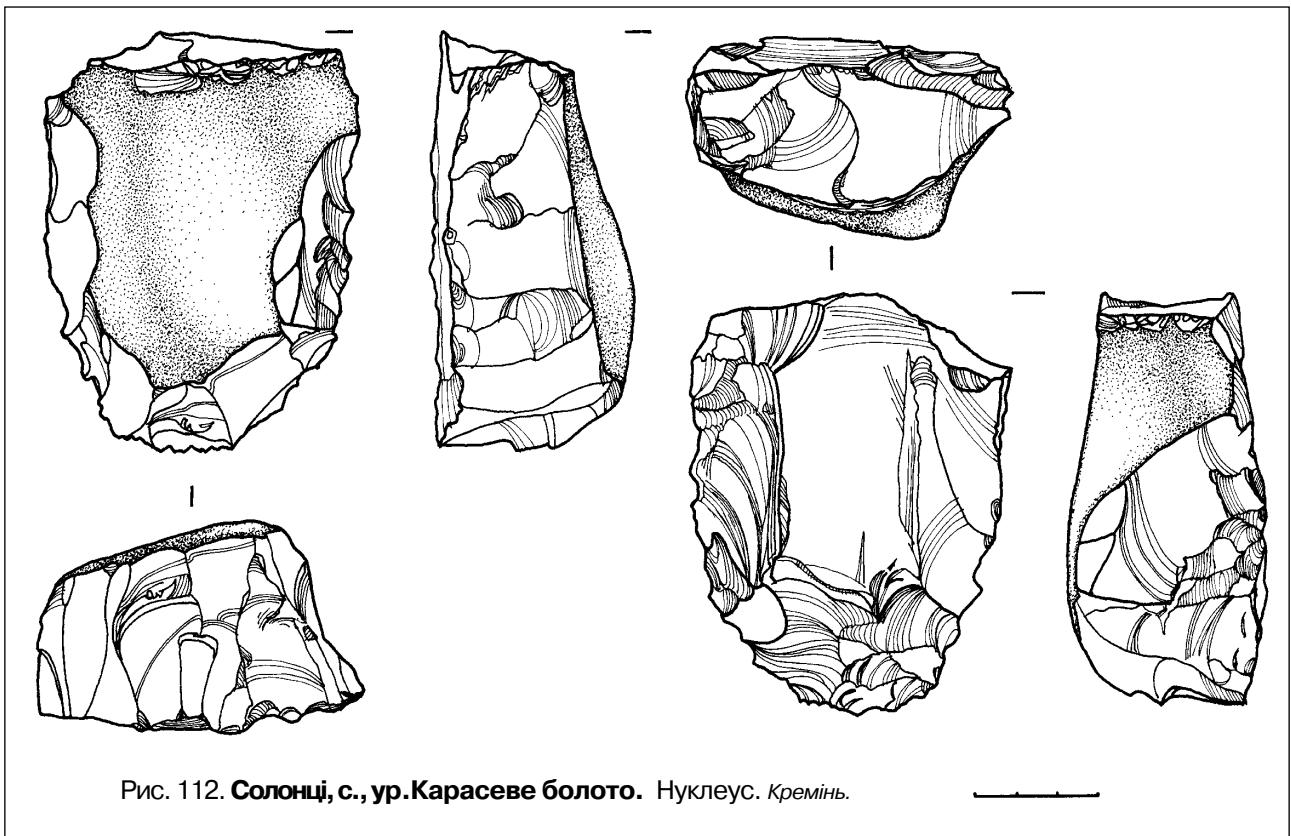

Рис. 112. Солонці, с., ур. Карасеве болото. Нуклеус. Кремій.

поверхні гальки. Розміри нуклеуса: висота — 4,3 см, ширина — 7,6 см, довжина — 10,1 см. Маса — понад 516 грамів. Належить до кола виробів *пізньопалеолітичної доби*. Культурно-хронологічна атрибуція нуклеуса можлива при виявленні нових знахідок.

При проведенні майбутніх будівельних робіт запропоноване здійснення археологічних спостережень на місцях зазначеного виявлення знахідок епох ранньої бронзи та пізнього палеоліту.

Проведені під час обстежень вибіркові розвідки курганів певною мірою коригують уявлення про наявність поховальних пам'яток в окрузі, а також доповнюють матеріали попередніх обстежень поблизу сс. Прядки, Дмитрівка, Новоселівка, Колгоспна Гора (Супруненко, Кулатова, Мироненко, 2004) — всього більше 40 курганів, в тому числі у складі 3 груп.

На вже згаданій вище *пізньомезолітичній стоянці „Комсомольська”* (Супруненко, Кулатова, Мироненко, 2003, арк.15-18; Супруненко, Гавриленко, Кулатова, Лямкін, Мироненко, 2003, с.43-45; Кулатова, Мироненко, Охріменко, Супруненко, 2003, с.25-26) зібрана невелика добірка виробів з кременю. Знахідки

траплялися на розораній північно-східній схилі частині мису, захищеній від переважаючих узимку західних і північно-західних холодних вітрів, на рівнях від 1,2 до 3,5 м вище заплави (рис.100:22).

На стоянці розщеплювався світло-сірий напівпрозорий та темно-сірий плямистий (зі світло-сірими цяточками) кремій жовняного походження. На останнє вказують залишки кірки, що збереглася на речах, — білої, сірої та зеленкуватої. Під нею деякі речі мають підкірку світло-коричневого та жовтого забарвлення, характерну для Трахтемирівського родовища кременю на Дніпрі. Ступінь патинізації кременю різна: окремі предмети зовсім не патиновані, інші — вкриває легка блакитнувата патина чи блакитнувато-біла плямиста. Такі послідовні стадії патинізації можуть демонструвати різні грані однієї речі. Типологічний набір колекції 2005 р. (рис.113) подано у таблиці.

Найбільш виразними у складі добірки є знаряддя: підокругла відщепова та подвійна кінцева на платівці скребачки (рис.113:1-2), дві невеликі кінцеві скребачки на платівках (рис.113:3-4), кінцевобічна обламана плас-

Таблиця. Стоянка «Комсомольська».
 Типологічний набір колекції виробів з кременю.
 За І.М.Гавриленком.

НАЗВА	Кількість
Нуклеуси:	
нуклеподібні уламки	1
Відщепи, уламки, лусочки:	
Відщепи аморфні	1
Відщепи платівчасті	2
уламки, осколки	4
Лусочки	2
Платівки:	
Широкі	2
Середньоширокі	1
Мікролітичні	1
Знаряддя	
Скребачки:	
підокруглі на аморфних відщепах	1
кінцеві подвійні на платівках	1
кінцеві на платівках	2
кінцевобічні на платівках	1
Різи:	
бічні виїмчаторетушні на платівках	1
Відщепи ретушовані:	
випадкової форми	3
з ретушованою виїмкою	1
Всього:	24

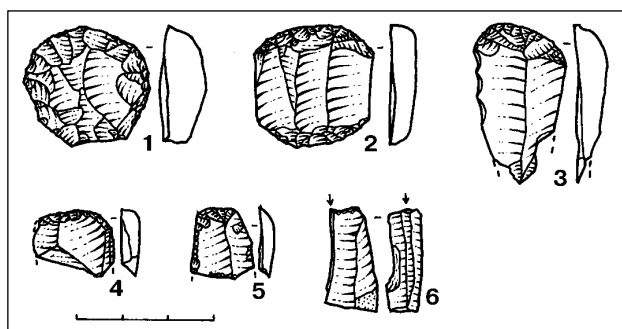

Рис. 113. Стоянка «Комсомольська». Знаряддя.
 Кремінь.

тівчаста скребачка (рис.113:5). Знайдений і єдиний бічний різець (рис.113:6). Стоянка належить недовготривалому стійбищу пізньомезолітичного населення *кукрецької культури*.

Отже, у результаті суцільних археологічних обстежень, проведених на значній площі, отримані певні результати, що характеризують старожитності степових ділянок Лівобережжя Дніпра в зонах розповсюдження солонцюватих боліт та озер. Результатом цих досліджень стало виявлення і картографування

на основу 1:10000 см ряду курганів, встановлення їх мікрогрупування (про це йдеться у четвертому розділі дослідження), відкриття двох місцезнаходжень з матеріалами доби палеоліту та епохи ранньої бронзи. Розвідкові роботи підтверджують попередній висновок, що солонцюваті й заболочені степові ділянки надзаплавних терас вибиралися для життя стародавньою людиною лише влітку і восени, для короткочасових стійбищ первісних мисливців і збирачів, а за середньовіччя — численних кочівників. Заселення цих ділянок українським населенням відбувалося лише з XVIII — початку XIX ст. (Кулатова, Мироненко, Охріменко, Супруненко, 2003, с.25-26).

Пам'яткоохоронним наслідком робіт є встановлення переліку основних пам'яток, що потрапляють до зони промислової діяльності і будуть оберігатися чи поетапно вивчатися за економічної необхідності їх переміщення чи знищення. Для більшості з них розроблені певні пам'яткоохоронні обмеження.

Кургани на території Дмитрівської сільської ради

Обстеження курганів в околицях с.Дмитрівка

Під час обстежень навесні 2005 р. здійснені вибіркові розвідки курганів на захід від м.Комсомольськ, на межі і в безпосередній близькості від землевідводу під будівництво металургійного заводу «Ворскла-сталь», що певною мірою коригують уявлення про наявність курганів в окрузі, а також доповнюють матеріали попередніх обстежень для укладання археологічної частини «Зводу пам'яток історії та культури» по Полтавській області (Мироненко, Супруненко, 2004, с.220-222; Кулатова, Мироненко, Охріменко, Супруненко, 2004, с.24-25; Супруненко, Кулатова, Мироненко, 2004, с.5-46).

Прядки (Підлужне), кол. с., Дмитрівська сільська рада, м.Комсомольськ (правий берег Прядківського бол. — рр. Псел — Дніпро).

1. Курган I (правий берег Прядківського бол.) знаходиться на помітному останцевого характеру підвищенні, посеред села, займаючи панівний пагорб, висотою близько 70 м (рис.100:10), справа від шосе м.Полтава — Кременчук. Розташований між садибами мешканців села, огорожений парканами. Задернований, поли поросли деревами. На ділянці край підніжжя насипу, на його схилах з півдня та на сплюсненій внаслідок влаштування тригопункту вершині, знаходиться сільське кладовище (рис.107). Курган належить до числа досить великих та високих насипів округи. Його висота перевищує 4,2 м, діаметр

складає близько 60х65 м, абсолютна висота становить 74,0 м.

2. Кургани II (лівий берег Чирвинської стариці та правий берег бол. Велике Солонцівське). Два розораних насипи, висотою 0,5 і 0,8 м та діаметром 15 і 20 м, розташовані компактно ланцюжком (північний схід — південний захід), безпосередньо зліва від шосе м.Полтава — Кременчук (рис.100:12). Від полотна автостради відділені лісосмугою. Знаходяться в 0,4 км на південний захід від південної частини села, на панівному підвищенні (висота над заплавою — 2,8-3,1 м).

3. Курган III (лівий берег Чирвинської стариці та правий берег бол. Велике Солонцівське) знаходиться на вершині найзначнішого в окрузі села підвищення, за 0,4 км на південь від південної частини населеного пункту, вже знятого з обліку (рис.100:13). Займає панівне підвищення пагорба, що добре помітне в радіусі 4-5 км. Висота підвищення над заплавою болота — близько 3,5 м. Висота кургану — 0,6 м, діаметр — близько 20 м. Насип дуже розораний.

4. Курган IV (лівий берег Чирвинської стариці), частково зруйнований спорудженням опор ліній електропередач на початку 1970-х рр. Це рештки насипу розораного кургану, що має висоту близько 0,3 та діаметр 15 м. Знаходиться на мису першої тераси берега стариці, за 0,5 км на південь від силової підстанції та в 1,1 км на південь від південної частини села (рис.100:14). Позначений ледь помітним підвищенням навкруги насипу, висотою в 0,2 м. Розорюється, *потребує проведення охоронних досліджень.*

Новоселівка, кол. с., куток с. Дмитрівка, Дмитрівська сільська рада (правий берег Чирвинської стариці та лівий Новоселівського бол. — рр. Псел — Дніпро).

5. Курган I (правий берег Чирвинської стариці). Насип кургану, висотою 0,6 м та діаметром 25 м, розміщений на підвищенні плато, за 0,8 км на північний схід — північ від східної частини села (рис.100:15). Знаходиться у лісосмузі, поли оборюються. Абсолютна висота — 69,1 м.

6. Курган II (правий берег Чирвинської стариці) знаходиться на вершині гребеню надзаплавного підвищення, серед скупчення опор ліній електропередач, в 0,7 км на північний схід від східної частини села (рис.100:16). Займає панівне підвищення пагорба, добре помітне із заплави. Висота підвищення над болотом — близько 2,4 м. Висота кургану — 0,25 м, діаметр — близько 12 м. Насип дуже розораний. Абсолютна висота — у межах 69,0 м.

7. Курган III (правий берег Чирвинської стариці) розташований на вершині вододільного підвищення останцевого характеру, за 0,8 км на північ від східної частини села (рис.100:17). Займає панівний пагорб в окрузі 1,5-2,0 км. Абсолютна висота підвищення — 69,1 м. Висота кургану — 0,6 м, діаметр — близько 18 м. Насип дуже розораний, прилягає із заходу до лісосмуги. Є сліди тригопункта, у вигляді закопаного на вершині стружого стовпа.

8. Курган IV (правий берег Чирвинської стариці) знаходиться на підвищенні, на краю першої тераси лівого берега, позначеного овальним пагорбом, висотою в 0,5-0,6 м, за 0,45 км на північ від східної частини вул. Степової вказаного вище села (рис.100:18). Абсолютна висота кургану, разом із підвищенням, — 68,9 м. Нівельована висота насипу — 1,1 м, діаметр — 16х20 м. Насип частково розораний із широтних боків, центральна частина — знаходиться у лісосмузі. Є сліди тригопункта та якоїсь споруди першої половини ХХ ст.

9. Група курганів I (правий берег Чирвинської стариці та лівий Новоселівського бол.) виявлена на відрозі вузького підвищення мису

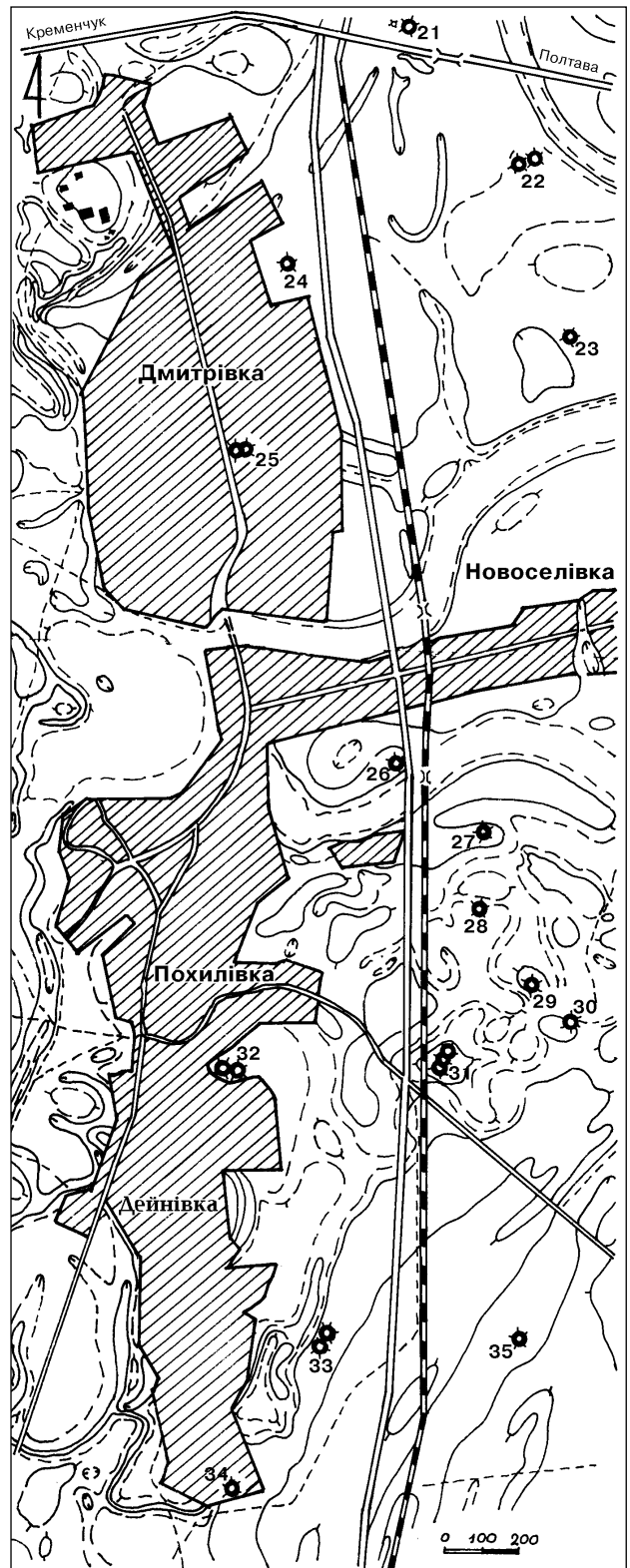

Рис. 114. **Дмитрівка, с. та околиці.**
Схема розташування курганів (фрагмент).

Цифрами позначені: **Потоки, станція:** 21 — кургани I;
Новоселівка, куток: 22 — кургани V; 23 — курган VI;
26 — курган VII; **Дмитрівка, с.:** 24 — курган I; 25 — кургани II;
Похилівка, куток: 27 — курган II; 28 — курган I;
29-30 — кургани III; 32 — кургани IV; **Колгоспна Гора, с.:**
31 — група курганів IV; **Дейнівка, куток:**
33 — група курганів II; 34 — курган II; 35 — курган III.

першої тераси, утвореного злиттям Чирвинської стариці і Новоселівського болота, в 0,2 км на північний схід від східної околиці села (вул. Степова) та в 1,0 км на південь від силової підстанції ВАТ «Полтавський ГЗК» (рис. 100:19). Займає стрілку мису, висотою 2,5-3,2 м над рівнем заплави, орієнтовану практично у меридіональному напрямку.

Складається із ланцюжка частково пошкоджених господарською діяльністю насипів, вишикуваних вздовж схилу правого берега стариці, на відстань в 0,25 км. Орієнтація ланцюжка курганів — північний захід — південний схід (рис. 100:19). Групу утворюють 5-ть насипів, висотою 0,5-1,6 м та діаметром 12-28 м, два з яких розорюються, інші — задерновані чи поросли деревами та кущами. Насип найбільшого кургана зберігає сліди спорудження бліндажа в роки Великої Вітчизняної війни (рис. 106).

Обміри курганів наведені у таблиці нижче.

Щодо знахідки уламка черепа у перетині поли кургану № 3, то, за визначенням А.В. Артем'єва, це фрагмент лівої тим'яної кістки. Кістка масивна, що, звичайно, характерно для препаратів, належних особам чоловічої статі. За збереженою ділянкою черепного шва (бregматична частина вінцевого шва), — вік цієї людини складав від 40 до 45 років (інших статевікових індикаторів не збереглося). З відмінних рис звертає на себе увагу те, що

руйнування кістки черепа відбулося після смерті людини. Інших змін, у тому числі слідів патологій, не виявлено.

Цілком ймовірно, що це рештки черепа зі впускного поховання, наприклад, сарматської доби, кераміка від якого трапилася в якості підйомного матеріалу.

Колгоспна Гора, с., Дмитрівська сільська рада (лівий берег Новоселівського бол. — рр. Псел — Дніпро).

10. Група курганів V (лівий берег Новоселівського бол.) розташована на трьох відрогамисах надзаплавної тераси, оточених болітцями і пересохлими старицями, висотою в 1,2-2,0 м над рівнем заплави, за 0,4-0,6 км на північний захід від села (рис. 100:20).

Складається з 6 насипів, частково пошкоджених господарською діяльністю переважно значних за розмірами курганів, витягнутих ланцюжком у широтному напрямку. Висота курганів — 0,5-1,8 м, їх діаметр — 20-35 м. Всі кургани задерновані, деякі обросли кущами, інші вкриті бур'янами. Всі вони, у певній мірі, були пошкоджені упродовж ХХ ст., від чого на полах, схилах і вершинах збереглися ями, траншейки, залишки вибирання ґрунту.

Два найбільші кургани, що розташовані у західній частині групи, на помітному мису тераси, займають вершини підвищень край

Таблиця. Новоселівка, група курганів I. Обміри.

№ п/п	Висота (м)	Діаметр (м)	Примітки
1	1,60	27	Задернований, напівсферичної форми, по центру — залишки круглої ями у вигляді конічної форми котловану, доведеного до глибини 1,4 м (рис. 106).
2	0,60	10x12	Задернований, східна пола пошкоджена прокладанням старої дороги і забудовою поч. ХХ ст., західна має крутіші обриси. Розташо ваний край південного завершення мису.
3	0,50	15	Оплилий задернований насип, перерізаний траншеєю кабелю і старої дороги. В оголенні виявлено два дрібні уламки ліпного посуду сарматського часу, а також фрагмент черепа людини.
4	1,2	20	Поли розорані, вершина зайнята рештками кладовища, поросла деревами та кущами. На обораних полах — уламки ліпного посуду скіфської доби (?).
5	0,55	15x18	Розораний насип кургану, що свого часу мав висоту більше 1 м. Абсолютна висота 68,8 м.

Таблиця. Колгоспна Гора, група курганів V. Обміри.

№ п/п	Висота (м)	Діаметр (м)	Примітки
1	1,4	29	Задернований, на вершині сліди тригопункту, є нори, обораний, поли — в кушах.
2	1,8	35	Задернований, на вершині сліди старого тригопункту, є нори, поли і сх или — в кушах.
3	0,8	20	Задернований, розтягнутий розмиванням та при спорудженні тригопункту. Абсолютна висота — 68,5 м. Розташований на південній стрілці вузького мису надзаплави.
4	0,5	16	Задернований, оплилий.
5	1,4	21	Задернований, поріс бур'янами.
6	1,5	24	Задернований, оточений дрібними кушами, свого часу розорювався.

майже знищеної лісосмуги (рис.100:20:1-2). Два кургани зі східного боку групи — вже описані археологами (Кулатова, Мироненко, Супруненко, 2004, с.5-46). Обміри курганів наведені у таблиці.

Кургани на території сучасного с.Дмитрівка

Потоки, залізнична станція, Дмитрівська сільська рада (лівий берег рр. Псел — Дніпро).

11. Кургани I (лівий берег р. Псел). Два пошкоджені кладовищем насипи курганів розташовані на мису першої надзаплавної тераси лівого берега ріки, безпосередньо справа від шосе мм. Полтава — Кременчук та мосту-авторозв'язки на м.Комсомольськ, за 1,05 км на південний захід від залізничної станції та 0,4 км на північ від пришосейної частини с.Дмитрівка (рис.114:21). Кургани займають підвищення на мису, висотою в 1,5 м, оточені парканом кладовища. Більший курган — ландшафтна домінанта округи, добре помітний з шосе і мосту, щільно вкритий сучасними похованнями; менший — практично ще не зайнятий могилами. Обидва задерновані, на великому — ростуть дерева і куші, встановлено більше 80 огорож могил. Висота великого кургану — 3,4 м, діаметр — 67х70 м. Менший насип у висоту не перевищує 0,6 м, при діаметрі 16 м.

Кургани оглядалися в 1930 р. І.М.Самойловським, 1972 р. Г.О.Сидоренко, 1986 р. Г.М.Некрасовою, 2003 р. К.М.Мироненком та О.Б.Супруненком (Самойловський, 1930; Си-

доренко, Махно, Телегін, 1982, с.60; Луговая, Мельникова, Некрасова, 1986, арк.52-53).

Новоселівка, кол. с., сучасний куток с.Дмитрівка, Дмитрівська сільська рада (лівий берег рр.Псел — Дніпро).

12. Кургани V (лівий берег р. Псел та Чирвинської стариці). Два розорані насипи курганів, що розташовані компактним скупченням на мису підвищення першої надзаплавної тераси, зліва від шосе мм.Полтава — Кременчук та підйому мосту-авторозв'язки на м.Комсомольськ, за 1,3 км на північ від кутка та в 0,6 км на схід від автозупинки на трасі «с.Дмитрівка» (рис.114:22). Кургани займають два сусідні пагорби підвищення. Більший курган (№ 1) добре помітний із шосе і мосту, менший — зберіг залишки тригопункту, з абсолютною позначкою 70,2 м. Обидва кургани розорюються. Висота першого — 1,3 м, діаметр — близько 30 м, другого — відповідно 0,8 та 24 м.

13. Курган VI (лівий берег р. Псел та Новоселівського бол.). Розораний пошкоджений насип кургана розташований на мису-підвищенні другої надзаплавної тераси, зліва від залізниці мм.Полтава — Комсомольськ, за 0,75 км на північ від кутка села та в 1,3 км на північний схід від залізничного переїзду до Новоселівки (рис.144:23). Курган здійснюється на краю надзаплавного пагорба-мису. На вершині помітні залишки тригопункту з абсолютною позначкою 68,4 м. Насип і поли розорюються. Висота — 0,6 м, діаметр — близько 18 м.

Дмитрівка, с., Дмитрівська сільська рада (лівий берег рр. Псел — Дніпро).

14. Курган I (лівий берег р. Псел та вододіл останнього з Новоселівським бол.). Розораний, пошкоджений влаштуванням городів, насип значного кургана розташований на панівному підвищенні другої надзаплавної тераси, справа від залізниці та шосе мм. Полтава — Комсомольськ, за 0,25 км на захід від останнього, в 0,7 км на північ — північний схід від приміщень середньої школи (рис.114:24). Курган знаходиться край схилу, в бік заплави Псла, посеред городів мешканців села, з меридіональних боків оточений парканами. На вершині — залишки тригопункту та встановлений капітальний стовп для влаштування гнізда лелеки. Абсолютна висота — 69,9 м. Насип і поли розорюються. Висота кургана — 1,35 м, діаметр — близько 28 м.

15. Кургани II (лівий берег р. Псел). Два пошкоджені кладовищем насипи значних курганів розташовані на виступі, у вигляді мису другої надзаплавної тераси лівого берега ріки, безпосередньо зліва від центральної асфальтованої вулиці та приміщення Дмитрівського будинку для літніх людей, за 0,35 км на південний схід від приміщення Дмитрівської сільської ради (рис.114:25). Кургани займають підвищення мису, висотою в 1,3 м, оточені парканом кладовища. Більший курган — ландшафтна домінанта села, добре помітний в окрузі, щільно вкритий сучасними похованнями та насадженнями дерев; менший — практично злився із насипом першого, через влаштування поховань, і прилягає до нього із заходу. Обидва задерновані, на великому — росте чимало дерев і кущів, встановлено огорожі навколо могил. Висота великого кургану — 7,1 м, діаметр — 65x76 м. Менший насип перевищує 1,6 м у висоту при діаметрі в 36 м. Вірогідно, курган, з крутою «гострою» вершиною, зберігає поховання доби раннього залізного віку, влаштоване у досипці на значному насипу епохи енеоліту-бронзи.

Кургани оглядалися в 1930 р. І.М.Самойловським, 1972 р. Г.О.Сидоренко, 1986 р. Г.М.Некрасовою, 2003 р. К.М.Мироненком

та О.Б.Супруненко (Самойловський, 1930; Сидоренко, Махно, Телегін, 1982, с.60; Луговая, Мельникова, Некрасова, 1986, арк.52-53; Супруненко, Кулатова, Мироненко, 2005).

Новоселівка, кол. с., сучасний куток с.Дмитрівка, Дмитрівська сільська рада (лівий берег рр.Псел — Дніпро).

16. Курган VII (правий берег Новоселівського бол.). Розораний, пошкоджений влаштуванням полотна залізниці та городами, насип кургана знаходиться на помітному підвищенні мису першої надзаплавної тераси, справа від залізниці та шосе мм. Полтава — Комсомольськ, за 0,25 км на південний захід від залізничного переїзду до кутка Новоселівка (рис.114:26). Курган розміщений край схилу, посеред городів мешканців села. На вершині — залишки тригопункту, з абсолютною висотою — 68,9 м. Насип і поли розорюються. Висота кургана — 0,55 м, діаметр — близько 20 м.

Похилівка, кол. с., сучасний куток с.Дмитрівка, Дмитрівська сільська рада (лівий берег рр. Псел — Дніпро).

17. Курган II (лівий берег Новоселівського бол.). Розтягнутий внаслідок існування поряд садиби першої пол. ХХ ст., пошкоджений влаштуванням городів, насип кургану знаходиться на підвищенні мису першої надзаплавної тераси, зліва від залізниці та шосе мм. Полтава — Комсомольськ, за 0,45 км на південний схід від залізничного переїзду до кутка Новоселівка (рис.114:28). Курган займає край схилу мису, посеред городів мешканців села. На вершині — сліди тригопункту, з абсолютною позначкою — 68,0 м. Розорюється. Висота кургана — 0,45 м, діаметр — близько 18 м.

18. Курган I (лівий берег Новоселівського бол.). Пологий, пошкоджений влаштуванням старої садиби, задернований та порослий кущами насип кургана розташований на пануючому підвищенні мису надзаплавної тераси, зліва від залізниці та шосе мм. Полтава — Комсомольськ, за 0,65 км на південний схід — південь від залізничного переїзду до кутка

Таблиця. Колгоспна Гора, група курганів IV. Обміри та опис.

№ п/п	Висота (м)	Діаметр (м)	Примітки
1	1,2	22	Задернований, на вершині сліди тригопункту, є нори, західна пола — підрізана старою ґрунтовою дорогою .
2	0,8	18	Задернований, на вершині сліди кладовища, є заглибини, схили — в кущах.
3	0,5	12	Задернований, порослий кущами .

Новоселівка (рис.114:28). Курган займає вершину підвищення в 2,5 м, посеред лук. На вершині — сліди тригопункту, із абсолютною позначкою — 68,0 м. Висота кургана — 1,2 м, діаметр — близько 30 м.

19-20. Кургани III (лівий берег Новоселівського бол.). Задерновані насипи двох курганів розташовані на підвищеннях першої надзаплавної тераси, зліва від залізниці та шосе мм. Полтава — Комсомольськ, за 0,85 та 0,95 км на південний схід від залізничного переїзду до кутка Новоселівка (рис.114:29-30). Кургани займають вищі південні краї схилів пагорба і мису, посеред колишньої забудови села поч. ХХ ст. На схід від першого — сліди споруди старого сараю, біля другого — залишки ставу. Насипи поросли кущами, деревами. Висота першого кургана — 0,75 м, діаметр — близько 25 м, другого — відповідно 1,2 та 30 м.

Колгоспна Гора, с., Дмитрівська сільська рада (лівий берег рр. Псел — Дніпро).

21. Група курганів IV (лівий берег безіменного бол. та р.Псел) розташована на невеликому острівці-мису надзаплавної тераси, оточеному болотами і пересохлими старицями, висотою в 1,5-2,0 м над рівнем заплави, за 1,4 км на захід від села (рис.114:31).

Складається з 3-х задернованих насипів, частково пошкоджених господарською діяльністю ХХ ст., витягнутих ланцюжком у меридіональному напрямку. Висота курганів — 0,5-1,2 м, їх діаметри — 12-22 м. Всі кургани задерновані, два поросли кущами. На полах, схилах і вершинах збереглися ямки, траншейки, сліди вибирання ґрунту.

Найбільший курган, розташований у південній частині групи, на помітному мису. Відомості про два кургани групи, обстеженої

автором 2004 р., — вже опубліковані (Супруненко, Кулатова, Мироненко, 2004. — С.5-46).

Параметрові характеристики курганів наведені у таблиці вище.

Похилівка, кол. с., сучасний куток с.Дмитрівка, Дмитрівська сільська рада (лівий берег рр.Псел — Дніпро).

22. Кургани IV (вододіл р.Псел та Новоселівського бол.). Задерновані насипи двох пошкоджених кладовищем курганів розташовані на підвищенні, справа від залізниці та шосе мм. Полтава — Комсомольськ, за 0,5 км на захід від залізничного переїзду до с.Колгоспна Гора — Єристівка (рис.114:32). Кургани знаходяться посеред старого сільського цвинтаря поч. ХХ ст., що продовжує функціонувати. Насипи задерновані, вкриті похованнями, поросли кущами і деревами. Висота курганів — 0,35 1,3 м, діаметр — близько 16 і 25 м.

Дейнівка, кол. с., сучасний куток с.Дмитрівка, Дмитрівська сільська рада (лівий берег рр. Псел — Дніпро).

23. Група курганів II (лівий берег р.Псел) оглянута на південно-східній околиці Дейнівки, справа, за 0,18 км на захід від шосе на м.Комсомольськ (рис.114:33). Складається з 2-х задернованих, підрізаних польовою дорогою, насипів, розташованих ланцюжком майже у меридіональному напрямку. Висота першого — 1,5 м, діаметр — близько 25 м; другого — відповідно — 0,6 м і 14 м. Кургани вперше обстежені нашою розвідкою в 2003 р. (Супруненко, Кулатова, Мироненко, 2003, арк.6, № 5).

24. Курган II (лівий берег р.Псел) розташований на південній околиці кутка села, за 0,35 км на захід від залізничного полотна і шосе на м.Комсомольськ (рис.114:34). За-

дернований, має висоту понад 2,7 м і діаметр 30-35 м. Дещо оплилий насип на полах зайнятий сучасним Дейнівським кладовищем, а з південного заходу — заходу від нього відкопаний новітній рів, розміром 5x15 м і глибиною 1,5 м.

Курган обстежувався І.М.Самойловським 1930 р., Г.М.Некрасовою 1986 р. (Сидоренко, Махно, Телегін, 1982, с.60; Луговая, Мельникова, Некрасова, 1986, арк.53, № 26), а також автором навесні 2003 р. (Супруненко, Кулатова, Мироненко, 2003, арк.5, № 3).

25. Курган III (лівий берег р.Псел — вододільне плато рр.Псел — Дніпро). Розораний насип невеликого кургана розташований на підвищенні, зліва від залізниці та шосе м.Полтава — Комсомольськ, за 0,25 км, та в 0,70 км на південний схід — південь від залізничного переїзду на с.Колгоспна Гора й Єристівка (рис.114:35). Займає вершину довгого, меридіонально орієнтованого, моренного підвищення, висотою 1,5 м. На вершині — сліди тригопункту, із абсолютною позначкою — 67,8 м. Висота кургана — 0,35 м, діаметр — близько 15 м.

Кургани на території с.Солонці

Солонці (Лиходії), с., Дмитрівська сільська рада (лівий берег Вел. Солонцівського болота — рр.Псел — Дніпро).

26. Курган I. Залишки пошкодженого будівництвом шосе кургану знаходяться в

0,15 км на південь — південний схід від села, поблизу свиноферми, під полотном асфальтованої дороги. Насип частково знесений при будівництві дорожнього полотна. Діаметр — понад 25 м, висота — 0,4-0,5 м (рис.100:3).

Курган входив до складу групи "Цегельня", насипи якої досліджені у 1992 р. (Шилов, 1993, с.142-144).

27. Група курганів I. Ланцюжок пошкоджених існуванням села курганів, у складі 11 насипів, висотою 0,5-3,7 м та діаметром 16-40 м, розташований посеред населеного пункту, вздовж його головної вулиці і схилу третьої тераси, за 10-25 м від її краю (рис.100:23). Кургани вишикувані у меридіональному напрямку, на відстані більше 1 км; здебільшого зайняті городами, садками, кілька з них — пошкоджені забудовою поч. XX ст. Найбільший курган групи — № 1 — з південного заходу підрізаний під час спорудження колишньої колгоспної вісової, задернований. На його вершині помітні кілька могил XIX ст., в т.ч. з поваленим лабрадоритовим обеліском 1830-х рр. Обмірні дані результатів огляду курганів зведені до таблиці нижче.

Група курганів — виразна деталь історичного ландшафту села.

Таким чином, в результаті розвідок уточнене місцезнаходження й укладена карта розташування курганів та їх груп на території Дмитрівської сільської ради м.Комсомольськ Полтавської області.

Таблиця. Солонці (Лиходії), група курганів I. Результати обмірів.

№ п/п	Висота (м)	Діаметр (м)	Примітки
1	3,7	40	Південно-західна пола підрізана, на вершині — сліди поховань, на північному схилі — повалений пам'ятник, неподалік — лежать жорна від вітряка .
2	0,7	28	Розтягнутий будівництвом садиби. Під городом.
3	1,6	32	Насип на третину зруйнований будівництвом хати на початку XX ст.
4	1,0	25	У садку, частина насипу розтягнута.
5	0,6	28	Під садком та господарською забудовою садиби.
6	0,8	25	Під садовими насадженнями.
7	0,6	20	Частково зруйнований обвалуванням меж дворищ.
8	0,5	24	Під городами, розорюється.
9	0,6	27	Під городами, розорюється.
10	0,7	29	Під городами, розорюється.
11	0,6	30	Розораний, під сільськогосподарськими угіддями.

Література та джерела

- Антонова Е.В.* Обряды и верования первобытных земледельцев Востока. — Москва: Наука, 1990. — 354 с.
- Артем'єв А.В., Мироненко К.М., Супруненко О.Б.* Обстеження золотоординських пам'яток на Полтавщині // АБУ 2002-2003 рр. — Київ: Шлях, 2004. — С.68-73.
- Башикатов Ю.Ю., Івченко А., Тараненко С.П.* Отчет об археологической разведке у с. Дмитровка (Кременчугский р-н Полтавской обл.) с 9 по 12 октября 2001 года // НА ЦОДПА. — Ф.е. — Спр. 318. — 13 арк.
- Березанская С.С.* Культура многоваликовой керамики // Березанская С.С., Отрошенко В.В., Чердниченко Н.Н., Шарафутдинова И.Н. Культуры эпохи бронзы на территории Украины. — Киев: Наук. думка, 1986. — С.5-43.
- Березанская С.С.* Северная Украина в эпоху бронзы. — Киев: Наук. думка, 1982. — 212 с.
- Бибиков С.Н.* Раннетрипольское население Лука — Врублевская на Днестре // МИА. — Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1953. — № 38. — 460 с.
- Блоусько О.А., Супруненко О.Б.* Давня історія Полтавщини (XX тисячоліття до н.е. — V ст. н.е.): Підручник. — Полтава: Оріяна, 2004. — 160, 4 с.
- Видейко М.Ю.* Вопросы взаимодействия «земледельческого» и «скотоводческого» населения Северного Причерноморья в эпоху энеолита // Краткие сообщения Одесского археологического общества. — Одесса: изд. ОАМ, 1999. — С. 34-39.
- Гембарович М.Т.* К вопросу о значении трипольских женских статуэток // СА. — Москва, 1956. — Т. XXV. — С. 106-123.
- Дергачёв В.А., Манзура И.В.* Погребальные комплексы позднего Триполья. — Кишинёв: Штиинца, 1991. — 156 с.
- Довженко Н.Д.* «Енеолітичні» ідоли Степової України: парадокси датування // Наукові записки: Історичні науки. — Київ: вид. НУКМА, 2003. — Т. 21. — С. 4-5.
- Довженко Н.Д., Саук В.М.* О двух традициях в европейской монументальной скульптуре в эпоху энеолита-бронзы // Актуальные проблемы историко-археологических исследований / ТД VI Респ. конф. мол. археологов. — Киев: изд. ИА АН УССР, 1987. — С. 47-48.
- Зайка Г.П.* Українська лінія. — Київ-Полтава: Археологія, 2001. — 88, 2 с.
- Евглевский А.В.* Влияние ислама на половецкий погребальный обряд в золотоординское время // Проблемы исследования памятников археологии Северского Донца. — Луганск: Шлях, 1990. — С.130-137.
- Елагина Н.Г., Петренко В.Г.* Раскопки курганов на Ингульце // АО 1968 г. — Москва: Наука, 1969. — С.252.
- Єремєєв С.О.* Розвідки поблизу с.Дмитрівка // АЛЛУ. — Полтава, 2001. — № 2. — С.84.
- Іванова С., Петренко В., Ветчинникова Н.* Кургани древних скотоводов междуречья Южного Буга и Днестра. — Одесса: изд. ИА НАНУ, 2005. — 206 с.
- Ковалёва И.Ф.* Зеленогайский комплекс антропоморфной пластики: культурная принадлежность и семантика // Курганы энеолита — бронзы в криворожском течении Ингульца. — Днепропетровск: Изд-во ДУ, 2003. — С.102-127.
- Ковалёва И.Ф.* Север Степного Поднепровья в энеолите-бронзовом веке. — Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1984. — 116 с.
- Кулатова І.М., Супруненко О.Б., за участю Масевської С.В.* Кургани поблизу Волошиного у пониззі Псла (група курганів III) // АЛЛУ. — Полтава, 2004. — № 1-2. — С. 47-135.
- Ковалёва И.Ф., Марина З.П., Ромашко В.А., Тесленко Д.Л., Шалобудов В.Н., Векленко В.А.* Курганы энеолита-бронзы в криворожском течении Ингульца. — Днепропетровск: Изд-во ДУ, 2003. — 132 с.
- Кулатова І.М., Мироненко К.М., Охріменко А.І., Супруненко О.Б.* Археологічні розвідки в зоні Єриствського родовища залізистих кварцитів у Кременчуцькому районі на Полтавщині // АБУ 2002-2003 рр. — Київ: вид. ІА НАНУ, 2004. — С.23-26.
- Кулатова І.М., Супруненко О.Б.* Звіт про археологічні обстеження ділянки землевідводу під розширення Західних відвалів Дніпровського рудоуправління ВАТ “Полтавський ГЗК” на землях агрофірми “Відродження” та Комсомольської міської ради Полтавської області // НА ЦОДПА. — Ф.е. — Спр.333. — 14 арк.
- Кулатова І.М., Супруненко О.Б.* Знахідки на території Східного укріплення Більського городища // ПАЗ. — Полтава: вид. ЦОДПА, 1995. — Ч.3. — С.57-65.
- Кулатова І.М., Супруненко О.Б.* Кургани поблизу с.Дмитрівка у межиріччі Ворскли та Орелі. — Київ-Полтава: Археологія, 1999. — 32 с.

Кулатова І.М., Супруненко О.Б. Старожитності доби раннього залізного віку Кременчуцького Подніпров'я // Старожитності степового Причорномор'я і Криму. — Запоріжжя: вид. ЗДУ, 2004. — Т.ХІ. — С.143-149.

Луговая Л.Н. Погребения с костяными пряжками в Среднеднепровском Левобережье // ОДПАП: Третій обл. наук.-практ. семінар / ТД. — Полтава: Изд-во "Полтава", 1990. — С.107-109. — Рис.11-12.

Лугова Л.М. Поховання доби пізньої бронзи поблизу села Кагамлик Глобинського району // АЗ ПКМ. — Полтава: вид. ПКМ, 1992. — Вип.1. — С.36-39.

Луговая Л.Н., Мельникова И.С., Некрасова А.Н. Отчёт об археологических исследованиях разведотряда Полтавского краеведческого музея в составе ЛРСЭ ИААНУССР на территории Полтавской области в 1986 году // НА ІА НАНУ; НА ЦОДПА. — Ф.е. — Спр.15. — 73 арк.

Луговая Л.Н., Шилов Ю.А. Михайликовский курган раннесрубного времени // АИП. — Полтава: изд. ПКМ, 1990. — С.43-56.

Мироненко К.М., Супруненко О.Б. Розвідки в околицях м.Комсомольськ // АБУ 2002-2003 рр. — Київ: Шлях, 2004. — Вип.6. — С.220-223.

Мозолевский Б.Н., Полин С.В. Курганы скифского Герроса IV в. до н.э. — Киев: Стилюс, 2005. — 600, 24 с.

Мовшиа Т.Г. Взаємовідносини степових і землеробських культур в епоху енеоліту — раннього бронзового віку // Археологія. — Київ, 1993. — № 3. — С. 46-53.

Мовшиа Т.Г. Хронология Триполья — Кукутени и степные культуры эпохи раннего металла в её системе // Проблемы археологии Поднепровья. — Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1984. — С.60-83.

Мовшиа Т.Г. Томашевская локальная группа трипольско-кукутенской общности // Studia praeistorica. — Sofia: BAN, 1988. — Т.9.

Мовшиа Т.Г. Антропоморфная пластика Триполья (реалистический стиль) / Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Киев: изд. ИА АНУССР, 1975. — 24 с.

Мурзин В.Ю., Ролле Р., Херц В., Скорый С.А., Махортых С.В., Белозор В.П. Исследования совместной украинско-немецкой археологической экспедиции в 2000 г. [на Бельском городище]. — Киев: изд. ИА НАНУ, 2001. — 72 с.

Отрощенко В.В. Белозерская культура // Березанская С.С., Отрощенко В.В., Чердниченко Н.Н., Шарфутдинова И.Н. Культуры эпохи бронзы на территории Украины. — Киев: Наук. думка, 1986. — С.117-152.

Отрощенко В.В. Проблеми періодизації культур середньої та пізньої бронзи півдня Східної Європи (культурно-стратиграфічні зіставлення). — Київ: вид. ІА НАНУ, 2001. — 288 с.

Пассек Т.С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья // МИА. — Москва — Ленинград: Изд-во АН СССР, 1961. — № 64. — 228 с.

Плетнёва С.А. Кочевники Южнорусских степей в эпоху средневековья: IV-XIII вв. — Воронеж: Изд-во ВГУ, 2003. — 240 с.

Погожева А.П. Антропоморфная пластика Триполья. — Новосибирск: Наука, 1983. — 184 с.

Пуголовок Ю.О. Садиба літописних сіверян (за матеріалами розкопок у Полтаві). — Полтава: Археологія, 2005. — 48 с.

Рассмакин Ю.Я. Келеберда — забуде поселення з керамікою квітнянського типу на Дніпрі // АБУ 2002-2003 рр. — Київ: вид. ІА НАНУ, 2003. — С.235-240.

Рыбалова В.Д. Некоторые новые данные к изучению поздне трипольской культуры на Южном Буге // Археологический сборник Государственного Эрмитажа. — Ленинград: Аврора, 1964. — Вып.6. — С.79-85.

Рычков Н.А. Триполье как катализатор этнических изменений в степях Украины // М-ли міжнар. конф. «Етнічна історія Степу та Лісостепу Єврозії від кам'яного віку по ранне середньовіччя». — Дніпропетровськ: Вид-во ДГУ, 1999. — С.47-49.

Самойловський І.М. Звіт за археологічні розвідки року 1930 // НА ІА НАНУ. — Ф. ВУАК. — № 327. — 13 арк.

Сидоренко Г.О., Махню Є.В., Телегін Д.Я. Довідник з археології України. Полтавська область. — Київ: Наук. думка, 1982. — 108 с., 2 карти.

Супруненко А.Б. Александровский курган эпохи энеолита-бронзы в междуречье Сулы и Удая. — Полтава: изд. ЦОДПА, 1994. — Препринт, вып.3. — 32 с.

Супруненко А.Б. Антропоморфная стела эпохи раннего металла из Полтавской области // СА. — Москва, 1991. — № 3. — С.153-160.

Супруненко О.Б. Археологічні пам'ятки пониззя р. Коломак // АЗ ПКМ. — Полтава: вид. ПКМ, 1992. — Вип.1. — С. 40-56.

Супруненко А.Б. Археологические памятники Карловского района Полтавской области: Каталог. — Полтава: вид. ПКМ, 1990. — 82 с.

Супруненко О.Б. Звіт про археологічні обстеження ділянки першої черги землевідводу під спорудження металургійного заводу ВАТ "Ворскла-сталь" на землях Дмитрівської сільської ради м.Комсомольськ Полтавської області, у травні-червні 2005 р. // НА ІА НАНУ; НА ЦОДПА. — Ф.е. — Спр.419. — 77 арк.

Супруненко О.Б. На землі Полтавській: Пам'ятки археології Полтави та околиць. — Полтава: Археологія, 1998. — 157 с.

Супруненко О.Б., Артем'єв А.В., Масєвська С.В. Унікальний комплекс золотоординського часу поблизу Волошиного / Старожитності околиць Комсомольська. — Київ-Полтава: Археологія, 2005. — Частина II. — 86, 2 с.

Супруненко О.Б., Гавриленко І.М., Кулатова І.М., Лямкін В.В., Мироненко К.М. Мезолітична стоянка „Комсомольська” поблизу с.Підлужжя на Кременчуччині // АЛЛУ. — Полтава, 2003. — № 2/2002 -1/2003 (12-13). — С.43-45.

Супруненко О.Б., за участю **Масєвської С.В., Артем'єва А.В., Горбенка С.О.** Кургани з похованнями золотоординського часу поблизу Волошиного у пониззі Псла / Старожитності околиць Комсомольська. — Київ-Полтава: вид. ЦП

НАНУ і УТОПІК, ВЦ «Археологія», 2006. — Частина III. — 140 с.

Супруненко О.Б., Кулатова І.М. Звіт про археологічні дослідження на території землевідводу Єривського родовища залізистих кварцитів ВАТ «Полтавський Гірничо-збагачувальний комбінат», поблизу с. Волошине Дмитрівської сільської ради м. Комсомольськ Полтавської області у 2005 р. // НА ІА НАНУ; НА ЦОДПА. — Ф.е. — Спр.424. — Частина перша. — 86 арк.

Супруненко О.Б., Кулатова І.М. Звіт про археологічні дослідження на території землевідводу під розширення Західних відвалів Дніпровського рудоуправління ВАТ «Полтавський Гірничо-збагачувальний комбінат», поблизу с. Дуканичі Дмитрівської сільської ради Комсомольської міськради Полтавської області у 2005 р. // НА ІА НАНУ; НА ЦОДПА. — Ф.е. — Спр.423. — 172 арк.

Супруненко О.Б., Кулатова І.М., за участю **Маєвської С.В., Мироненка К.М., Артем'єва А.В.** Звіт про археологічні дослідження на території землевідводу Єривського родовища залізистих кварцитів ВАТ «Полтавський Гірничо-збагачувальний комбінат» поблизу с. Волошине Дмитрівської сільської ради Комсомольської міськради та с. Ємці Пришибської сільської ради Кременчуцького району Полтавської області у 2003-2004 рр. // НА ІА НАНУ; НА ЦОДПА. — Ф.е. — Спр.403. — Частина перша. — 258 арк.; Спр.404. — Частина друга. — 164 арк.

Супруненко О.Б., Кулатова І.М., за участю **Маєвської С.В.** Кургани поблизу Волошиного у понищі Псла (група курганів III) // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2004. — № 1-2. — С.47-136.

Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Мироненко К.М. Звіт про археологічні розвідки в окрузі м. Комсомольськ Полтавської області з підготовки археологічної частини «Зводу пам'яток історії та культури» в 2002-2003 рр. // НА ІА НАНУ; НА ЦОДПА. — Ф.е. — Надх. 2003. — Спр.355. — 41 арк.

Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Мироненко К.М. Старожитності околиць Комсомольська // АЛЛУ. — Полтава, 2004. — № 1-2. — С.5-46.

Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Мироненко К.М. Звіт про археологічні обстеження ділянки землевідводу Єривського родовища залізистих кварцитів та під розширення Західних відвалів Дніпровського рудоуправління ВАТ «Полтавський Гірничо-збагачувальний комбінат», на землях Дмитрівської і Пришибської сільських рад Кременчуцького району та Комсомольської міської ради Полтавської області, у липні 2002 і квітні 2003 рр. // НА ІА НАНУ; НА ЦОДПА. — Ф.е. — Спр.357. — 64 арк.

Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Мироненко К.М., Артем'єв А.В., Маєвська С.В. Старожитності околиць Комсомольська. — Київ-Полтава: Археологія, 2005. — Частина I. — 140 с., вкл.

Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Мироненко К.М., Кра-

кало І.В., Титков О.В. Старожитності Кременчука: Пам'ятки території та околиць міста. — Кременчук-Полтава: Археологія, 2004. — 160, 4 с.

Супруненко О.Б., Приймак В.В., Мироненко К.М. Старожитності золотоординської доби Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя. — Київ-Полтава: Археологія, 2004. — 86 с.

Телегін Д.Я. Енеолітичні стели і пам'ятки нижньоміхайлівського типу // Археологія. — Київ, 1971. — № 4. — С. 3-17.

Телегін Д.Я. Про культурну належність і датування випростаних енеолітичних поховань Степоного Подніпров'я // Археологія. — Київ, 1987. — № 60. — С. 17-30.

Телегін Д.Я., Потєхіна І.Д. Кам'яні «боги» мідного віку України. — Київ: вид. УТОПІК, 1998. — 46 с., 1 табл.

Черняков И.Т. Контактная зона степных, лесостепных правобережных и левобережных культур бронзового века Поднепровья // Обл. науч.-практ. конф., посвящ. 100-летию со дня рождения М. Я. Рудинского (26-28 марта 1987 г.) / ТДС. — Полтава: изд. ПКМ, 1987. — С.43-45.

Фёдоров-Давыдов Г. Золотоординский город и Дешти-и-Кыпчак в первой половине XIV в. // ТА. — Казань: изд. Ин-та истории АН Татарстана, 2004. — № 1-2. — С.6-47.

Федоров-Давыдов Г.А. Кочевники Восточной Европы под властью золотоординских ханов. — Москва: Изд-во МГУ, 1966. — 275 с.

Шапошникова О.Г. Памятники нажнемихайловского типа // Археология Украинской ССР. — Т. I: Первобытная археология. — Киев: Наук. думка, 1985. — С. 324-331.

Шапошникова О.Г., Бочкарев В.С., Шарафутдинова И.Н. О памятниках эпохи меди — ранней бронзы в бассейне р.Ингула // Древности Польшуля. — Киев: Наук. думка, 1977. — С. 7-12.

Шарафутдинова И.Н. Степное Поднепровье в эпоху поздней бронзы. — Киев: Наук. думка, 1982. — 160 с.

Шилов Ю.А. Арийские святилища и курганы из устья Псла // ПАЗ. — Полтава: Полтав. літератор, 1995. — Ч.3. — С.37-41.

Шилов Ю.А. Курган-святилище «Цегельня» // АДУ 1992 р. — Київ-Запоріжжя: вид. ІА НАНУ, ЗДУ, 1993. — С.142-144, 201.

Шилов Ю.А. Прародина ариев: История, обряды и мифы. — Киев: Синто, 1995а. — 743 с.

Шилов Ю.А. Святилища энеолита — бронзы в устье Псла // АДУ 1993 р. — Київ: вид. ІА НАНУ, НДІ ПД, 1997. — С.145-148.

Шрамко Б.А. Бельское городище скифской эпохи (город Гелон). — Киев: Наук. думка, 1987. — 184 с.

Щербаковский Д.М. Раскопки курганов на пограничье Херсонской и Киевской губерний // АЛЮР. — Киев, 1905. — Т.1-2. — С.7-9.

Renfrew K. In search of the Indo-Europeans. — London, 1989. — 111 p.

Артем'єв А.В.

Результати антрополого-одонтологічного аналізу кісткових матеріалів, виявлених при розкопках курганів між сс. Дуканичі та Солонці

Особливістю антропологічних матеріалів, виявлених поблизу с.Дуканичі Дмитрівської сільської ради м.Комсомольськ на Полтавщині, є їх здебільшого фрагментарність, зміщення і змішання. Досить часто матеріали, через стан їх збереження, склалися винятково з дентальних анатомічних препаратів, які збереглися більш-менш задовільно.

Попередньо доводилося проводити ідентифікацію кісткових решток окремих осіб. Проводилися порівняльні дослідження зубо-щелепно-лищевої області (далі — ЗЩЛО), для чого використовувалися наступні маркери в зубах: 1) повне зіставлення зубних рядів в центральній оклюзії та ряду зубів; 2) підрахунок набору зубів, який не повинен перевищувати числа органів, що належать одній особі; 3) відмінні риси рельєфу зубів різних осіб (одонтологічний та одонтогліфічний малюнок); 4) ступінь стертості; 5) строк прорізування; 6) характерна зруйнованість патологічним процесом. У деяких випадках зуби відповідали своїм лункам та ідентифікації не потребували.

Цікавим результатом спостережень вважаємо те, що вестибулярна поверхня збережених фронтальних зубів верхніх та нижніх щелеп мала трикутну форму у всіх досліджених індивідів.

Дуканичі, с., мікрогрупа I, курган № 1

Індивід 1. Поховання 3 (зрубна культура). Матеріали для визначення склалися тільки із зубів постійного прикусу і мали першо-рядне значення у справі диференціації статевікових особливостей індивіда 1. Зуби на-

лежали одній особі. Зубна формула за ВООЗ (Боровский, Барышева, Максимовский, 1988, с.106-109) подається у таблиці 1.

Таблиця 1. Зубна формула індивіда 1 (поховання 3), за ВООЗ.

О		О		Ф	О	О	О	О	О	О	О	О	О	О	О	О	О
18	17	16	15	14	13	12	11	21	22	23	24	25	26	27	28		
48	47	46	45	44	43	42	41	31	32	33	34	35	36	37	38		
О		О	О	О	О	О	О	О	О	О			О	О	О		О

Примітки: Ф — фолікул зуба; О — відсутність зуба.

Опис зубів та зубо-щелепно-лищевої системи (відхилення від загально визнаної середньої фізіологічної норми). Опис зубів та зубо-щелепно-лищевої системи (далі — ЗЩЛ с-ми) у даному конкретному випадку варто розпочати з других молярів (а саме, — із зуба 17), так як зуби мудрості — треті моляри (18, 28, 38, 48) — не прорізувалися. Важливо, що вже це, саме по собі, характеризує доволі молоду особину.

17 — бал зношеності зуба межує з віковим інтервалом у 16-18 років (це доволі значна стертість, принаймні, необхідно відзначити високу ступінь інтенсивності жувальних навантажень). Повністю прорізувався. Помічений значний рівень сформованості кореневої системи. Зазначимо, що прорізування зуба 17, як і 27, відбувається у 12-14 років.

16 — відсутній в аналізі.

15 — стертість співпадає із віком у 14-16 років (прорізуються до 9-11 років, деякі сучасні автори подають дані про більш пізні строки, — до 15 років).

14 — виникає враження, що це фолікул або прорізаний зуб, котрий близько півроку як з'явився над яснами. Строк прорізування — 9-12 років.

13-23 — відсутні в дослідженні.

24 — опис повністю повторює зуб 14.

25, 26 — відсутні в аналізі.

27 — повністю прорізався, коренева система сформувалася повністю.

37 — опис нагадує 17, 27. Ступінь зношеності зуба 37 близький до 16 років.

36-34 — відсутні при визначенні.

33 — ймовірно, лише прорізався (12 років). Зношення близьке для 16 років.

32-46 — відсутні.

47 — зношення аналогічне 17, 27 та 37.

За морфологічною будовою поверхні всі обстежені зуби постійної зміни індивіда 1 підходять описовій характеристиці зубів осіб чоловічої статі (Дмитренко, Краюшкин, Сапін, 2000, 193 с.). Ідентифікація показала, що індивід 1, можливо, — *молодий чоловік*, у віці 14-16 (18-?) років.

Функціонально ЗЩЛ с-ма цієї людини, ймовірно, виконувала доволі значний об'єм масивних жувальних різнорідних рухів, була завантажена, на що впливав склад та консистенція продуктів харчування — грубої та жорсткої їжі.

При цьому зубні камені — зубні нашарування (далі — ЗН) — відсутні, в зубах патології не виявлено.

Індивід 2. Поховання 4 (зрубна культура).

Антропологічні матеріали представлені лише тимчасовими постійними зубами та фолікулами постійної зміни (прикус змішаний). Кількість зубів не перевищує кількості для одної людини (повністю зіставляються, за всіма ознаками і, належать одній особі). Всього дванадцять зубів та їх фолікулів. Формула зубів індивіда 2 подається нижче.

Таблиця 2. Зубна формула індивіда 2 (поховання 4), за ВООЗ.

О	О		О	О	О	О	Ф	О	О	Ф			Ф	О	О
18	17	16	55	54	53	12	11	21	22	63	64	65	26	27	28
48	47	46	85	84	83	42	41	31	32	33	74	75	36	37	38
О	О	О	О	О	О	О	О	О	Ф	Ф			Ф	О	О

Примітки: Ф — фолікули зубів; О — відсутні зуби; 63 — молочний зуб; Ф 23 — наявні фолікул та молочний зуб.

Опис зубів та зубо-щелепно-лицевої системи (відхилення від загальноприйнятої середньої фізіологічної норми). Опис зубів, скоріше, необхідний для підтвердження встановленого

вікового періоду. Патології не виявлено, ЗН ледве намітилися.

Другі та треті моляри постійної дефініції не прорізалися (відсутні через малий вік об'єкта дослідження).

16 — із незначними ЗН (своєрідний доказ прорізування, що відбулося).

11 — фолікул (інтактний — здоровий).

63 — молочний (прорізаний), з фолікулом постійного зуба у щелепі.

64, 65 — молочні (прорізани).

26, 36 — фолікули.

75, 74 — молочні (прорізани).

33, 32 — фолікули зубів постійної зміни. Цікаво, що 33, 32 або фолікули, або зуби, які ледве прорізалися (недопрорізалися) (Супруненко, Артем'єв, Маєвська, 2005, с.24).

За строками прорізування, індивід 2 — *дитина* віком 5-6 років.

Індивід 3. Поховання 2 (золотоординський час). У наявності повний кістяк, в т.ч. череп з обома щелепами. Всі виявлені зуби молочного прикусу (свідомство того, що дитині — до 6 років). Перші постійні моляри з нижньої щелепи — у непрорізаному стані. Всього двадцять два зубних органи. Вивчення періоду розвитку ЗЩЛ області вказує на кінець формування — початок стабілізації тимчасового прикусу. Отже, індивід 3 — *дитина*, у віці 2,5-3,5 років.

Таблиця 3. Зубна формула індивіда 3 (поховання 2), за ВООЗ.

О															О
16	55	54	53	52	51	61	62	63	64	65	26				
46	85	84	83	82	81	71	72	73	74	75	36				
Ф															Ф

Примітки: Ф — фолікул зуба; О — відсутність зуба.

ЗЩЛ с-ма у межах фізіологічної норми. Патології не виявлено.

Індивід 4. Поховання 1 (золотоординський час). Для аналізу взятий повний кістяк. До особливостей скелету необхідно віднести: виявлення кісточок інків у черепі; людина — правша, бо праві кістки значно розвинутіші за ліві. Крім того, відзначимо сліди дощок гробовища на лопатках; наявність слідів якоїсь речовини зеленого кольору на верхній щелепі (імпрегнація речовини — кольорового

металу-?), цілком ймовірно — деталі від прикраси головного убору.

Визначення вікових та статевих особливостей, за яскраво вираженими ознаками, не викликало труднощів. **С т а т ь** — *жіноча*.

В і к — визначений за таким стійким показником, як ступінь зарощення черепних швів, що відповідає 20-25 років.

З р і с т, визначений за таблицями, запропонованими різними авторами (Манувріє-Тельккя, Троттер-Глезер), у середньому, за життя, наближався до 160,0-162,0 см.

Патології в кістках не виявлено.

Таблиця 4. Зубна формула індивіда 4 (поховання 1), за ВООЗ.

	О	С									Pt (P,C)			О	О	Ф
18	17	16	15	14	13	12	11	21	22	23	24	25	26	27	28	
48	47	46	45	44	43	42	41	31	32	33	34	35	36	37	38	
О	С	Pt (P,P)												О		

Примітки: О — відсутність зубів; Ф — наявність фолікула; С — каріозне враження; (С) — можливий перебіг каріозного процесу; (Р) — можливий пульпіт; Pt — періодонтальні патології; (Pt) — можливі періодонтальні прояви; Pt (P, C)/C (Pt, P) — можлива комбінація розладів та ряду хвороб.

Опис зубів та зубо-щелепно-лицевої системи (відхилення від загально визнаної середньої фізіологічної норми). Прикус — прогнатичний дистальний (сагітальний ступінь — 8,0 мм). Аномалія такого виду, можливо, набута і викликана втратою зубів під час життя. Доволі значна стертість зубів фронтальної ділянки, ймовірно, є результатом тієї ж відсутності бокових зубів. Тобто, при такій кількості відсутніх жувальних органів (куди слід віднести і, зруйновані різними патологіями зуби, які не брали участі в розподілі жувального навантаження) їжу можна було відкушувати, рвати, перетирати, утримувати та жувати лише фронтальними зубами.

Стертість патологічна (неприродна). Цікаво, що бічні ряди зубів верхньої та нижньої щелеп, що залишилися в оклюзії, навіть не потурбовані стиранням (зношеності та регресивних — інволютивних процесів не простежено).

ЗН виражені на всіх зубах у вигляді «нависаючого кому», особливо — на фронтальній групі цих органів верхньої та нижньої щелеп.

Верхня щелепа. Тверді тканини 18 здорові. Встановлена вторинна деформація цього

зуба. Зафіксований нахил на 30°. Крім того, орган висунутий із зубного ряду в результаті впливу відсутності і прижиттєвої втрати, як буде показано нижче, зубів-антагоністів — 48 (та істотної руйнації і висунутості 47).

17 — втрачений за життя. Строк його втрати перевищує річний інтервал, так як існує нахил 18-го зуба, а також є нахил збереженого 15 — на 30°. Антагоніст 47 — висунутий за межі зубного ряду.

16 — втрачений, очевидно, в ті ж строки, що і 17. Опис 16 співпадає з описом зуба 17 (луночка заросла повністю, вторинна деформація простежена на сусідніх зубах та антагоністах).

15 — на його контактній медіальній поверхні наявна каріозна порожнина (далі — КП) середніх розмірів, розташована у пришийковій області.

14 — інтактний.

13 — з нього починаються відмінні риси, характерні для всього фронтального зубного ряду верхньої та нижньої щелеп цієї жінки — узури (ямки, вибоїни) на ріжучому краї. Останні значною мірою зводяться до ньобу та язикової сторони, що справляє враження посиленого перетирання різцями та іклами їжі. При цьому повинні були переважати рухи у сагітальному напрямку (домінує зношеність небної поверхні).

Зуби від 12 до 22 мають ті ж ознаки, що і 13 (інших відхилень немає).

23 — знищений каріозним процесом повністю, до альвеолярного відростка. Ускладнення карієсу (далі — С) досягало проявів періодонтального характеру. Це якась із форм періодонтиту (далі — Pt). Не виключна наявність пульпіту (далі — Р). Можливі й дві патології (Pt та Р), що суміщалися, проявляючись одночасно. Тим не менше, пульпарна камера 23 виявилася відкритою.

24 — на поверхні, зверненій до 23, наявна КП середніх розмірів.

25 — коронка інтактна, але зі вторинною деформацією на 25°, що викликана, ймовірно, прижиттєвою втратою 26-27.

26-27 — можливо, втрачені, у межах одного року до смерті. Це витікає з повного за-

рошення їх лунок, прижиттєвого нахилу — вторинної деформації зуба 25 — на 25°, та висунання із ряду антагоніста 37.

28 — не прорізався за життя (місце для нього у дузі зубів відсутнє — первинна адентія). Фолікул зуба міцно застряв у товщі кістки.

Нижня щелепа. 38-37 — із наявністю вторинної деформації. Обидва зуба висунуті зі зубного ряду, що пов'язане, ймовірно, з втраченою постійних морярів 26-27 та відсутністю прорізання — первинної адентії 28. Необхідно додати, що 37 ще й нахилений на 45°, у зв'язку із тривалою відсутністю (не менше 2-х років) зуба 36. Якщо додати ще нахил (45°) 35 зуба та консолідацію альвеолярної кістки самого 36 зуба, то можна зробити висновок: 36 втрачений за життя, за рік-два до смерті.

34-44 — з видбитком патологічної стертості. Значною мірою помітна у перших різцях. В премолярах ледве простежується.

45 — зруйнований до альвеолярного краю, вражений періодонтитом (Pt), як ускладненням С (з можливими проявами Р).

46 — в альвеолярній кістці залишилися лише його корені (Pt-?).

47 — на контактній поверхні, зверненій до 48, наявні КП, що сполучаються з порожниною зуба. Велика ймовірність того, що в цьому зв'язку були ускладнення карієсу: Pt; можливо — Р. Хоча перша хвороба — найбільш імовірна. Така впевненість виникає в силу існуючої руйнації 47. Крім того, виявляється вторинна деформація — нахил на 30° (через повністю відсутню коронку 46) та висунутість 47 із зубного ряду, викликану втраченою за життя 17.

48 — скоріше всього, втрачений менше, ніж за півроку до смерті, — лунка його ще не загоїлася. За новітніми даними, лунки, в залежності від загального стану організму, заростають не менше, ніж за два роки (у кращому випадку, — за рік) (*Білокін, Гуржій, 2006, с.62-68*).

Відзначені масивні ЗН. Прикус змінений у результаті масштабних втрат зубів, спричинених С та його ускладненнями. І все це — у віці приблизно 25 років. У відповідності із

сучасним розумінням карієсу, як хвороби цивілізованого суспільства (*Гасюк, Скрипніков, 2001, с.85*), соціальний статус жінки мав бути достатньо високим, а її предки в кількох поколіннях вже належали до групи населення, що відмовилося від кочового життя (наприклад, представникові суто міського населення).

У жінки виявлений С. Проявів пародонтозу, більш характерного для цієї групи кочового населення (*Супруненко, Кулатова, Маєвська, Артеме'в, 2003-2004, 164 арк.; Супруненко, Маєвська, Артеме'в, Горбенко, Круна, 2004, 120 арк.; Супруненко, Маєвська, Артеме'в, Горбенко, 2006, с.107-112*) не спостерігається. Жінка, за цією ознакою, вірогідно, походила не із середовища кочівників та пристала до їх групи відносно пізно, — в ранній молодості чи дитинстві. Ступінь враження ЗЧЛ с-ми жінки не співпадає з характером хвороб зубів інших репрезентантів даної вибірки.

Індивід 5. Поховання 8 (пізньюомний час). Матеріали для медичного та антропо-одонтологічного обстеження дуже зруйновані, фрагментовані, зокрема, розвал «товстостінного» черепа.

М'язовий рельєф кісток ніг добре виражений. За рештками кістяка, зі впевненістю, можна стверджувати, що він належав дорослому *чоловіку*. За станом збереженості патологічні зміни визначити неможливо. Більш стійкі ознаки — ступінь облітерації черепних швів — вказують на вік 25-30 років.

Опис зубів та зубо-щелепно-лищевої системи (відхилення від загальноновизнаної середньої фізіологічної норми). Збереглися лише зуби верхньої щелепи, в основному, боковий ряд. Всього — одинадцять зубів (18, 17, 16, 15, 13, 22, 23, 24, 25, 26, 27).

ЗН відсутній. Патологічні відхилення не виявлені. На відміну від кісткового матеріалу, за станом ЗЩЛ с-ми можна зробити висновок про високий рівень стану здоров'я індивіда 5 за життя.

Однак, жувальні навантаження були непомірно високі (висновок зроблений на основі значної стертості зубів).

Індивід 6. Поховання 10 (фінальний енеоліт). Збереглися тверді тканини скелету, що руйнувалися у руках дослідників. Однак, виявлені два не зруйнованих зуба (точніше, збереглися відокремлено один від одного коронка і корені дентального молочного органу та фолікул постійного зуба), за якими і було проведено визначення вікової характеристики.

Кістки пофарбовані у червоний колір, вірогідно, внаслідок натирання похованого фарбуючою речовиною — вохрою. Патології в кісткових матеріалах не виявлено.

Опис зубів та зубо-щелепно-лицевої системи (відхилення від загально визнаної середньої фізіологічної норми). Короткий опис надається для підтвердження вікової категорії.

Перший орган — фолікул постійного першого моляра (6-го не прорізаного зуба), що відповідає вікові у 5-6 років. Другий — молочний другий моляр, з резорбцією верхівки кореня, — близько 8 років.

В зубах вад немає. ЗН відсутній. Таким чином, додаткових свідочтв (хвороби), за якими можна було б визначити вікову групу, не збереглося. Отже, це *дитина* 5-8 років.

Індивід 7. Поховання 11 (культури бага-товаликової кераміки). Фрагментарний, але повний кістяк *дорослої людини*. В наявності розвал черепа. Патології в кістках не виявлено.

Кістковий матеріал мало інформативний, хоча за ЗЩЛ с-мою можна зробити деякі висновки.

Опис зубів та зубо-щелепно-лицевої системи (відхилення від загально визнаної середньої фізіологічної норми). Виділено двадцять чотири зубних органи.

В і к. Ступінь сформованості кореня та коронки ікла нижньої щелепи (43) не повна і відповідає 14-15 рокам. Ступінь стертості всіх груп зубів відповідає віковому проміжку у 14-16 років. Все це слугує доказами на користь висновку про вікову категорію *juvenis* — 14-16 років.

С т а т ь. Розміри, описова характеристика рельєфу дентальних органів відповідають, скоріше, особливостям, що характеризують

чоловічу стать. Тобто, за будовою зубів, — це *чоловік*, у віці 14-16 років.

З відхилень від прийнятої норми — ЗН у вигляді «тонкої смуги» (Артемов, 2002, с.59-65) на зубах верхньої та нижньої щелеп. Інших аномалій не зафіксовано. Це вказує на досить міцне за життя здоров'я індивіда 7.

Індивід 8. Поховання 9 (зрубний час). Кістяк репрезентований фрагментами довгих та коротких трубчастих кісток. Для дослідження надані і фрагменти масивного черепа з трьома зубами (37, 36, 35).

За наявними антропологічними та одонтологічними матеріалами, отриманий висновок про належність кістяка особі *чоловічої статі*. Вік, приблизно, — 35-40 років.

Кістки без патологій. ЗЩЛ с-ма без особливостей та патологій.

Дуканичі, с., мікрогрупа II, курган № 1

Індивід 9. Поховання 1 (білозерська культура). Для медичного обстеження запропоновані окремі частини скелету — уламки хребців, довгих трубчастих кісток. За збереженою черепною коробкою та ЗЩЛО зроблені основні статевовікові висновки. Похований — *чоловік*, віком 20-30 років.

Помітних патологій у кістках та зубах людини не відзначено.

Волошине, с., група IV, курган № 1

Серед особливостей всіх антропологічних матеріалів, що походили з курганів групи IV, слід підкреслити задовільну збереженість більшості анатомічних препаратів, за якими, крім перенесених травм, слідів відомих захворювань не виявлено.

Індивід 10. Поховання 1 (культура багатоваликової кераміки — початок зрубного часу). Для визначення представлений фрагментований внаслідок рознесення землери-

ями скелет людини, зі збереженою ЗЩЛ с-мою (молочними та постійними зубами), за якою можливо визначити вікову категорію у вузьких межах (з інтервалом у 2 роки).

За строками прорізування зубів (пізній період змінного прикусу), формуванням коронової системи постійної зміни, — *дитині* 10-12 років. На цей же вік вказує і ступінь формування кісткової системи, стан зарощення черепних швів. Статя не визначається.

Індивід 11. Поховання 2 (культура багатовалякової кераміки). Проаналізований повний кістяк, с добре збереженою ЗЩЛ с-мою. Статевовікові визначення не мали складнощів. Вікові та статеві ознаки яскраво виражені. Похована — *жінка*, у віці 16-18 років.

За станом зубів та кісткової тканини, без ознак будь-якої патології, варто відзначити міцний стан здоров'я об'єкта досліджень 11. Залишається тільки здогадуватися про причини смерті молодої людини у такому віці.

Індивід 12. Поховання 3 (пізньоямний час). Скелет збережений повністю. Статевовікові ознаки чітко виражені. Ідентифікований як належний *чоловікові*, у віці 18-20 років.

Виявлені сліди перенесеної незадовго до смерті травми черепа, що локалізована на місці суміщення швів, котрі з'єднують лобну та тім'яні кістки. Дефект має майже правильну округлу форму, діаметром 5,0 мм та глибиною 1,4 мм.

Краї поранення рівні, гладкі, що є свідченням заживлення без ускладнень. За таких обставин, травма, скоріше за все, була отримана у віковому діапазоні — між 14 та 16 роками. Цікаво, що саме на місці враження знаходилося кругла пляма вохри, виявлена на краніумі при дослідженні поховання.

Опис ЗЩЛ с-ми відповідає фізіологічній нормі.

Волошине, с., група IV, курган № 2

Індивід 13. Поховання 1 (доба енеоліту). Для аналізу наданий фрагментований ске-

лет, з відсутніми кістками черепа, проте збереженими елементами зубної системи. Їх наявність і стала визначальною в аналізі статево-вікової належності.

Висновок отриманий за вивченням маркерів у зубах. Індивіду 13, на момент смерті, виповнилося 12-14 лет. Це період формування постійного прикусу. В такому віці встановлення статевої належності викликає певні труднощі. Хоча будова зубів відповідає особливостям дентальних органів *чоловічої* статі.

Література та джерела

Артемьев А.В. Застывшие моменты жизни // ДентАрт. — Полтава, 2002. — № 2. — С. 59-65.

Білоконь С.О., Гуржій О.В. Рана шелепно-лицевої ділянки у дітей. — Полтава: Вид-во АСМІ, 2006. — 72 с.

Боровский Е.В., Барышева Ю.Д., Максимовский Ю.М. Терапевтическая стоматология. — Москва: Медицина, 1988. — 560 с.

Гасюк А.П., Скрипніков П.М. Атлас одонтогліфіки людини. — Полтава: вид. УМСА, 2001. — 88 с.

Дмитренко С.В., Краюшкин А.И., Сапин М.Р. Анатомия зубов человека. — Москва-Нижегород, 2000. — 193 с.

Супруненко О.Б., Артем'єв А.В., Масевська С.В. Унікальний комплекс золотоординського часу поблизу Волошиного / Старожитності околиць Комсомольська. — Київ-Полтава: Вид-во "Фірма „Техсервіс“, 2005. — Ч. 2. — 80, 2 с.

Супруненко О.Б., Кулатова І.М., за участі Масевської С.В., Артем'єва А.В. Звіт про археологічні дослідження на території землевідводу Єриствівського родовища залізних кварцитів ВАТ "Полтавський Гірничо-збагачувальний комбінат", поблизу с.Волошине Дмитрівської сільської ради Комсомольської міськради та с.Ємці Пришибської сільської ради Кременчуцького району Полтавської області у 2003-2004 рр. // НА ІА НАНУ; НА ЦОДПА. — Ф.е. — Спр.404. — Частина II. — Полтава, 2003-2004. — 164 арк.

Супруненко О.Б., за участю Масевської С.В., Артем'єва А.В., Горбенка С.О. Кургани з похованнями золотоординського часу поблизу Волошиного у пониззі Псла / Старожитності околиць Комсомольська. — Київ-Полтава: вид. ЦП НАНУ і УТОПК, 2006. — Частина III. — 140 с.

Супруненко О.Б., Масевська С.В., Артем'єв А.В., Горбенка С.О., Крупа Т.М. Звіт про камеральні археологічні дослідження за розкопками курганів на території землевідводу Єриствівського родовища залізних кварцитів ВАТ "Полтавський Гірничо-збагачувальний комбінат", поблизу с. Волошине Дмитрівської сільської ради Комсомольської міськради Полтавської області у 2003-2004 рр. // НА ЦОДПА. — Ф.е. — Спр.426. — 120 арк.

Резюме

В ходе продолжающихся археологических исследований курганных памятников в зоне освоения Еристовского месторождения железистых кварцитов ОАО «Полтавский горно-обогатительный комбинат», в окрестностях г.Комсомольск Полтавской области, в нижнем течении р.Псёл, Днепровским и Дмитровским отрядами Охранной археологической экспедиции Центра охраны и исследований памятников археологии управления культуры Полтавской облгосадминистрации в 2005 г. продолжены раскопки курганов групп I у с.Дуканьчи и IV — между сс.Волошино и Солонцы Дмитровского сельского совета г.Комсомольск.

В результате этих работ у с.Дуканьчи изучены остатки трёх курганов, четырёх насыпей от сооружений рубежа XIX — XX вв., курганообразные возвышения и небольшие насыпи, возведенные на рубеже XVIII - XIX ст. В курганах обнаружено 39 погребений и ряд других объектов различных эпох, начиная от энеолитической и заканчивая — новейшей. Все они расширяют представления о развитии определенного круга исторических процессов на этой левобережной лесостепной приднепровской территории, неподалёку от устья Псла.

Наиболее интересным среди исследованных погребений в кургане № 1 микрогруппы I у с.Дуканьчи является позднеэнеолитический погребальный комплекс 10, с детским захоронением и двумя гранитными стелами, который принадлежит времени сооружения древнейших курганов в Среднем Поднепровье. Вертикально установленная архаическая стела, размещенная на север от погребения, является

примером использования первых примитивных антропоморфных скульптур в качестве надмогильных памятников, которые объединяли в себе иллюстрирование действиями одного из мифов и статуарное изображение божественного покровителя рода-племени. Детское погребение сопровождалось находками фрагментов лепной керамики нижнемихайловского типа, статуэткой, изготовленной из охристо-органической массы, так называемого «серезлиевского» типа, остатками деревянной палочки, окрашенной охрой.

Комплекс связывается с позднеэнеолитическими древностями широчанско-баратовского этапа нижнемихайловской культуры (по Д.Я. Телегину), известными по находкам основных погребений под насыпями курганов в криворожском течении Ингула и Ингульца, а также на правом берегу Днепра, в современных Днепропетровской и Николаевской областях Украины.

Ямные комплексы этого кургана обозначают ранний этап распространения позднеямного погребального обряда на территории Днепровского лесостепного Левобережья. Выделяется довольно выразительный сопутствующий предмет в составе инвентаря погребения 8 — простейшее изображение собаки, изготовленное из мергелисто-песчаниковой конкреции.

Интересными являются и погребальные комплексы культуры многоваликовой керамики (бабинской культуры), к примеру, — погребение 16, где среди инвентаря имеются остатки деревянной миски-чаши, а также этого же погребения и комплекса 11, — где про-

Рис. 115. Реконструкция надмогильного сооружения со стелами над погребением 10 кургана № 1 микрогруппы I у с.Дуканычи. © Рисунок А.В.Коваленко.

Реконструкція надмогильної споруди зі стелами над похованням 10 кургану № 1 мікрогрупи I поблизу с.Дуканічі. © Малюнок Г.В.Коваленко.

слежены следы круговой насыпки вокруг захороненного светлым песком и семенами растения семейства зонтичных.

Курган № 1 соседней микрогруппы II содержал два впускных погребения, осуществлённых в подбоях с круглым или овальным входами, которые принадлежали носителям белозерской культуры (погребение 1 и 2). Являясь одними из первых подкурганых комплексов этой культуры на Полтавщине, погребения не только дополняют перечень уже известных грунтовых захоронений этого времени вдоль левого берега Днепра, но и репрезентируют интересные элементы обрядности. Так, выразительными сопровождающими материалами в этих комплексах являются глиняно-песчаные обожжённые «хлебцы», которые по три-четыре лежали на входах погребальных камер. До этого случая находки таких ритуальных лепешек были обнаружены лишь на поселениях белозерского времени побережья Днепра в пределах лесостепного Левобережья.

Как и в большинстве курганов, в окрестностях с.Волошино, в кургане № 1 первой микрогруппы у Дуканычей, у северо-восточной полы, обнаружены три могилы поздне-средневековых золотоордынских кочевников времени наиболее интенсивного распространения мусульманства в среде степного населения Западного улуса Золотой Орды. Такие погребения могут датироваться концом первой половины – серединой XIV в. В погребениях этого небольшого семейного некрополя выявлены остатки дощатых перекрытий и гробовищ, органики с отпечатками нескольких типов тканей, женского налобного украшения, изделий из обработанной кожи, железная ременная пряжка.

В целом ожидаемым на южном склоне указанной выше насыпи кургана в Дуканычах стало открытие небольшого кладбища украинского населения второй трети XVIII в., датированного монетами времени правления Анны Иоанновны, а также некрополя хутора рубежа XIX — XX ст.

Интересным в этнографическом плане является и факт сооружения небольших курганообразных насыпей, предназначенных для размещения на них стогов сена, разбросанных по заболоченному участку надпоймы протоки-старицы Псла в конце XVIII — начале XIX вв.

В ходе археологических раскопок части курганов в составе группы IV между сс. Солонцы и Волошино, на северо-западном участке землеотвода Еристовского месторождения железистых кварцитов, исследовано шесть довольно выразительных погребений — от времени энеолита до эпохи средней бронзы.

Среди них привлекает внимание энеолитический комплекс-ингумация со следами жертвоприношений под насыпью кургана № 2/2005 г., окруженный рвом, а также позднейший (погребение 3 кургана № 1), — со следами разведения ритуального кострища и костями домашнего осла рядом с ним, который указывает на дальние юго-восточные контакты ямного населения предстепий на рубеже III — II тыс. до н. э.

Не меньший интерес вызывает и женское погребение 2 культуры многоваликовой керамики в кургане № 1, где вместе с остатками напутственной еды обнаружены кости коня-скакуна, а также развал характерного женского бронзового украшения — подвески в полтора оборота.

В двух курганах обеих групп выявлено 26 хозяйственных ям рубежа XIX — XX вв., впрочем, совсем не отличающихся от хозяйственных сооружений славяно-русской эпо-

хи. Их изучение дало возможность получить новые данные о способах формирования и устройства хозяйственной зоны сельских поселений не только новейшей, но и предшествующих эпох — от конца I тысячелетия н. э.

Результатом проведенных разведок в непосредственной близости от района охранных раскопок — на месте сооружения металлургического завода ОАО „Ворскла-сталь”, на территории Дмитровского сельского совета, стало выявление двух местонахождений эпохи ранней бронзы — раннего железного века и палеолитического времени. Они расположены к югу от с. Солонцы (Лиходеи), на незначительных возвышениях останцевого и намывного характера, между руслами пересохших стариц Псла. Разведками также картографировано несколько десятков курганов разной степени сохранности, расположенных в близости от зоны будущих горно-добывающих и строительных работ, повторно обследована позднемезолитическая стоянка кукрекской культуры „Комсомольская” (Подлужное I).

Проведенные разведки не только очертили круг древностей различных эпох, которые попадают в зону интенсивной экономической деятельности и, согласно требованиям существующего Законодательства Украины, должны быть исследованы археологически, но и наметили направления памятникоохранной деятельности в этом микрорегионе, с целью сохранения ряда курганных памятников в окрестностях Комсомольска.

Список скорочень

- АВУ** — Археологічні відкриття в Україні, Київ
АДУ — Археологічні дослідження в Україні, Київ
АЗ ПКМ — Археологічний збірник Полтавського краєзнавчого музею, Полтава
АИП — Археологические исследования на Полтавщине, Полтава
АЛЛУ — Археологічний літопис Лівобережної України, Полтава
АЛЮР — Археологическая летопись Южной России, Киев
АН — Академія наук, Академия наук
АО — Археологические открытия, Москва
ВАТ — Відкрите акціонерне товариство
ВГУ — Воронежский государственный университет, Воронеж
ВООЗ — Всесвітня організація охорони здоров'я
ВУАК — Всеукраїнський археологічний комітет, Київ
ГЗК — Гірничо-збагачувальний комбінат
ДГУ — Днепропетровский государственный университет, Днепропетровск
ДП НДЦ “ОАСУ” — Державне підприємство “Науково-дослідний центр “Охоронна археологічна служба України” Інституту археології НАН України, Київ
ДУ — Дніпропетровський Національний університет, Дніпропетровськ
ЗГУ — Запорожский государственный университет, Запорожье
ЗДУ — Запорізький державний університет, Запоріжжя
ІА НАНУ — Інститут археології Національної Академії наук України, Київ
ІА — Інститут археологии
ІА АН УССР — Інститут археологии Академии наук Украинской ССР, Киев
ІА НАНУ — Інститут археологии Национальной Академии наук Украины, Киев
МИА — Материалы и исследования по археологии СССР, Москва-Ленинград
МГУ — Московский государственный университет им. М.В.Ломоносова, Москва
НА ІА НАНУ — Науковий архів Інституту археології Національної Академії наук України, Київ
НАНУ — Національна Академія наук України, Київ
НДІ ПД — Науково-дослідний інститут пам'яток охоронних досліджень Міністерства культури України, Київ
НА ЦОДПА — Науковий архів Центру охорони та досліджень пам'яток археології, Полтава
ОАМ — Одесский археологический музей НАН Украины, Одесса
ОАО — Открытое акционерное общество
ОДПАП — Охорона та дослідження пам'яток археології Полтавщини, Полтава
ПАЗ — Полтавський археологічний збірник, Полтава
ПКМ — Полтавський краєзнавчий музей, Полтава
СА — Советская археология, Москва
САИ — Свод археологических источников, Москва
ТА — Татарская археология, Казань
ТД — Тези доповідей, тезисы докладов
ТДС — Тезисы докладов и сообщений
Тр. — Труды
УМСА — Українська медична стоматологічна академія, Полтава
УТОПК — Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Київ
Ф.е. — Фонд експедицій
ХУ — Харьковский Национальный университет им. В.Н.Каразина, Харьков
ЦОДПА — Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, Полтава
ЦП НАНУ і УТОПК — Центр пам'ятокознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Київ

Наукове видання

Супруненко Олександр Борисович

Додаток
Артем'єв Андрій Владиславович

Кургани між сс. Дуканичі та Солонці на Нижньому Пслі

**Серія „Старожитності околиць Комсомольська”
Частина IV**

Українська мова, резюме — російська мова.

Оригінал-макет виготовлений Видавничим центром „Археологія”
Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації.
36011, м.Полтава-11, вул.Комсомольська, 37, тел./факс (053-22) 2-26-12

На першій та четвертій сторінках обкл.: План і перетини кургану № 1 мікрогрупи I поблизу с.Дуканичі.
Фотознімки — на першій сторінці обкл.: Загальний вигляд розкопок цього ж кургану на початку досліджень; *на четвертій сторінці обкл.:* Робочий момент, під час дослідження білозерського поховання I кургану № 1 мікрогрупи II поблизу Дуканичів (М.О.Радченко); розкопки зрубного поховального комплексу (зліва направо: О.В.Сидоренко, В.В.Лямкін та В.В.Шерстюк); останець з групами курганів поблизу Волошиного — Дуканичів (вигляд з південного заходу).

Фото В.В.Приймака, О.Б.Супруненка та О.В.Тіткова.

Відповідальна за випуск — **Максименко Г.М.**
Відповідальний редактор — **Кулатова І.М.**
Технічний редактор — **Тітков О.В.**
Художник — **Коваленко Г.В.**
Коректор — **Супруненко О.Б.**
Комп'ютерний набір — **авторський.**
Комп'ютерна верстка — **Тітков О.В.**

Здано в набір 18.05.2005. Підписано до друку 10.03.2006. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Гарнітура Ньютон, Прагматіка, Опіум. Друк офсетний.
Ум.-друк. арк. 19,7. Ум.-фарб. відб. 20,0. Обл.-вид. арк. 19,0.
Тираж 310 прим. Вид. № 109. Зам. № 2/2006.

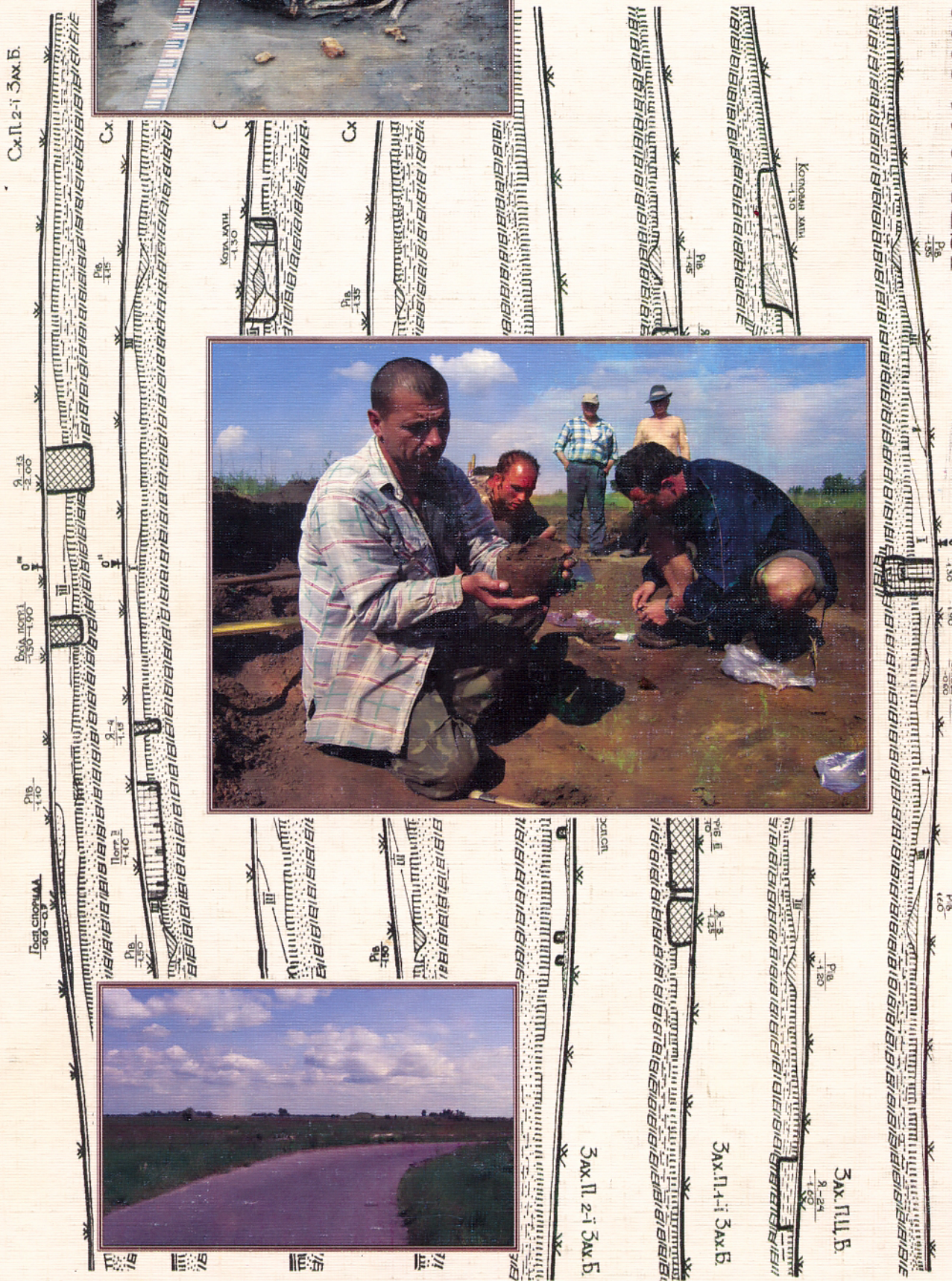
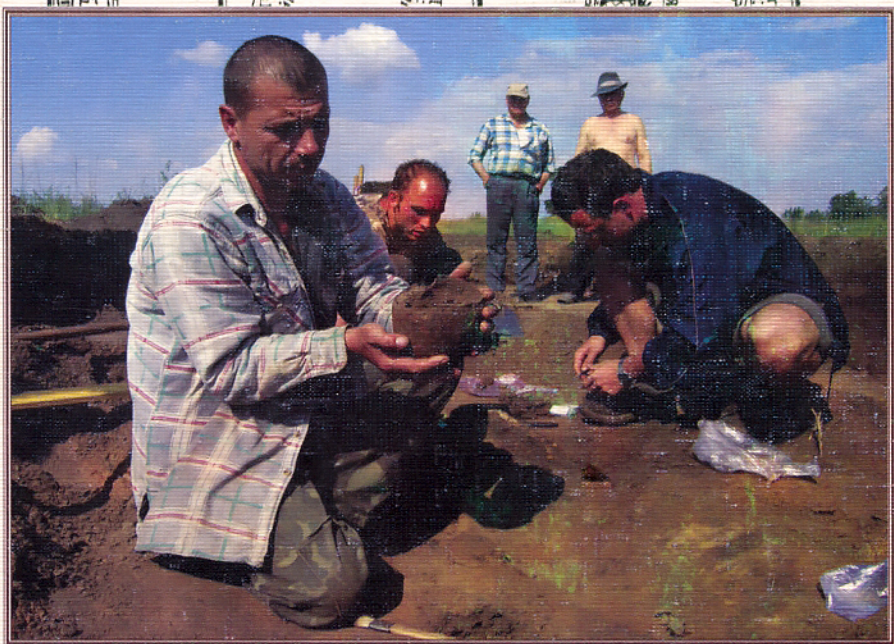
Віддруковано: Видавництво ПП „Гротеск”,
36010, м.Полтава-10, вул.Червонофлотська, 14/38, тел./факс (053-2) 66-16-85.

ISBN 966-899-999-10

Зак. П. 1-1: Сх. Б.

THE ANTIQUITIES OF THE KOMSOMOLSK ENVIRONS